

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

License Information

Kamusi ya Biblia (Tyndale) (Swahili) is based on: Tyndale Open Bible Dictionary, [Tyndale House Publishers](#), 2023, which is licensed under a [CC BY-SA 4.0 license](#).

This PDF version is provided under the same license.

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

B

Bahari, Bahari ya Galilaya, Baraba, Barnaba, Barsaba, Barsaba, Bartholomayo, Mtume, Barua kwa Waebrania, Barua kwa Wagalatia, Barua kwa Warumi, Barua ya Pili ya Petro, Barua ya, YUDA, Bedola, Bethsaida, Bibilia, Hati na Maandishi ya (Agano Jipya), Biblia, Nukuu za Agano la Kale katika Agano Jipya, Biblia, Uvuvio wa, Binadamu, Asili yake, Binadamu, wa Zamani na Mpya, Boanerges, Bustani ya Edeni, Bwana

Bahari

Maji mengi yenye chumvi yanayofunika sehemu kubwa ya dunia.

Bahari zinatajwa mwanzoni kabisa mwa Biblia. Hapo mwanzo, yote yalikuwa hayana umbo, tupu, na giza ([Mwanzo 1:1-2](#)). "Na Roho wa Mungu alikuwa akihama juu ya maji." Kisha Mungu alinena na kutoka kwenye machafuko kukaja mpangilio. Sauti ya Bwana ina nguvu juu ya maji yote ya machafuko, kama [Zaburi 29](#) inavyosherehekea.

Nguvu za Mungu Juu ya Bahari

Kutoka katika simulizi la Uumbaji katika [Mwanzo 1](#), mambo mawili yanajitokeza:

1. Bahari, kama kila kitu kingine duniani na mbinguni, iliundwa na Mungu.
2. Kupitia neno la Mungu, mgawanyiko ulifanyika kati ya bahari na ardhi.

Biblia inaeleza uwezo wa Mungu juu ya bahari kwa njia kadhaa:

- [Zaburi 33:7](#) inazungumzia jinsi "Alivyoumba bahari, akizikusanya katika hifadhi zake kubwa."
- [Ayubu 38:8-11](#) Maneno ya Bwana kwa Ayubu yanaelezea nguvu za Mungu juu ya mipaka ya bahari na ardhi: "Ni nani aliyefungia bahari kwa milango ilipoibuka kutoka tumboni; ... na akaweka mipaka kwa ajili yake, na kuweka vizuizi na milango, na kusema, 'Hadi hapa utaweza kufika, na si zaidi, na hapa mawimbi yako yenye kiburi yatakoma?'"
- Uwezo wa Mungu juu ya maji ya bahari umeelezewa wakati Biblia inasema kwamba Mungu "anatembea juu ya mawimbi ya bahari" ([Ayubu 9:8](#)).
- Katika maisha yake duniani, Yesu alitembea juu ya bahari ([Marko 6:48](#)).
- Yesu pia alituliza dhoruba, na wanafunzi kwa mshangao na kustaaajabu waliuliza, "Huyu ni nani basi, kwamba hata upepo na bahari vinamtii?" ([Marko 4:41](#)).

Baharini katika Utamaduni wa Kiyahudi

Watu wa Kiebrania waliheshimu sana bahari na nguvu zake. Hawakudhibiti pwani kwa sehemu kubwa ya historia yao, labda kwa sababu ya ukosefu wa bandari salama. Ni katika wakati wa Solomoni tu ndipo walipokuwa na meli zao wenyewe ([1 Wafalme 9:26](#)). Bahari isiyotulia ilikuwa kwao mfano wa waovu ([Isaya 57:20](#)). "Mafuriko yakiviringika kwenye ufuo" ([Isaya](#)

[17:13](#)) au "ngurumo ya bahari" ([5:30](#)) iliwakumbusha nguvu zenye nguvu na hatari. Katika [Danieli 7:3](#) na [Ufunuo 13:1](#), nguvu zinazopinga Mungu zimeonyeshwa kama wanyama wakitoka baharini.

Hata hivyo, Mungu anadhibiti bahari. Anaweza kuwaokoa wale wanaomwamini "kutoka katika maji mengi" ([Zaburi 18:16](#)). Anaweza kuwalinda wale wanaoenda baharini ([107:23-31](#)). Ilikumbukwa kila mara kwamba Mungu alitengeneza njia baharini kwa watu wake kupita walipotoka Misri ([Kutoka 15:19](#)). Waandishi wa Zaburi ([Zaburi 74:13](#); [77:16](#); [78:13](#); [106:9](#)) na manabii pia (kwa mfano [Isaya 43:16-17](#)) walikumbuka hili.

Tazama Bahari ya Chumvi; Bahari ya Mediterania; Bahari ya Shamu; Bahari ya Galilaya.

Bahari ya Galilaya

Mwili mkubwa wa maji huko Palestina. Umekuwa na majina mengi katika historia yake. Katika Agano la Kale, Bahari ya Galilaya ilijulikana kama:

- Bahari ya Kinereti,
- Kinereth ([Yoshua 12:3](#)), au
- Kinnereth ([Hesabu 34:11](#)).

Ilipewa jina kutokana na mji wa karibu unaoitwa Kinerethi ([Yoshua 19:35](#)).

Baadaye, jina lilibadilishwa kuwa Ziwa la Genesareti. Jiji la Genesareti lilikuwa katika eneo la Kinerethi au Tell Ureime ([Luka 5:1](#); [1 Makabayo 11:67](#)). Jina linalojulikana zaidi, Bahari ya Galilaya, lilitokana na uhusiano wake na mkoa wa Galilaya upande wa magharibi ([Mathayo 4:18](#)).

Pia ilijulikana kama Bahari ya Tiberia ([Yohana 6:1, 23](#); [21:1](#)) kwa sababu mji wa Tiberia ulikuwa kwenye pwani yake ya kusini magharibi. Karibu mwaka wa 26 BK, Herode Antipa, mwana wa Herode Mkuu, alijenga mji karibu na chemchemi za moto za Hamathi kando ya bahari na kuupa jina la mfalme Tiberia. Katika Injili, "bahari" kawaida inamaanisha Bahari ya Galilaya. Jina lake la Kiebrania la kisasa ni Yam Kinneret.

Bahari ya Galilaya Iko Wapi?

Bahari iko katika sehemu ya chini ya Bonde la Yordani, takriban kilomita 96.5 (maili 60) kaskazini mwa Yerusalemu, katika safu ya milima.

Milima ya Galilaya ya Juu iko kaskazini magharibi mwa ziwa. Milima hiyo inafikia urefu wa mita 1,219.2 (futi 4,000) juu ya usawa wa bahari. Milima upande wa mashariki na magharibi hufikia miinuko ya chini, takriban mita 609.6 (futi 2,000). Kwenye magharibi upande, kusini, na mashariki ni Dekapoli, kundi la miji huru yenye ushawishi iliyoanzishwa wakati wa kipindi cha makazi ya Kigiriki.

Kwenye kona ya kaskazini-magharibi ya ziwa, ukuta wa milima unanyooka na kuwa tambarare yenye rutuba ya Genesareti. Kwenye upande wa mashariki, kwenye urefu wa mita 609.6 (futi 2,000) juu ya usawa wa bahari, inatoa nafasi kwa El Batihah yenye rutuba (uwanda wa mabwawa) kaskazini-mashariki, ambapo Yordani inaingia baharini. Wakati wa Agano Jipya, Bahari ya Galilaya ilikuwa imezungukwa na miji ya Kapernaumu, Bethsaida, Korazin, Magdala, Tiberia, na mingineyo.

Bahari ni sehemu kuu ya Mto Yordani. Mto Yordani hupokea maji kutoka Mlima Hermoni uliofunikwa na theluji (zaidi ya mita 2,743.2, au futi 9,000, juu ya usawa wa bahari) na milima ya Lebanoni. Katika safari yake ya kilomita 104.6 (maili 65) kutoka Bahari ya Galilaya hadi Bahari ya Chumvi, Mto Yordani hushuka mita 179.8 (futi 590), kwa wastani wa takriban mita 1.7 kwa kilomita (au futi tisa kwa maili).

Bahari ya Galilaya Ikoje?

Ziwa lina urefu wa takriban kilomita 20.9 au maili 13 na upana wa kilomita 9.7 au maili 6. Lina upana wa kilomita 12.1 (maili 7.5) katika sehemu yake pana zaidi kinyume na Magdala. Kimo chake ni karibu mita 213.4 (futi 700) chini ya Bahari ya Mediterania. Kina chake kikubwa zaidi ni mita 60.9 (futi 200). Umbo lake linafanana na kinubi (chombo cha muziki chenye nyuzi zilizovutwa juu ya fremu ya pembetatu). Baadhi ya wasomi wanafikiri jina Kinerethi linatokana na neno la Kiebrania linalomaanisha "kinubi."

Hali ya hewa ni ya nusu-tropiki. Kutokana na hali hii ya hewa, pamoja na chemchemi za kiberiti huko Tiberia, ziwa likawa eneo la mapumziko kwa ajili ya uponyaji. Wingi wa samaki ulifanya uvuvi kuwa sekta muhimu ([Mathayo 4:18-22](#); [Marko 1:16-20](#); [Luka 5:9-11](#)). Dhoruba za ghafla na za vurugu, zinazosababishwa na mkutano wa hewa ya joto na baridi, ni za kawaida ([Mathayo 8:23-27](#); [Marko 4:35-41](#); [Luka 8:22-25](#)).

Kwanini Bahari ya Galilaya Ni ya Muhimu?

Matukio mengi ya maisha ya Yesu yalitokea Galilaya, hasa karibu na Genesareti, eneo lenye watu wengi katika Palestina. Inawezekana Yesu aliishi Kapernaumu ([Mathayo 4:13](#)). Alifanya miujiza mingi katika eneo hili ([11:23](#)).

Kutokana na eneo la magharibi mwa ziwa kuwa kituo cha afya, Yesu alikuta watu wengi wagonjwa huko na akawaponya ([Marko 1:32-34](#); [6:53-56](#)). Matukio mengine muhimu katika eneo hilo yalijumuisha:

- mahubiri ya Mlimani, karibu na Kapernaumu ([Mathayo 5:1 na inayofuata](#); linganisha [8:1, 5](#))
- kuzama kwa nguruwe katika eneo la Wagadara ([Mathayo 8:28-34](#))
- ole wako Korazini ([Mathayo 11:21](#))
- utulivu wa bahari ([Mathayo 8:23-27](#); [Marko 4:35-41](#); [Luka 8:22-24](#))
- Yesu akitembea juu ya maji ([Mathayo 14:22-23](#); [Marko 6:45-51](#); [Yohana 6:16-21](#))

Tazama pia Galilaya; Palestina.

Baraba

Mhalifu ambaye aliachiliwa huru badala ya Yesu. Waandishi wote wanne wa injili walitaja tukio hilo ([Mathayo 27:15-26](#); [Marko 15:6-15](#); [Luka 23:18-25](#); [Yohana 18:39-40](#)). Mtume Petro pia alitaja hili katika mahubiri yake ya hekalu ([Matendo 3:14](#)).

Baraba alijulikana kama mnyang'anyi au mzalendo ([Yohana 18:40](#)) na alikuwa amefungwa kwa mauaji wakati wa uasi ([Marko 15:7](#); [Luka 23:19](#)). Neno lililotafsiriwa "mnyang'anyi" katika [Yohana 18:40](#) linaweza kumaanisha mnyang'anyi au mzalendo. Alikuwa mfungwa maarufu ([Mathayo 27:16](#)). Uhalifu wake unaweza kuwa wizi wa kutumia nguvu au uasi wa kisiasa dhidi ya mamlaka za Kirumi huko Yerusalemu. Wasomi wengi wanaamini Baraba huenda alikuwa mwanachama wa Wazeloti, kundi la Kiyahudi lililokusudia kuangusha utawala wa Kirumi kwa kutumia nguvu.

Pontio Pilato, gavana wa Kirumi, alimwona Yesu hana hatia na alitaka kumwachilia. Hata hivyo, Pilato pia alihitaji kuwaridhisha viongozi wa Kiyahudi ili kulinda nafasi yake mwenyewe. Ili

kutatua hili, alitoa pendekezo la kumwachilia mfungwa mmoja kwa umati wakati wa sikukuu ya Pasaka ([Yohana 18:39](#)). Pilato alidhani umati ungemchagua Yesu aachiliwe, lakini alikosea kutathmini hisia zao au ushawishi wa viongozi wa Kiyahudi, au vyote viwili. Badala yake, umati ulidai Baraba aachiliwe na Yesu asulubiwe ([Mathayo 27:21-22](#)). Matokeo yake, Yesu alisulubiwa, na Baraba, baada ya kuachiliwa, alitoweka kutoka kwenye Biblia na rekodi za kihistoria.

Barnaba

Barnaba alikuwa mfuasi wa awali wa Ukristo huko Yerusalemu. Jina lake la awali lilikuwa Yosefu. Barnaba alipata jina lake jipya kutokana na mahubiri na mafundisho yake yenye ushawishi.

Historia na Maisha ya Mapema

Tunajifunza mengi kuhusu Barnaba kutoka kitabu cha Matendo na barua za Paulo katika Biblia. "Waraka wa Barnaba," ulioandikwa katikati ya karne ya pili, si kazi yake. Vilevile, "Matendo ya Barnaba," maandiko ya karne ya tano, hayatoi taarifa za kuaminika kumhusu. Tertullian alidai kimakosa kwamba Waebrania iliandikwa na Barnaba, lakini dai hili halina ushahidi wa kuunga mkono.

Barnaba alikuwa Myahudi kutoka Kipro. Alitoka katika familia ya makuhani, jambo ambalo huenda liliathiri shauku yake kwa Yerusalemu. Inawezekana aliamia Yerusalemu na pengine alikutana na Yesu, lakini uongofu wake kwa Ukristo ulikuwa uwezekano mkubwa kupitia mafundisho ya mitume baada ya ufufuo wa Kristo.

Safari za Kimishonari za Paulo

Barnaba anaonekana kwa mara ya kwanza katika Matendo kama Yosefu, ambaye aliuza shamba na kutoa pesa kwa jamii ya wakristo ([Matendo 4:36-37](#)). Wakati mateso yalipofika Yerusalemu na watu walishambuliwa kwa imani zao, Barnaba alibaki jijini, tofauti na wengine waliokimbia ([Matendo 8:1-8](#); [11:19-22](#)). Sifa yake nzuri inaweza kuwa ili wafanya mitume kumchagua kama mwenzake Paulo kwa kazi ya umisionari (kueneza injili).

Wakristo walipokimbilia Antiokia huko Siria, kanisa la Yerusalemu lilimtuma Barnaba huko kusaidia jamii ya wakristo inayokua ([Matendo 11:19-26](#)). Mwandishi wa Matendo alisema kwamba Barnaba "alikuwa mtu mwema, aliyejaa

Roho Mtakatifu na imani" ([Matendo 11:24](#)). Barnaba alimshawishi Paulo kusaia Antiokia. Walifanya kazi pamoja kwa mwaka mmoja, wakifundisha Wakristo wengi ([Matendo 11:26](#)). Wakati wa njaa huko Yerusalemu, Barnaba na Paulo walichukua fedha za msaada kurudi mjini, na Yohana Marko alijiunga nao waliporudi Antiokia ([Matendo 12:25](#)).

Barnaba na Paulo walitumwa baadaye kueneza ujumbe wa Kikristo zaidi ya Antiokia ([Matendo 13:2-3](#)). Wakati huu, jina la Barnaba limeorodheshwa kwanza, labda kuonyesha nafasi yake ya uongozi. Walisafiri hadi Kipro na maeneo kadhaa muhimu katika Asia Ndogo. Katika Listra, watu walimkosea Barnaba kwa kumfananisha na mungu Zeu na Paulo na Herme ([Matendo 14:8-12](#)). Hii inaonyesha jinsi walivyowavutia watu huko.

Kutengana kwa Barnaba na Paulo

Kwenye baraza la Yerusalemu, Barnaba na Paulo walitoa ripoti kuhusu misheni yao kwa watu wa mataifa ([Matendo 15](#)). Baada ya baraza hilo, walipokuwa wakipanga misheni nyingine, kulitokea kutokuelewana kubwa lililosababisha kutengana kwao ([Matendo 15:36-41](#)). Barnaba alitaka kumchukua binamu yake Yohana Marko ([Wakolosai 4:10](#)), lakini Paulo alikataa kwa sababu Marko alikuwa amewaacha kwenye misheni ya awali ([Matendo 13:13](#)). Barnaba na Yohana Marko walikwenda Kipro, wakati Paulo alisafiri na Sila kwenda Siria na Kilikia. Baada ya mgawanyiko huu, mtazamo wa simulizi unahamia kutoka kwa Barnaba kwenda kwa Paulo.

Tazama pia Apokrifa (Barua ya Barnaba).

Barsaba, Barsaba

Jina la mwisho la kibiblia. Barsabas linamaanisha "mwana wa Saba" katika Kiaramu. Barsabbas, "mwana wa Sabato," ndilo linatumika kama tahajia katika tafsiri za kisasa. Watu wawili katika Agano Jipya wana jina hili la mwisho: Yosefu Barsabbas na Yuda Barsabbas ([Matendo 1:23](#); [15:22](#)).

Ona Yosefu #12; Yuda #6.

Bartholomayo, Mtume

Mwanafunzi wa Yesu aliyejumuishwa katika orodha zote nne za mitume 12 ([Mathayo 10:2-4](#); [Marko 3:16-19](#); [Luka 6:14-16](#); [Matendo 1:13](#)).

Hata hivyo, hajatajwa mahali pengine katika Agano Jipya, na hakuna kitu maalum kinachosemwa kumhusu katika orodha hizi. Jina "Bartholomew" linamaanisha "mwana wa Tolmai," ambalo linapendekeza kwamba huenda alikuwa na jina lingine pia.

Kwenye orodha katika Mathayo, Marko, na Luka (Injili za sinoptiki), Bartholomayo ametajwa mara baada ya Filipo. Hii imewafanya baadhi ya watu kudhani kwamba huenda yeye ndiye Nathanaeli anayetajwa katika Injili ya Yohana ([Yohana 1:45-50](#)). Nathanaeli huyu aliletwa kwa Yesu na Filipo na inaonekana kuhusishwa na baadhi ya wanafunzi ([Yohana 21:2](#)). Injili ya Yohana inaweza kuwa ilimrejelea mtume Bartholomayo kwa jina lingine. Hata hivyo, hatujui kama Yohana alimaanisha kwamba Nathanaeli alikuwa mmoja wa mitume kumi na wawili alipomwandika.

Mwanahistoria wa kanisa la mapema aitwaye Eusebius alirekodi mapokeo kwamba Pantaenus, kiongozi wa kwanza wa shule ya katekesi (kwa kufundisha imani za Kikristo) huko Alexandria karibu na mwaka 180 baada ya Kristo, alisafiri hadi India na kukuta Wakristo huko ambao walijua Injili ya Mathayo kwa herufi za Kiebrania. Eusebius alipendekeza kwamba Bartholomeo alikuwa amewahubiria na kuwaachia Injili ya Mathayo. Mapokeo mengine yanasema kwamba Bartholomeo alifanya kazi pamoja na Filipo na Tomaso katika kueneza Ukristo na aliuawa shahidi huko Armenia.

Maandishi kadhaa yamehusishwa kimakosa na Bartholomew. Jerome, mwandishi wa karne ya nne, alitaja Injili ya Bartholomew, na vyanzo vingine vichache pia vinaitaja. Pia kuna kumbukumbu za Maswali ya Bartholomew, Kitabu cha Ufufuo wa Yesu Kristo na Bartholomayo, na maandiko mengine kama Matendo ya Bartholomayo na Ufunuo wa Bartholomayo. Hata hivyo, hakuna maandiko haya yanayochukuliwa kuwa ya kweli.

Tazama pia Mtume, Utume; Apokrifa (vichwa kadhaa vinavyohusishwa na Bartholomayo).

Barua kwa Waebrania

Kitabu hiki ni mojawapo ya vitabu vya kina na vya fumbo zaidi katika Agano Jipya. Utambulisho wa mwandishi wake, wakati wa kuandikwa, na watu na mahali kilipotumwa vyote vimefunikwa na siri. Hata hivyo, licha ya kutokuwa na uhakika, Waebrania inabaki kuwa mojawapo ya vitabu vya

wakati na muhimu zaidi katika Biblia. Takriban miaka 300 iliyopita, Yohana Owen, Mpuritani wa Kiingereza, alitoa maoni yanayofaa: “Hakuna shaka kwamba waraka unaofuata kwa umuhimu baada ya Warumi ni huu kwa Waebrania.” Barua hii ni ya mafundisho na ya kiutendaji, ya kiteolojia na ya kichungaji. Kwa kifupi, inajenga hoja yenye nguvu kwa ajili ya ubora wa Ukristo. Waebrania pia inaonyesha wasiwasi wa dhati wa moyo wa mchungaji. Wale ambao wamepata kazi kuu ya neema ya Mungu katika Kristo wanahimizwa kushikilia neno la mwisho la Ufunuo wa Mungu katika Mwana wake.

Tofauti na nyaraka nyingi nyingine za Agano Jipya, Waebrania haianzi kama barua. Hakuna salamu ya utangulizi, mwandishi hajatajwa, na hakuna kutajwa kwa wale ambao waraka huo umeelekezwa. Mwandishi anaelezea kazi hiyo kama “neni la maonyo” ([13:22](#), rsv), jambo linalopendekeza mahubiri au hotuba ya mdomo (rej. [Matendo 13:15](#)). Hata hivyo, hitimisho lake ni la barua ya kawaida ([Heb 13:22-25](#)). Wengine wameona mabadiliko ya polepole katika waraka huo kutoka insha hadi fomu ya barua hasa (rej. [2:1](#); [4:1](#); [13:22-25](#)). Ushahidi huo unapendekeza kwamba mwandishi anaweza kuwa alibadilisha “neni la maonyo” la awali la mahubiri kuwa fomu ya barua wakati hitaji la kuwasiliana kwa maandishi na marafiki zake Wakristo lilipokuwa la dharura.

Hakikisho

• **Mwandishi**

• **Historia**

• **Tarehe:**

• **Chanzo na Mwisho**

• **Lengo**

• **Maudhui**

Mwandishi

Hakuna aliyesema moja kwa moja nani aliandika kitabu hicho katika barua hiyo. Tangu mwishoni mwa karne ya Pili, mamlaka mbalimbali zimehusisha hati hiyo na mtume Paulo. Klementi wa Aleksandria (d. 220) alipendekeza kwamba Paulo aliandika barua hiyo kwa Kiebrania kwa ajili ya Wayahudi na kwamba Luka alitafsiri kwa Kigiriki. Hata hivyo, pendekezo hili halijakubaliwa sana na wasomi wa kisasa. Mwanafunzi wa Klementi, Origen (d. 254), alisema kwa ujumla kwamba mawazo ya barua hiyo ni ya Paulo, lakini

mtindo wake ni tofauti na maandiko yanayojulikana ya mtume huyo. Mamlaka nyingine za awali, kama vile Jerome (d. 419) na Augustine (d. 430), walishawishika kwamba kanoni ilihitaji uandishi wa kitume na walithibitisha kwamba Paulo alikuwa mwandishi.

Hata hivyo, kuna mambo kadhaa yanayopingana na uandishi wa Waebrania na Paulo. Kutokujulikana kwa barua hiyo ni tofauti na mtindo wa kawaida wa utangulizi wa Paulo katika salamu za mwanzo za barua zake. Zaidi ya hayo, [Waebrania 2:3](#) inaonyesha mwandishi alifundishwa na mashahidi wa macho wa Bwana. Hata hivyo, Paulo anasisitiza kwamba maarifa yake ya Kristo yalitokana na kukutana moja kwa moja na Kristo aliyefufuka (rej. [Gal 1:12](#)). F. F. Bruce anapima uandishi wa Waebrania kwa kusema: “Tunaweza kusema kwa uhakika kwamba mawazo ya waraka si ya Paulo, lugha si ya Paulo, na mbinu ya nukuu za Agano la Kale (AK) si ya Paulo.”

Mapokeo ya awali ya Kikristo yanapendekeza kwamba Barnaba huenda aliandika Waebrania. Kulingana na Tertullian (d. 220), mamlaka nyingi za awali ziliamini kwamba Barnaba alihusika na barua hiyo. [Matendo 4:36](#) (asv) inamtaja kama “mwana wa maonyo” (rej. [Heb 13:22](#)). Zaidi ya hayo, kama Mlawi, Barnaba angekuwa na ufahamu wa taratibu za dhabihu za Kiyahudi ambazo zinajitokeza katika barua hiyo.

Luther alikuwa wa kwanza kupendekeza kwamba Waebrania huenda iliandikwa na Apolo, “mwanafunzi bora wa elimu, ambaye alikuwa mwanafunzi wa mitume na alijifunza mengi kutoka kwao, na ambaye alikuwa na ujuzi mzuri wa Maandiko.” Kama mzawa wa Aleksandria ([Matendo 18:24](#)), Apolo angekuwa na ufahamu wa tafsiri ya kielelezo inayoonekana katika Waebrania. Ni wazi Apolo alikuwa mtu anayestahili kuandika Waebrania.

Majina mengine yamependekezwa kama waandishi wanaowezelekana. Calvin alikisia kwamba ama Luka au Klementi wa Rumi alikuwa na jukumu katika barua hiyo. Inabainika kuwa Kigiriki cha Waebrania kinafanana na lugha na mtindo wa injili ya tatu na Matendo. Wengine wanadhani kwamba Waebrania huenda iliandikwa na Sila, Mkristo Myahudi kutoka Yerusalemu ambaye alikuwa na ufahamu wa kina wa taratibu za Walawi. Sila anaelezewa kama mmoja wa “viongozi wa kanisa” ([Matendo 15:22](#)). Alikuwa mfanyakazi mwenzake Paulo katika misheni ya Mataifa, na inaonekana alijulikana Rumi pamoja na Yerusalemu ([1 Pt 5:12-13](#)).

Kwa kumalizia, inawezekana kwamba mwandishi wa Waebrania alikuwa Mkristo Myahudi wa kizazi cha pili, mtaalamu wa Kigiriki cha kale ambaye Biblia yake ilikuwa Septuaginta, mwenye ufahamu wa falsafa ya Aleksandria ya karne ya kwanza, na mtetezi mbunifu wa imani ya Kikristo. Kuhusu utambulisho wa mwandishi huyo, hatuwezi kuthibitisha zaidi ya Origen katika karne ya tatu: "Lakini kuhusu ni nani hasa aliyeandika barua hiyo, Mungu pekee ndiye anayejua."

Historia

Kichwa cha awali cha barua hiyo, "Kwa Waebrania," kinapendekeza kwamba kitabu hiki kinahusu Wakristo wa Kiyahudi wanaoishi katika Utawanyiko. Barua yenyewe inatoa vidokezo vichache kuhusu hali za kihistoria zinazozunguka uandishi wake. Sio muda mrefu baada ya kuwa Wakristo, wasomaji wa barua hiyo walikumbana na mateso makali ([Ebr 10:32-36](#)). Wakati wa majaribu yao, waumini wapya walivumilia kifungo, kunyang'anywa mali binafsi, na kudharauliwa hadharani. Hata hivyo, mateso hayo hayakuwa ya kufisha; bado hawakuwa wameitwa kutoa maisha yao kwa ajili ya ushahidi ([12:4](#)). Katikati ya msisimko wa imani yao mpya katika Kristo, walionyesha kujali kwa vitendo na upendo kwa kuwahudumia waumini wenzao wenye uhitaji ([6:10](#)) na kuwafariji wengine ambao walikuwa wamekandamizwa kwa ajili ya imani yao ([10:34](#)).

Lakini tangu wakati wa majaribu ya awali, wasomaji walikuwa wamepiga hatua ndogo katika ukomavu wa Kikristo ([5:11-13](#)). Zaidi ya hayo, mbele ya wimbi jipya la mateso, na wakiwa wamekata tamaa kutokana na kuchelewa kwa kuonekana kwa Bwana, waumini walikuwa wameanza kuyumba na kupoteza matumaini. Hakika, walikuwa katika hatari ya kumkana Yesu Kristo na kurudi kwenye usalama wa dini ya Kiyahudi ambayo ilifurahia ulinzi wa sheria za Kirumi.

Hivyo tunasoma kwamba kutokana na mafundisho mapya na ya ajabu ya baadhi ya Wajuda ambao walitaka kuwavuta warudi kwenye dini yao ya zamani ([13:9](#)), waumini waliokuwa wakiyumba walikuwa wamepuuza kukusanyika pamoja ([10:25](#)) na walikuwa wamepoteza imani kwa viongozi wao wa kiroho ([13:17](#)). Wakikabiliwa na uwezekano kwamba Wakristo hawa wa Kiyahudi wanaweza kuacha imani yao kabisa, mwandishi anawaonya kwa ukali kuhusu matokeo mabaya ya kumkana Mwana ([6:4-6](#); [10:26-31](#); [13:12-19](#)) na

anawahimiza kuhuisha ahadi yao kwa Kristo, Ufunuo mkuu na wa mwisho wa Mungu.

Tarehe

Kutokana na ukosefu wa taarifa thabiti kuhusu mwandishi na wapokeaji wa barua hiyo, hakuna uhakika kuhusu tarehe ya uandishi. Tumegundua kwamba mwandishi wa Waebrania, na pengine wasomaji wake pia, walikuwa wamefundishwa na wale waliomfahamu Yesu kibinafsi ([2:3](#)). Ushahidi zaidi katika barua hiyo unapendekeza kwamba Paulo pengine hakuwa hai. Timotheo, mshirika mdogo wa Paulo, alikuwa bado anaishi ([13:23](#)).

Kukosekana kwa kutajwa kwa uharibifu wa hekalu la Yerusalemu katika Waebrania ni muhimu kwa kuweka tarehe ya barua hiyo. Kwa mujibu wa hoja yake kwamba agano la zamani lilikuwa limepitwa na ukuhani wa kisheria ulikuwa umebadilishwa, mwandishi angekuwa ametaja uharibifu wa hekalu kama angeandika barua hiyo baada ya mwaka wa 70 BK. [Waebrania 9:6-10](#) na [10:1-4, 11-14](#) zinaonyesha wazi kwamba dhabihu za Kiyahudi zilikuwa bado zinatolewa. Kwa hivyo, inaweza kudhaniwa kwa kiwango fulani cha uhakika kwamba barua hiyo iliandikwa kabla ya 70 BK. Ikiwa iliandikwa baada ya kifo cha Paulo, hiyo ingeweka baada ya 67 BK, tarehe ya jadi ya kuuawa kwake. Hivyo, Waebrania inaweza kuwa iliandikwa katika kipindi cha 67-70 BK.

Chanzo na Mwisho

Mahali ambapo Waebrania iliandikwa pia haijulikani. Baadhi ya maandiko ya barua hiyo yana maneno "iliyoandikwa kutoka Rumi" au "iliyoandikwa kutoka Italia." Maelezo kama haya ni makisio ya kitaaluma yaliyotokana na kauli "Wakristo kutoka Italia wanakutumia salamu" ([13:24](#)). Inawezekana zaidi hii inaonyesha kwamba mwandishi anatoa salamu kwa kanisa nchini Italia kwa niaba ya Wakristo wa Italia wanaohusiana naye katika nchi nyingine, labda Asia. Hata hivyo, hatuwezi kubaini mahali pa asili kwa uhakika wowote.

Imependekezwa kuwa barua hiyo iliandikwa kwa ajili ya kundi la Wayahudi waliokuwa wamegeuka kuwa Wakristo. Hata hivyo, jamii mahususi iliyolengwa bado ni suala la mjadala. Maoni yanatofautiana kutoka Yudea hadi Spania. Mapokeo yanaonyesha kuwa Waebrania ilielekezwa kwa Wakristo wa Kiyahudi waliokuwa wakiishi Palestina. Lakini dhidi ya dhana ya Palestina inaweza kusemwa: (1) wasomaji hawakuwa na mawasiliano ya kibinafsi na Yesu

(2:3), jambo ambalo halingewezekana kwa wakaazi wa Palestina wa karne ya kwanza; (2) kauli katika 12:4 kwamba wasomaji wake bado hawajatoa maisha yao haiwezi kusemwa kwa Wakristo wa Palestina wa kipindi hicho; (3) ukarimu wa waumini (10:34; 13:16) haukuwa sambamba na umaskini wa kanisa la Yerusalemu; na (4) mtazamo wa jumla wa barua ni wa Kiheleni badala ya kirabi.

Pendekezo zingine kwa ajili ya marudio ya Waebrania ni pamoja na (1) Kaisaria, kwa kudhani kwamba Luka ndiye mwandishi; (2) Antiokia ya Siria au Kipro, kwa kudhani kwamba Barnaba aliandika barua hiyo; (3) Efeso, kwa kuzingatia uongofu wa Wayahudi wengi wakati wa huduma ya Paulo katika mji huo; (4) Kolose, kwa kuzingatia baadhi ya mfanano kati ya uzushi wa Wakolosai na imani potofu za "Waebrania"; na (5) Aleksandria, kwa sababu ya ushawishi dhahiri wa mwanafalsafa Philo Judaeus katika barua hiyo.

Hojaji kwamba Waebrania ilielekezwa kwa kikundi cha Wakristo wa Kiyahudi huko Roma imekubaliwa na idadi ya wasomi. Hoja zinazounga mkono Roma kama mahali pa kupelekwa ni pamoja na uhalisia ufuatao: (1) Barua hiyo ilijulikana kwanza huko Roma si baadaye ya 96 BK. (2) Warumi 11:13, 18 inapendekeza kwamba kanisa huko Roma lilikuwa na wachache wa Kiyahudi-Kikristo. (3) Marejeleo ya mateso na dhuluma zilizovumiliwa na wasomaji (Ebr 10:32-33; 12:4) yanalingana na hatua za ukandamizaji zinazojulikana zilizotekelezwa na mamlaka za Kirumi. (4) Kuna uwezekano mzuri kwamba watakatifu wanaotoka "Italia" wangepeleka salamu kwa ndugu zao huko Roma. (5) Jumuiya ya Kiyahudi huko Roma ilihifadhi baadhi ya sifa za Uyahudi usiofuata mkondo au wa kidhehebu ambazo zinaweza kueleza kufanana kadhaa kati ya theolojia na utendaji wa jumuiya ya Qumran na ile iliyoonyeshwa katika Waebrania.

Inawezekana kwamba barua hiyo ilielekezwa kwa kikundi kidogo ndani ya kanisa la eneo hilo. Ushauri katika 5:12 (rsv)—"kwa wakati huu mnapaswa kuwa walimu"—haungekuwa muhimu kwa mkutano mzima. Waebrania 13:7, 24 inatoa ushahidi zaidi kwa nadharia kwamba barua hiyo ilitumwa kwa kikundi kidogo, labda kwa "kanisa la nyumbani" ndani ya mkutano mkubwa.

Kihisia, mtu anaweza kuhitimisha kuwa walengwa walikuwa ni wale waliobadilika kutoka Uyahudi ambao waliishi katika Utawanyiko. Kwa hivyo, walikuwa na ufahamu wa Uyahudi wa Agano la Kale na walikuwa na maarifa ya falsafa ya kidini ya

ulimwengu wa Kigiriki. Inawezekana wasomaji walikuwa na ushirika wa nyumbani ambao ulielekea kujitenga na kundi la wazazi (10:25). Uwepo wa makanisa ya nyumbani kama hayo huko Rumi unathibitishwa na Warumi 16:5, 14-15.

Lengo

Kujibu tishio kwamba marafiki zake wa Kiyahudi-Kikristo wanaweza kuacha Ukristo na kurudi kwenye Uyahudi, mwandishi kwa "neni la kuhimiza" (13:22) aliwasiliana nao mwishoni mwa Ufunuo wa Kikristo. Alijaribu pia kuwajulisha wasomaji wake waliokata tamaa na wenye kuyumba kwamba Kristo, lengo la Ufunuo wa mwisho wa Mungu, ni bora zaidi kuliko mashujaa wakuu wa Uyahudi. Mwandishi, zaidi ya hayo, alithibitisha tabia ya mbinguni na ya milele ya wokovu uliopatikana kupitia Kristo. Wakati ambapo mfumo wa kutoa kafara wa kisheria haukuwa na nguvu ya kuondoa dhambi, Kristo, kuhani mkuu wa milele, "anaweza, mara moja na milele, kuwaokoa wote wanaokuja kwa Mungu kupitia yeye" (7:25, nlt).

Kwa ufupi, mwandishi aliwasihi wasomaji wake kuhusu umuhimu wa uvumilivu na subira katikati ya mateso na maumivu ambayo warithi wa wokovu wa milele wanakabiliana nayo bila shaka. Kama Yesu, mtangulizi wa imani yetu, alivyoteseka na kuvumilia kwa subira akitarajia thawabu ya milele, vivyo hivyo waumini wanaoteswa na kukandamizwa wanapaswa "kushika tena mikono yao iliyochoka na kusimama imara kwa miguu yao inayotetemeka" (12:12, nlt) wakitajia kupokelewa kwao katika "ufalme usioweza kuangamizwa" wa milele (12:28, nlt).

Kusudi kuu la mwandishi kuandika lilikuwa kutangaza hukumu ya kutisha inayowangojea wale wanaomkataa Yesu Kristo. Kwa kuwa "Mungu wetu ni moto unaoteketeza" (12:29, nlt), "ni nini kinachotufanya tufikirie kwamba tunaweza kuepuka ikiwa hatujali wokovu huu mkuu" (2:3, nlt)?

Maudhui

Kando na Warumi, Waebrania ni kitabu chenye mafundisho mengi zaidi katika Agano Jipya. Mwandishi anaendeleza safu ya hoja nzito ili kuonyesha ubora wa injili ya Kristo juu ya dini ya Uyahudi. Kwa kuwa Yesu ni wa mwisho katika utu wake na kazi yake, Ukristo ni imani ya mwisho na ya kipekee. Upekee wa kitabu hiki unapingana na roho ya dunia ya kisasa.

Ubora wa Mwana Kuliko Ufunuo wa Zamani (1:1-4)

Mwandishi anakubali kwamba Mungu alijifunua kwa manabii wa zamani kwa njia nyingi—kupitia ndoto, maono, sauti inayosikika, na matendo makuu. Hata hivyo, “katika siku hizi za mwisho” (ujio wa nyakati za mwisho, tazama 9:26), Mungu alizungumza kwa uhakika kupitia Mwana wake mwenyewe (1:2). Kiini cha hoja ni ukweli kwamba kwa njia moja au nyingine, manabii walipokea neno la milele kutoka kwa Mungu. Hata hivyo, kutokana na uhusiano wa karibu wa Mwana na Baba, ufunuo wa hivi karibuni wa Mungu umetoka katika kina cha uwepo wake mwenyewe.

Utambulisho wa Mwana kama kilele cha Ufunuo wa kimungu unaongoza kwenye tamko fupi lakini lenye kina kuhusu nafsi ya Kristo na kazi yake ulimwenguni. Mwana anaakisi utukufu wa Mungu kwa kuwa jumla ya sifa za kimungu zinang'aa kwa uzuri kupitia nafsi yake. Zaidi ya hayo, anabeba sura na chapa halisi ya asili ya Mungu (1:3), kama vile nta inavyobeba chapa ya muhuri. Yesu, kama neno la mwisho la Mungu la Ufunuo, ni kweli mwana wa Mungu wa kimungu na wa milele. Ubora wa Kristo unaonyeshwa zaidi katika ukweli kwamba yeye ni wakala mkuu ambaye kupitia yeye ulimwengu uliumbwa (mstari wa 2) na ambaye mpangilio wa ulimwengu unadumishwa (mstari wa 3). Katika eneo la maadili, amelea utakaso wa dhambi na sasa ameketi kwenye mkono wa kuume wa Mungu (rej. 8:1). Furaha ya Mungu kwa Mwana inaonekana katika kwamba amemteua Kristo kuwa mrithi na mkuu wa yote (1:2). Jina lake halizidiwi na yeyote isipokuwa Mungu Baba (mstari wa 4).

Ubora wa Mwana Kuliko Malaika (1:5-2:18)

Malaika walifurahia hadhi ya juu katika Uyahudi wa kibiblia na baada ya kibiblia. Kijadi, Wayahudi waliamini kwamba malaika walimsifu Mungu juu ya kiti chake cha enzi, walifanikisha Ufunuo wa Mungu kwa wanadamu, walihudumia mapenzi ya Mungu, na walitoa msaada kwa watu wa Mungu. Malaika walikuwa bora zaidi kuliko wanadamu kwa nguvu na maarifa. Kulingana na Apokrifa ya Kiyahudi, malaika walitawala nyota na walikuwa na jukumu la kupanda na kushuka kwa ustaarabu. Katika mawazo ya Qumran, viumbe vya kimalaika vingeshiriki katika mapambano ya mwisho ya ulimwengu dhidi ya Belari na majeshi ya uovu mwishoni mwa enzi.

Kulingana na muktadha huu, mwandishi wa Waebrania anasema kwamba Mwana ni bora zaidi kuliko malaika. Ili kuthibitisha hoja yake,

mwandishi anakusanya mfululizo wa maandiko maarufu ya Agano la Kale na kuyatumia moja kwa moja kwa Mwana. Mungu hakusema kamwe kuhusu malaika yeyote, “Leo nimekuwa Baba yako” (Zab 2:7, nlt). Hata hivyo, madai kama hayo yalitolewa kwa niaba ya Mwana (Ebr 1:5). Wakati Mwana alipojifanya mwili duniani, alipokea ibada ya utiifu kutoka kwa malaika (mstari wa 6). Yeye ana enzi kuu, umilele, na ukuu katika mkono wa kulia wa Mungu (mstari wa 8, 11-12). Kinyume chake, malaika ni “watumishi tu” (mstari wa 14) ambao wako chini ya Mwana kwa heshima na nguvu.

Katika Waebrania 2:1-4, mwandishi anaonya kundi lake linaloyumba kuhusu hatari ya kuondoka kutoka kwenye ukweli wa Mungu. Ikiwa kutotii sheria iliyoletwa na malaika kulisababisha adhabu kali, je, hukumu ya Mungu haitakuwa kali zaidi kwa wale wanaokanyaga chini Ufunuo uliotolewa na Mwana? Ikiwa neema ya wokovu ya Mungu katika Kristo inapuuza, malipo hakika yatafuata (2:3).

Kutajwa kwa malaika kunamfanya mwandishi afikirie unyenyekevu na utukufu wa Yesu (2:5-18). Zaburi 8, wimbo kuhusu udogo na umuhimu wa mtu, unatumika kuelezea uzoefu wa Yesu. Kwa kuchukua mwili na damu ya kibinadamu, Yesu alifanywa “kwa muda mfupi chini kuliko malaika” (Ebr 2:7, nlt). Lakini baada ya kukamilisha kazi yake duniani, alikwezwa juu ya malaika na kutawazwa kwa utukufu na heshima ya mbinguni (mstari wa 9). Maana ya kiteolojia ya kushuka na kupaa kwa Kristo imeelezwa kwa uangalifu: Kristo alishuka duniani (1) kuwaleta watoto wengi kwenye utukufu (mstari wa 10), (2) kuharibu shetani (mstari wa 14), (3) kuwakomboa watu wake kutoka utumwa wa kifo (mstari wa 15), na (4) kutoa sadaka msalabani kwa ajili ya dhambi za watu (mstari wa 17). Alipaa mbinguni (1) kuombea kwa niaba yetu kama kuhani mkuu mwaminifu (mstari wa 17), na (2) kuwasaidia wale wanaojaribiwa sana (mstari wa 18). Muhtasari kamili wa utu na kazi ya Kristo umetolewa katika Waebrania 2:9: “Tunachokiona ni Yesu, ambaye ‘kwa muda mfupi alifanywa chini kuliko malaika’ na sasa ‘ametawazwa kwa utukufu na heshima’ kwa sababu aliteseka kifo kwa ajili yetu. Ndiyo, kwa neema ya Mungu, Yesu alionja kifo kwa kila mtu ulimwenguni kote” (nlt).

Ubora wa Mwana kuliko Mose na Yoshua (3:1-4:13)

Wakristo wa Kiyahudi waliokuwa wakifikiria kurudi kwenye Uyahudi walikuwa na imani

kwamba Mose alikuwa mmoja wa watu wakubwa zaidi katika historia ya Israeli. Aliheshimiwa sana kwa kuwa ndiye aliyewaongoza Waisraeli kutoka Misri kupitia nyika na aliyewapa Sheria, kiasi kwamba hakuna mtu katika historia ya Israeli aliyekuwa na heshima kama Mose. Hata hivyo, mwandishi wa Waebrania anasema kwamba Mose, ingawa alikuwa mwaminifu kwa wito wake, alikuwa mtumishi tu katika nyumba ya Mungu. Yesu, kwa upande mwingine, hakuwa mtumishi bali Mwana; hakuwa mkazi tu katika nyumba bali ndiye mjenzi wa jengo hilo. Kwa hiyo, Yesu anampita sana Mose anayeheshimiwa.

Matokeo ya vitendo yanatokana na ubora wa Yesu juu ya Mose. Kutoka [Zaburi 95:7-11](#), mwandishi anarejelea uzoefu wa kusikitisha wa Israeli chini ya Mose wakati wa kutangatanga jangwani ([Ebr 3:7-19](#)). Katika kipindi chote cha miaka 40 ya uzoefu wa nyikani, watu walifanya mioyo yao kuwa migumu na kuasi dhidi ya Mungu. Kwa upande wake, Mungu alikasirishwa na ukaidi wao na akaapa kwamba wale waliotenda dhambi hawataingia kamwe katika pumziko alilokuwa akienda kutoa (mstari wa [10-11, 18](#)). Kwa hivyo, mwandishi anasema kwamba ikiwa kutotii Mungu chini ya Mose kulikuwa na matokeo makubwa, kumwacha Kristo kutakuwa hatari zaidi. Wakristo wanaoyumba wanahimizwa kuwa waangalifu wasije kwa sababu ya moyo mbaya, usioamini wakaanguka mbali na Mungu aliye hai (mstari wa [12](#)). Hakuna kitu kingine isipokuwa uvumilivu thabiti kitakachofanikisha kufikia lengo la mbinguni (mstari wa [14](#)).

Yoshua pia alitambuliwa kama kiongozi mkuu wa Israeli. Hata hivyo, kutokana na kutotii, watu walioongozwa na Yoshua walishindwa kuingia katika pumziko ambalo Mungu alikuwa amepanga. Pumziko hili linahusiana na pumziko la sabato la Mungu ([4:3-4](#)), na ni dhana inayohusiana kwa karibu na wokovu. Ni ukweli wa kiroho unaopatikana kwa kuacha kazi zetu zisizo na maana na kumtumaini Kristo aliyemaliza kazi yake (mstari wa [10](#)). Mwandishi anakumbusha wasomaji kwamba “kuna pumziko maalum [pumziko la sabato] bado linawasubiri watu wa Mungu” (mstari wa [9](#), nlt), ambalo ni Kristo pekee anayeweza kutoa. Wakristo hawafaidiki tu na pumziko hili la sabato katika enzi ya sasa bali pia wanatarajia utimilifu wake katika enzi ijayo. Moja ya njia kuu za kuhakikisha kuingia katika pumziko la sabato la wokovu ni Neno la Mungu (mstari wa [12](#)). Neno lenye uhai na nguvu linapenya katika kina cha ndani kabisa cha nafsi, linafichua hali yetu ya umaskini, na linaimarisha moyo unaoamini.

Ubora wa Ukuhani wa Mwana ([4:14-7:28](#))

Takriban nusu ya Waebrania imejitolea kwa ukuhani wa Yesu Kristo. Mwandishi anajitahidi sana kuonyesha kwamba mfumo wa ukuhani wa Kiaroni, ambao uliheshimiwa, umepitwa na ukuhani mkuu “katika mstari wa Melkizedeki” ([5:6](#); [6:20](#); [7:11](#)). Mada hii kuu ilikuwa imetarajiwa mapema wakati Kristo alipoitwa “kuhani mkuu wetu mwenye huruma na mwaminifu mbele ya Mungu” ambaye amefanya upatanisho kwa ajili ya dhambi ([2:17](#), nlt).

Waebrania wanadai kwamba ukuhani wa Yesu ndio msingi wa mwisho wa ujasiri wa waumini ([4:14-16](#)). Kwa hoja tatu, Yesu anapita agizo la zamani la ukuhani wa kisheria. Kwanza, yeye ni kuhani mkuu *aliyeinuliwa* (mstari wa [14](#)). Kuhani mkuu wa Kiyahudi alipanda mlima kuingia katika patakatifu pa hekalu. Lakini Yesu, kuhani mkuu wetu, amepaa hadi mbinguni yenyewe na kuingia katika patakatifu pa juu. Anahudumu si katika hema la duniani bali katika uwepo wa Mungu. Pili, Yesu ni kuhani mkuu *mwenye huruma* (mstari wa [15a](#)). Akiwa Mungu kikamilifu na mwanadamu kikamilifu, Yesu anateseka pamoja na watu wake katika majaribu na mateso yao. Kutoka mtazamo wa mbinguni anajua kikamilifu kile ambacho watu wake wanaitwa kuvumilia. Anahisi maumivu yetu, na anafanya hivyo kwa ukamilifu. Hatimaye, Yesu ni kuhani mkuu *asiye na dhambi* (mstari wa [15b](#)). Kila siku ([7:27](#)), mwaka hadi mwaka, makuhani wa Walawi walihitajika kuleta dhabihu kwa ajili ya dhambi zao wenyewe. Lakini Yesu hakuwa na dhambi inayohitaji kusafishwa, kwa kuwa “yeye ni mtakatifu na hana lawama, hana doa la dhambi” (mstari wa [26](#), nlt). Kwa kuzingatia ukamilifu wa ukuhani wa Yesu, Wakristo wanaojaribiwa sana wanahimizwa kuja kwenye kiti cha enzi cha neema ili kupokea rehema na kupata neema ya kusaidia wakati wa uhitaji ([4:16](#)).

Kwa wale ambao hawajashawishika kwamba Yesu alikuwa kweli kuhani halali, masharti mawili ya ukuhani yameelezwa. Kwanza, ikiwa kuhani mkuu anapaswa kuwakilisha ubinadamu mbele ya Mungu, lazima atoke miongoni mwa watu ([5:1-2](#)). Pili, lazima aitwe na Mungu kwa ajili ya ofisi ya ukuhani mkuu, kama alivyokuwa Aroni (mstari wa [4](#)). Kristo ametimiza kikamilifu sifa hizi. Kutoka [Zaburi 2:7](#) na [110:4](#) inaonyeshwa kwamba Yesu hakujichukulia ofisi hii mwenyewe bali aliteuliwa na Mungu ([Heb 5:5-6](#)). Zaidi ya hayo, kutokana na utii aliopaswa kujifunza (mstari wa [8](#)) na kutokana na uchungu wa uzoefu wa Gethsemane (mstari wa [7](#)) ni wazi kwamba Yesu alikuwa kwa kila njia kama

mtu. Hata hivyo, Waebrania inaweka wazi kabisa kwamba Yesu hakuwa kuhani kwa utaratibu wa Aroni bali kuhani mkuu katika mstari wa Melkizedeki (mstari wa [10](#)).

Baada ya kuanzisha mada ya Kristo kama kuhani mkuu wa Melkizedeki, mwandishi anakumbuka kwamba wasomaji wake hawakuwa tayari kwa mafundisho ya hali ya juu kama hayo. Ingawa si waongofu wapya ([5:12](#)), marafiki zake walikuwa wamebaki wachanga kiroho na wazito. Kwa hivyo, mwandishi anawapa changamoto ya kusonga mbele hadi kufikia ukomavu wa Kikristo, kuwa tayari kwa chakula kigumu cha mafundisho ya hali ya juu.

Kwenye mazungumzo yake, mwandishi anaonya siyo tu dhidi ya ukomavu wa kiroho bali pia dhidi ya "kuasi." Sasa swali linajitokeza ikiwa mafundisho ya mwandishi kuhusu kuasi katika [Waebrania 6:4-8](#) na [10:26-31](#) yanapingana na mafundisho ya Agano Jipya kuhusu uvumilivu wa watakatifu. Bila shaka hayapingani. Baadhi ya mamlaka wanashikilia kwamba wale waliotajwa hawakuwa Wakristo wa kweli, kwa hivyo suala siyo la kuasi. Inawezekana, kama Yuda Iskarioti au Simoni Magus ([Matendo 8:9-24](#)), kuwa na maarifa makubwa ya injili na kukosa kujitolea binafsi. Lakini mwandishi anaweka wazi kabisa kwamba katika kesi ya wale anaowahutubia anaamini vinginevyo ([Heb 6:9](#)). Mtazamo wa busara zaidi ni kwamba katika vifungu hivi viwili vya kuonya, mwandishi anatoa hoja ya kinadharia akionya marafiki zake juu ya uzito mkubwa wa kurudi kwenye Uyahudi. Yaani, ikiwa kuanguka kutatokea, upyaisho hautawezekana isipokuwa Kristo afe mara ya pili. Mwandishi anahitimisha hoja ya vifungu hivi vigumu kwa maneno "Ni jambo la kutisha kuanguka mikononi mwa Mungu aliye hai" ([10:31](#), nlt). Hata hivyo, wafuasi wa Kristo wanaweza kushikilia kwa ujasiri ahadi za Mungu, zilizothibitishwa kwa kiapo kikuu, kuwaona kupitia majaribu yao ([6:13-18](#)). Mungu anaweza kuaminiwa kumshikilia muumini kwa nguvu.

[Waebrania 7](#) inaeleza kwa kina ubora wa ukuhani wa Kristo juu ya utaratibu wa kisheria wa zamani. Melkizedeki, kuhani-mfalme wa kale wa Salemu ([Mwa 14:18-20](#)), anachukuliwa kama mfano wa awali wa Kristo. Yeye ni "mfalme wa Uadilifu" na "mfalme wa Amani" ([Ebr 7:2](#)). Kuhani wa heshima kutoka Salemu ana kile Kristo anacho kwa kweli: hana mama wala baba, hana mwanzo wala mwisho wa maisha (mstari wa [3](#)). Melkizedeki anaonyeshwa kuwa bora kuliko Abrahamu kwa sababu tatu: (1) Melkizedeki alibariki mzee wa

ukoo (mstari wa [1,7](#)); (2) alikubali zaka kutoka kwa Abrahamu (mstari wa [2-6](#)); na (3) Melkizedeki anaendelea kuishi kwa kuwa Agano la Kale halikutaja kifo chake (mstari wa [8](#)). Hivyo, kwa kuwa Walawi walikuwa katika viuno vya Abrahamu kama mbegu (mstari wa [10](#)), Melkizedeki ni bora kuliko makuhani wa Walawi. Na kwa kuwa Kristo ni kuhani kwa mfano wa Melkizedeki (mstari wa [15](#)), inafuata kwamba mwana wa Mungu ni bora zaidi kuliko ukuhani wa kisheria wa zamani.

Matokeo ni kwamba ukuhani wa zamani wa Walawi umebadilishwa na ukuhani wa Kristo. Kuanguka kwa utaratibu wa zamani kulikuwa hakuepukika, kwani dhabihu zake za wanyama zilizorudiwa hazingeweza kamwe kuleta ukamilifu wa kiroho ([7:11](#)). Ilikuwa ni mfumo uliojaa udhaifu na kutokuwa na faida (mstari wa [18](#)). Kwa upande mwingine, ukuhani wa Kristo hauna uharibifu, ni wa milele, haukatiki, ni wenye ufanisi, wa mwisho, na mkamilifu (mstari wa [16, 21, 24-27](#)). Msamaha na upatanisho vinawezekana tu kupitia Kristo, kuhani wetu mkuu.

Ubora wa Kazi ya Kikuhani ya Mwana ([8:1-10:39](#))

Kama ofisi ya ukuhani ya Kristo inavyopitiliza agizo la zamani, inafuata kwamba huduma yake ya ukuhani ni bora zaidi kuliko zote zilizopita. Mada ya Kristo kama kuhani mkuu katika patakatifu bora inatambulishwa ([8:1-5](#)). Mwandishi anatumia tofauti ya Plato kati ya fomu bora mbinguni na nakala isiyo kamili duniani ili kubishana kwamba patakatifu na dhabihu za Walawi ni vivuli tu vya uhalisia wa mbinguni: (1) Kristo anahudumu katika hema la kweli ambalo ni patakatifu pa mbinguni (mstari wa [2,5](#)); (2) anatekeleza huduma yake ya ukuhani mkuu mbele ya Baba, ambayo inasababisha huduma yenye ufanisi zaidi (mstari wa [1,6](#)); na (3) dhabihu yake msalabani ilikuwa dhabihu ya mwisho (mstari wa [3](#)). Ni jambo lisilo la busara kwa wasomaji wake Wakristo kurudi kwenye mfumo wa zamani wa ukuhani wa Kiyahudi!

Kristo ni waziri wa agano jipya na bora ([8:6-13](#)). Agano la zamani lililoanzishwa na Mungu na baba za taifa halikupaswa kudharauliwa; hata hivyo, lilikuwa halina ufanisi na limepitwa na wakati (mstari wa [13](#)). Hakika, nabii Yereimia ([Yer 31:31-34](#)) alitabiri agano jipya ambalo Mungu angeanzisha na watu wake. Agano hili jipya lililotiwa muhuri na Kristo linahusisha (1) kazi ya haraka ya Roho Mtakatifu kwenye akili na moyo

([Ebr 8:10](#)); (2) ufahamu wa kibinafsi na wa karibu wa Mungu (mstari wa [11](#)); na (3) msamaha kamili wa dhambi (mstari wa [12](#)). Agano hili jipya na bora limeanzishwa juu ya kazi ya Kristo, kuhani mkuu.

Sura ya [9](#) inatoa kulinganisha kwa kina kuhusu ufanisi wa huduma ya kikuhani chini ya maagano ya zamani na mapya. Makuhani wa Kilevi walihudumu katika patakatifu la kidunia (mstari wa [1-5](#)). Vipengele vya hema na vifaa vyake vinaelezwa ili kuonyesha kutokufaa kwao. Muhimu zaidi, hata hivyo, ni tabia ya ibada ya dhabihu iliyofanywa katika patakatifu la kidunia. Makuhani wa Kiyahudi katika huduma yao ya kila siku hawakuruhusiwa kuingia Patakatifu pa Patakatifu, ambalo lilikuwa na Sanduku la Agano na kiti cha rehema—mahali pa upatanisho wa dhambi (mstari wa [6](#)). Ni kuhani mkuu pekee ndiye angeweza kuingia Patakatifu pa Patakatifu, na hata hivyo mara moja tu kwa mwaka kwenye Siku ya Upatanisho, na tu baada ya kutoa dhabihu kwa ajili ya dhambi zake mwenyewe (mstari wa [7](#)). Kutofikika kwa Patakatifu pa Patakatifu kulionyesha kwamba njia ya kuingia mbele za Mungu haikuwa imefunguliwa. Uwepo wa pazia ulionyesha kwamba watu hawakuwa na njia ya kufikia kiti cha enzi cha Mungu, makuhani hawakuwa na njia, na kuhani mkuu alikuwa na njia ndogo na mara moja tu kwa mwaka. Zaidi ya hayo, dhabihu zilizotolewa na makuhani wa Kiyahudi hazingeweza kusafisha dhamiri bali zilishughulikia tu utakaso wa nje wa kiibada (mstari wa [9-10](#)). Dhabihu yenye ufanisi wa kweli ilipaswa kusubiri “wakati wa marekebisho” (mstari wa [10](#)).

Huduma ya kikuhani ya Kristo inaonyeshwa kuwa yenye ufanisi zaidi. Kwanza, kuhani mkuu wa Kikristo ameleta dhabihu bora ([9:11-14](#)), na hapa tunafika kwenye kiini cha ujumbe wa Waebrania. Kwa kutumia taswira ya hema, mwandishi anaonyesha kwamba Kristo, kuhani wetu mkuu, ametimiza kile ambacho makuhani wa Kiyahudi walishindwa kufanya. Aliingia kwenye Patakatifu pa Patakatifu pa mbinguni, si mara kwa mara, bali *mar moja* kwa wote, hivyo kuleta ukombozi kamili (mstari wa [12](#)). Chenye Kristo alileta kwenye madhabahu, si damu ya mafahali na mbuzi, bali damu ya maisha yake mwenyewe. Bwana hakuweka tu mwili wa kimwili, bali alijitua mwenyewe kwa Mungu kupitia Roho wa milele (mstari wa [14](#)). Dhabihu bora ya Kristo hivyo inazidi utakaso wa mwili hadi utakaso wa dhamiri iliyochafuliwa.

Pili, Kristo kupitia kifo chake ameanzisha agano bora ([9:15-23](#)). Mafundisho ya [Waebrania 8:6-13](#)

yameendelezwa zaidi. Agano la zamani lilitiwa muhuri kwa damu ya ndama na mbuzi ([9:19](#)). Lakini agano jipya lilithibitishwa kwa damu ya Kristo, Mwana wa Mungu mwenyewe. Agano jipya hivyo linaweza kutimiza kile ambacho agano la zamani lilionyesha tu—msamaha na utakaso wa dhambi (mstari wa [22](#)).

Tatu, Kristo anahudumu katika hema bora ([9:24-28](#)). Bwana wetu aliingia, si katika patakatifu pa duniani tu, bali katika patakatifu pa mbinguni, huko akituwakilisha sisi (mstari wa [24](#)). Ufikiaji wa kiti cha enzi haupunguzwi kwa siku moja kwa mwaka, kwani yeye yuko daima mbele ya Baba. Wala si lazima kwamba dhabihu zirudiwe mara kwa mara. Dhabihu moja ya Kristo msalabani imeushinda dhambi mara moja na kwa wote (v [26](#)). Kwa ufupi, kuhusiana na patakatifu, agano, na dhabihu, kuhani mkuu wa Mkristo ni bora zaidi kuliko utaratibu wa zamani wa Kiyahudi.

Ili kusisitiza hoja hizi muhimu, mwandishi katika sura ya [10](#) anapanua juu ya mada ya ukamilifu wa kazi ya ukuhani wa juu wa Kristo. Hoja ya awali kuhusu tabia isiyo na maana ya dhabihu za Walawi ([9:6-14](#)) inarudiwa kwa msisitizo ([10:1-4](#)). Sheria ya sherehe za Mose ilihitaji dhabihu za kurudiwa, ambazo hazingeweza kamwe kumkamilisha mwabudu (mstari wa [1](#)). Badala ya kutakasa maisha ya mtu, zilitumika tu kama ukumbusho wa kila mwaka wa dhambi (mstari wa [3](#)) hadi Kristo aje.

Mwandishi anagundua katika [Zaburi 40:6-8](#) utabiri kwamba Kristo wa milele angekuwa mtu kwa kusudi la kujitoa mwenyewe kama dhabihu kuu kwa ajili ya dhambi ([Ebr 10:5-10](#)). Tena, nguvu ya utakaso ya Kristo kwa kujitoa mwenyewe mara moja inasisitizwa (mstari wa [10](#)). Tofauti ya wazi inachorwa kati ya huduma isiyo na ufanisi ya makuhani wa Kiyahudi ambao wanasimama wakati wa ibada ya kila siku (mstari wa [11](#)), na dhabihu moja yenye ufanisi ya Kristo, ambaye sasa ameketi mkono wa kuume wa Mungu (mstari wa [12](#)). Kwa kuwa Yesu “kwa dhabihu hiyo moja . . . aliwakamilisha milele wote ambao anawafanya watakatifu” (mstari wa [14](#), nlt), hakuna kinachoweza kuongezwa kwa kile ambacho Mtawala aliyeketi amekamilisha (mstari wa [18](#)).

Kutokana na ubora wa wazi wa ofisi na kazi ya ukuhani ya Kristo, Wakristo wanaopambana wanahimizwa kutumia njia za neema walizonazo ([10:19-39](#)). Katikati ya majaribu na mateso, wanapaswa kukumbuka kwamba Kristo amefungua njia kwa Mungu kwa ufanisi (mstari wa [19-20](#)). Wanaitwa kumjia Mungu kwa imani na

mioyo iliyosafishwa kwa dhabihu ya Kristo (mstari wa [22](#)). Wale wanaoshawishiwa kurudi kwenye dini ya kisheria wanapaswa kushikilia imara na kusaaidiana kwa upendo (mstari wa [23-24](#)). Njia za neema zinazotolewa na ibada ya pamoja hazipaswi kupuuzwa (mstari wa [25](#)). Kwa kifupi, Wakristo wa Kiyahudi wanaositasita wanaitwa kwenye uvumilivu mpya na uaminifu kwa Bwana wao (mstari wa [26-31](#)). Kile Mungu alichohadi kwa watu wake atatimiza kwa hakika.

Ubora wa Maisha ya Imani ([11:1-12:29](#))

Majadiliano kuhusu imani na uvumilivu kama suluhisho la kukata tamaa ([10:36-38](#)) yanahimiza kuzingatia zaidi mada ya imani. Imani ni dhana maarufu katika kitabu cha Waebrania, kama inavyothibitishwa na ukweli kwamba neno hilo linapatikana takriban mara 35 katika barua hiyo. Wazo la Paulo la imani kama njia ya kuhesabiwa haki kisheria limebadilishwa kwa hali maalum za Wakristo Wayahudi waliokuwa wakikabiliwa na vitisho. Dhana ya imani ni pana zaidi katika kitabu hiki kuliko imani ya kuokoa tu inayojadiliwa na Paulo, kwa kuwa inaongoza kwenye wokovu wa kiroho ([11:39-40](#)). Imani ni nguvu ambayo kwa njia yake ukweli usioonekana wa mbinguni unashikiliwa ili kuridhisha roho. Imani inamwezesha mwanafunzi wa Kristo kuona dunia na kutafsiri mtiririko wa historia kutoka kwa mtazamo wa kimungu. Imani ni njia ya ushindi dhidi ya dunia ya dhambi na huzuni. Kupitia imani, muumini anakaribia kiti cha neema ([4:16](#)) kwa ujasiri na uhakika kwamba Mungu atamwezesha kushinda.

Ushindi ambao imani inatoa umeonyeshwa kwa wingi katika historia ya watu wa Mungu wa Agano la Kale. Habili, Henoko, na Noa katika historia ya awali; Abrahamu, Baba wa imani; Mose, kiongozi wa taifa changa; na manabii wengi mashujaa na mashahidi wanatumika kama kumbukumbu hai za nguvu ya kushinda ya imani. Na bado Mungu ana kitu bora kilichowekwa kwa watu wake waliotakaswa, kanisa ([11:40](#)): uhalisia wa Kristo aliye hai.

Hata hivyo, mfano bora wa uvumilivu thabiti katika mateso ni Yesu, "Mwanzilishi na Mkamilishaji wa imani yetu" ([12:2](#), nlt mg). Wakati wa kuzungukwa na majaribu, Mkristo anapaswa kumkumbuka Kristo, ambaye kwa kutarajia taji la mbinguni alistahimili msalaba na aibu yake. Majaribu ya Mkristo ni madogo ikilinganishwa na yale ambayo Yesu Kristo alikubali kuteseka (mstari wa [3](#)). Zaidi ya hayo, kwa watu wa Mungu, mateso na dhuluma

huonekana kama baraka zilizofichwa. Fimbo ya nidhamu inathibitisha hadhi yetu kama watoto wa Mungu aliye hai (mstari wa [5-10](#)). Lakini zaidi ya hayo, Mungu mwenye enzi anaweza kubadilisha mateso ya Mkristo kuwa baraka zisizopimika (mstari wa [11](#)). Kwa hiyo watakatifu wanaoyumba wanapaswa kujitahidi kwa ukamilifu wa kiroho na ukomavu, wakichukua tahadhari wasije wakashikwa na uchungu na kinyongo (mstari wa [15](#)).

Onyo la Mwisho na Baraka ([13:1-25](#))

Mwandishi katika maneno yake ya mwisho anawatia changamoto marafiki zake Wakristo kuwa waaminifu kwa majukumu yaliyo mbele yao. Wanapaswa kuonyesha upendo wa kudumu kwa ndugu, kutoa ukarimu kwa wageni, kudumisha utakatifu wa ndoa, kuridhika na kile walicho nacho sasa, na kuwa watiifu kwa viongozi wao wa kiroho ([13:1-7](#)).

Wasomaji wanaonywa dhidi ya ujanja wa Wayahudi, ambao wangeweza kuwapotosha kutoka kwa Yesu Kristo, ambaye anabaki kuwa "yule yule jana, leo, na milele" ([13:8](#)). Uamuzi wa kiroho unatiwa nguvu kwa kukumbuka mfano wa Kristo, ambaye "aliteseka nje ya malango ya mji" kwa ajili ya wokovu wao (mstari wa [12](#)). Kama watu wa Mungu, wanapewa changamoto ya kumfuata Kristo "nje ya kambi," wakibeba dhahaka kwa ajili yake (mstari wa [13](#)). Uvumilivu wa subira unawezekana wakati Mkristo anapotambua kwamba hana mji wa kudumu hapa (mstari wa [14](#)). Lengo lake ni Yerusalemu wa mbinguni, mji wa milele wa Mungu.

Barua isiyojulikana kwa "Waebrania" wasiojulikana inahitimishwa na baraka ya utukufu. Mungu wa Kikristo anaelezewa kama "Mungu wa Amani" mkuu ([13:20](#)), na Yesu ni "Mchungaji mkuu wa kondoo," ambaye alianzisha agano jipya na la milele na kisha akafufuka kwa ushindi kutoka kwa wafu. Ahadi inatolewa kwa nafsi inayotumaini kwamba Mungu wa Utatu angewawezesha kwa yote mnayohitaji kufanya mapenzi yake" (mstari wa [21](#), nlt).

Barua kwa Waebrania imejaa mafundisho ya kidini. Inatoa ufahamu zaidi kuhusu Yesu wa kihistoria kuliko barua nyingine yoyote ya Agano Jipya. Inafafanua kazi ya upatanisho ya Kristo kwa kutumia dhana ya ukuhani wa Melkizedeki. Majadiliano ya barua hiyo kuhusu toba, kuhesabiwa haki, utakaso, na uvumilivu yanaifanya kuwa hazina ya mafundisho ya wokovu. Ufafanuzi wake wa maagano ya zamani na mapya, hukumu

inayokuja, na ulimwengu ujao huchangia kwa kiasi kikubwa katika theolojia ya Kikristo. Mafundisho yake juu ya imani, uvumilivu, na Mkristo wa vitendo yanafanya Waebrania kuwa moja ya nyaraka muhimu zaidi ambazo Mungu ametoa kwa kanisa.

Barua kwa Wagalatia

Barua ya Paulo kwa Wagalatia ni moja ya barua muhimu zaidi katika Agano Jipya. Inatufundisha mengi kuhusu utu wa Paulo na mafundisho yake. Watu wengi wameiita ujumbe huu msingi wa uhuru wa Kikristo.

Hakikisho

- **Nani Aliyeandika Barua kwa Wagalatia?**
- **Barua kwa Wagalatia ilipelekwa Wapi? Iliandikwa kwa Ajili ya Nani?**
- **Kwa nini Barua kwa Wagalatia iliandikwa? Inafundisha nini kuhusu Mungu?**
- **Ujumbe wa Barua kwa Wagalatia ni upi?**

Nani Aliyeandika Barua kwa Wagalatia?

Mtume Paulo aliandika barua hii ([Wagalatia 1:1](#)). Anatoa maelezo muhimu kuhusu maisha yake kabla ya kuwa mfuasi wa Yesu. Anazungumzia maisha yake ya awali kama Myahudi mtiifu ([Wagalatia 1:13](#)).

Asili ya Kiyahudi yenye nguvu ya Paulo ni muhimu kwa kuelewa anachoandika katika barua hii. Alikuwa amejitolea sana kwa imani yake ya Kiyahudi kiasi kwamba aliwashambulia Wakristo wa awali. Anawaambia Wagalatia kuhusu hili kwa sababu mila zake za Kiyahudi zilikuwa muhimu sana kwake. Alikuwa ameamini kwamba kupigana dhidi ya kanisa ilikuwa sahihi kufanya.

Ibada ya dhati ya Paulo kwa Uyahudi inafanya mabadiliko yake kuwa Ukristo kuwa ya kushangaza zaidi. Aliamini kwamba Mungu alikuwa amempa ujumbe maalum (Ufunuo) uliomba mamlaka ya kuandika barua hii.

Kwenye barua hii, Paulo anazungumzia sehemu mbili muhimu za jinsi alivyokuwa Mkristo. Kwanza, alitambua kwamba Mungu alikuwa na mpango kwa ajili ya maisha yake hata kabla hajazaliwa ([Wagalatia 1:15](#)). Ingawa Paulo hakuieleza hii kwa undani, mara nyingi alizungumza kuhusu wema wa Mungu. Hakuamini tena kwamba alihitaji kupata

kibali cha Mungu kupitia matendo yake mema binafsi.

Sehemu muhimu ya pili ilikuwa kuelewa kwamba Mungu alimchagua kuwa mhubiri wakati huo huo alipokuwa Mkristo. Paulo alipohubiri kwa Wagalatia, alifanya hivyo kwa mamlaka ya Mungu kwa sababu alijua Mungu alimpa kazi hii. Viongozi wa kanisa (mitume na wazee) hawakuamua kwamba Paulo anapaswa kuhubiri Habari Njema kuhusu Yesu. Huu ulikuwa mpango wa Mungu.

Paulo alikuwa na uhakika kwamba ujumbe wake ulitoka kwa Mungu, na sio kutoka kwake binafsi. Alipokea ujumbe huu moja kwa moja kutoka kwa Yesu Kristo ([Wagalatia 1:12](#)).

Paulo alijitahidi sana kuonyesha kwamba Mungu alikuwa amemchagua kama mjumbe ([Wagalatia 1:1](#)). Alijua Mungu alikuwa amemwita si tu kuhubiri bali pia kuwa mtume (au mjumbe) mwenye mamlaka sawa na wafuasi wa Yesu huko Yerusalemu. Inaweza kuonekana kama anajitetea, lakini hii ilikuwa kwa sababu ya matatizo maalum miongoni mwa Wagalatia yaliyomfanya aandike barua hii.

Kwenye barua hii, Paulo anashiriki jambo kuhusu maisha yake ambalo halijatajwa mahali pengine popote. Baada ya kuwa Mkristo, alikwenda mahali panapoitwa Waarabu ([Wagalatia 1:17](#)). Paulo hatusimulia alichofanya huko, lakini huenda alitumia muda kutafakari kwa kina kuhusu imani zake mpya.

Kitabu cha Matendo kinatuambia kwamba Paulo aliporudi katika mji wa Dameski, aliwaonyesha watu kwa nguvu kwamba Yesu alikuwa Masihi, kiongozi aliyechaguliwa na Mungu ([Matendo 9:22](#)). Paulo pia anataja kwamba alisafiri katika maeneo ya Shamu na Kilikia ([Wagalatia 1:21](#)). Hii ilitokea kabla ya safari yake ya kwanza kama misionari.

Barua kwa Wagalatia ilipelekwa Wapi na Iliandikwa Lini?

Kabla ya kujua barua hii iliandikwa lini, tunahitaji kuelewa Paulo aliipeleka wapi.

Barua kwa Wagalatia Ilipelekwa Wapi?

Paulo aliandika barua yake kwa Wagalatia, lakini wasomi wanabishana kuhusu mahali hasa watu hawa waliishi. Hii ni kwa sababu neno "Galatia" lilitumika kwa njia mbili tofauti.

Kwa upande mmoja, Galatia ilirejelea eneo kubwa lililojulikana kama jimbo. Jimbo hili lilienea kutoka eneo linaloitwa Pamfilia upande wa Kusini hadi

mahali panapoitwa Pontio karibu na pwani ya kaskazini. Kwa upande mwingine, "Galatia" ilirejelea tu sehemu ya kaskazini ya eneo hili, ambako watu kutoka mahali panapoitwa Gaul walikuwa wamekaa zamani. Wakaaji hawa walilipa eneo hilo jina lao.

Kwa hivyo, Paulo anapotumia neno "Galatia," linaweza kumaanisha ama eneo la kaskazini pekee au jimbo lote. Wasomi wana mawazo mawili makuu kuhusu hili:

1. Nadharia ya Mgalatia Kaskazini: Hii inapendekeza kwamba Paulo alikuwa anaandika kwa makanisa yaliyoko katika eneo la kaskazini.
2. Nadharia ya Kusini mwa Galatia: Inapendekeza kwamba Paulo alikuwa akiandika kwa makanisa aliyoyaanzisha kusini mwa Galatia wakati wa safari yake ya kwanza kama mmishonari.

Hii inaweza kuonekana kama maelezo madogo, lakini kwa kweli ni muhimu. Kujua Paulo alikotuma barua yake hutusaidia kuelewa aliiandika lini na kwa sababu gani aliiandika.

Hadi mwanzoni mwa karne ya 20, watu walidhani Paulo alikuwa akiandika kwa watu waliokuwa wakiishi kaskazini mwa Galatia. Hii ilikuwa na maana kwa sababu kadhaa. Eneo la kaskazini lilikuwa limeitwa Galatia kwa muda mrefu. Jina hilo lilitokana na watu waliitwa Wagalatia waliokuwa wakiishi huko. Ni baadaye tu, mnamo mwaka wa 25 Kabla ya Kristo (KK), Warumi walipanua eneo hilo na kulifanya kuwa jimbo kubwa zaidi, wakaliita pia Galatia.

Wasomi wengi wanaamini kwamba watu wanaoishi katika sehemu ya kusini ya mkoa huo huenda hawakupendelea kuitwa "Wagalatia." Katika kipindi hicho, jina "Wagalatia" lilipowataja, mara nyingi watu walifikiria wale wanaoishi kaskazini.

Luka, mwandishi wa kitabu cha Matendo, kwa kawaida alielezea maeneo kwa mikoa yao ya kijiografia badala ya maeneo yao ya kisiasa. Kwa mfano, anataja miji ya Listra na Derbe kama sehemu ya Likaonia, badala ya Galatia.

Kutokana na mtindo huu, Luka anapotaja Frigia na Galatia katika [Matendo 16:6](#) na [18:23](#), inawezekana anamaanisha kwamba Paulo alisafiri kupitia eneo la kaskazini. Eneo hili la kaskazini lilikuwa na miji mikuu mitatu: Ancyra, Tavium, na

Pessinus. Hii inapendekeza kwamba Paulo huenda alianzisha makanisa katika miji hii ya kaskazini.

Hata hivyo, baadhi ya wasomi hawakubaliani na mtazamo wa Mgalatia Kaskazini. Wanaonyesha kwamba ingawa Luka anaelezea maeneo kwa mikoa yao, Paulo kwa kawaida hutumia majina rasmi ya majimbo ya Kirumi anapozungumzia makundi ya makanisa. Kwa mfano, Paulo anarejelea:

- "Makanisa ya Kristo katika Yudea" ([Wagalatia 1:22](#))
- "Makanisa ya Asia" ([1 Wakorintho 16:19](#))
- Pia anawataja waumini wa Makedonia na Akaya mara kadhaa (kwa mfano, [2 Wakorintho 8:1](#); [9:2](#); [1 Wathesalonike 4:10](#); [1 Wakorintho 16:15](#); [2 Wakorintho 1:1](#); pamoja na [Warumi 15:26](#); [2 Wakorintho 9:2](#); [1 Wathesalonike 1:7](#))

Wasomi wanaoona hii kama njia ya kawaida ya Paulo ya kuandika wanaamini kwamba barua yake kwa Wagalatia ilikusudiwa makanisa yote katika jimbo la Kirumi la Galatia, si tu yale ya kaskazini.

Watu wanaounga mkono mtazamo wa Kusini mwa Galatia wana hoja mbili kuu. Kwanza, wanasema kwamba watu wa Kusini mwa Galatia hawangekuwa na tatizo kuitwa Wagalatia kwa sababu hakukuwa na jina jingine la kuwaita.

Pili, wanaashiria jambo ambalo Paulo aliandika katika barua yake. Anasema alihubiri kwa mara ya kwanza kwa Wagalatia alipokuwa mgonjwa ([Wagalatia 4:13](#)). Kuangalia ramani inaonyesha kuwa hii ni dalili muhimu. Barabara kuelekea kaskazini mwa Galatia ilipitia milima na ingekuwa ngumu sana kwa mtu ambaye alikuwa mgonjwa. Lakini safari kuelekea kusini mwa Galatia ingekuwa fupi na rahisi zaidi. Hii inapendekeza kwamba Paulo labda alikwenda kusini badala ya kaskazini alipokuwa mgonjwa.

Kuna sababu mbili zaidi zinazounga mkono Nadharia ya Mgalatia wa Kaskazini. Kwanza, [Matendo 20:4](#) inataja watu waliosafiri na Paulo kwenda Yerusalemu. Wasomi wengi wanaamini watu hawa walichaguliwa na makanisa yao kusaidia kupeleka pesa kwa makanisa maskini huko Yudea. Orodha inajumuisha Gayo na Timotheo, ambao walitoka Kusini mwa Galatia, lakini hakuna mtu kutoka Kaskazini mwa Galatia.

Hata hivyo, hoja hii ingekuwa na nguvu zaidi kama Matendo ingeitaja waziwazi mkusanyo huu wa pesa.

Pili, Paulo anamzungumzia mtu anayeitwa Barnaba mara tatu katika barua yake ([Wagalatia 2:1, 9, 13](#)). Hii inapendekeza kwamba Wagalatia walimfahamu Barnaba. Kulingana na kitabu cha Matendo, Barnaba alisafiri na Paulo tu wakati wa safari yake ya kwanza ya umishonari, ambayo ilipitia kusini mwa Galatia.

Ingawa maoni yote mawili yana hoja nzuri, ushahidi unaonekana kuunga mkono Nadharia ya Mgalatia wa Kaskazini kwa nguvu zaidi kuliko Nadharia ya Kaskazini mwa Mgalatia.

Barua kwa Wagalatia Iliandikwa Lini?

Kulingana na Nadharia ya Mgalatia wa Kaskazini, Paulo aliandika barua hii karibu mwaka wa 56 Baada ya Kristo (BK), wakati wa safari yake ya tatu kama mmishonari. Hii ilikuwa baada ya matukio yaliyoelezwa katika [Matendo 18:23](#). Inawezekana aliandika barua hii alipokuwa katika mji wa Efeso au muda mfupi baada ya kuondoka huko.

Nadharia ya Mgalatia wa Kaskazini inatoa uwezekano tofauti kuhusu wakati Paulo aliandika barua hiyo. Angeweza kuiandika wakati wowote baada ya safari yake ya kwanza kama mmishonari, alipokuwa akianzisha makanisa katika Kusini mwa Galatia. Hii inajumuisha pia kipindi cha safari yake ya tatu.

Hata hivyo, kuna vidokezo katika barua hiyo vinavyoashiria kuwa huenda iliandikwa mapema zaidi. Kwa kweli, hii inaweza kuwa mojawapo ya barua za kwanza ambazo Paulo aliandika.

Ni vigumu kubaini Paulo aliandika barua hii lini kwa sababu ya tofauti kati ya kile Paulo anasema na kile kitabu cha Matendo kinasema kuhusu ziara za Yerusalemu. Katika [Wagalatia 1-2](#), Paulo anataja ziara mbili za Yerusalemu ([1:18](#); [2:1](#)). Hata hivyo, Matendo inazungumzia ziara tatu ([Matendo 9:26](#); [11:29-30](#); [15:2](#)).

Watu wengi wanaamini kwamba ziara ya pili ya Paulo ([Wagalatia 2:1](#)) ilikuwa ziara ile ile iliyotajwa katika [Matendo 15](#). Hii ingemaanisha Paulo alikuwa akielezea kile kilichotokea katika mkutano muhimu ulioitwa Baraza la Yerusalemu. Kuna sababu kadhaa za kuunga mkono wazo hili:

- Akaunti zote mbili zinamzungumzia Barnaba.
- Wote wawili wanajadili ikiwa waumini wasio Wayahudi (Mataifa) walihitaji kutahiriwa.
- Wote wawili wanaonyesha Paulo na Barnaba wakitoa ripoti kwa viongozi huko Yerusalemu.

Hata hivyo, kuna matatizo kadhaa na mtazamo huu:

- Maneno ya Paulo katika [Wagalatia 2:1](#) yanapendekeza kuwa hii ilikuwa ziara yake ya pili Yerusalemu, lakini katika [Matendo 15](#) ilikuwa ziara yake ya tatu. Wengine wanaelezea hili kwa kusema kwamba wakati wa ziara yake ya pili ([Matendo 11:30](#)), Paulo na Barnaba walitoa pesa tu kwa wazee wa kanisa na hawakukutana na mitume.
- Kwenye [Wagalatia 2](#), Paulo anazungumzia tu kukutana na viongozi wakuu watatu huko Yerusalemu. Hataji mkutano na kanisa lote, ambalo [Matendo 15](#) linaelezea. Wengine wanapendekeza kwamba Paulo na Barnaba huenda walikuwa na mkutano wa faragha na viongozi hawa kabla ya mkutano mkubwa wa kanisa mnamo mwaka wa 50 BK.
- Paulo hahitaji sheria ambazo kanisa la Yerusalemu liliweka kwa waumini wasio Wayahudi ([Matendo 15:20](#)). Badala yake, anataja tu makubaliano yao ya kusaidia maskini ([Wagalatia 2:10](#)).
- Paulo anaandika kuhusu mabishano yake na Petro kuhusu ushirika kati ya waumini wa Kiyahudi na wasio wa Kiyahudi ([Wagalatia 2:11-14](#)) baada ya kuelezea makubaliano yao huko Yerusalemu. Hii inachanganya kwa sababu inaonyesha Petro akifanya kinyume na walivyokubaliana. Inawezekana Petro alikubali kwamba wasio Wayahudi hawakuhitaji kutahiriwa, lakini hakuwa na uhakika kuhusu kula nao.

Baadhi ya wasomi wana maoni tofauti kuhusu kilichotokea. Wanafikiri kwamba Paulo na Barnaba walipowasilisha pesa Yerusalemu, walikuwa pia na mikutano ya faragha na mitume wakuu. Hii inaweza kuwa ilitokea wakati ulioelezwa katika [Matendo 11:29-30](#).

Kwa wakati huu, kulikuwa na upinzani mkali dhidi ya mitume. [Matendo 12](#) inatueleza kwamba Yakobo aliuawa na Petro aliwekwa gerezeni. Hii inaweza kueleza kwa nini Paulo na Barnaba

walikutana na viongozi faraghani badala ya kanisa lote.

Maelezo haya yanatusaidia kuelewa mambo mawili:

1. Paulo hahitaji uamuzi wa kanisa kwa sababu mkutano huu ulifanyika kabla ya mkutano mkubwa huko Yerusalemu (unaoitwa Baraza la Yerusalemu).
2. Baadaye, Petro alitenda tofauti huko Antiokia kuhusu kuchanganyika na waumini wasio Wayahudi kwa sababu kanisa lote lilikuwa bado halijajadili na kuamua nini cha kufanya kuhusu suala hili.

Iwapo mtazamo huu ni sahihi, Paulo huenda aliandika barua yake kwa Wagalatia kabla ya 50 BK, na hivyo kuifanya kuwa barua yake ya kwanza kabisa.

Hata hivyo, kuna matatizo matatu na wazo hili:

- Wakati [Matendo 11:30](#) inazungumzia ziara ya Paulo na Barnaba kwenda Yerusalemu, haijataja mikutano yoyote na mitume.
- Paulo anasema yeye na Barnaba walimchukua mtu aitwaye Tito pamoja nao ([Wagalatia 2:1](#)), lakini kitabu cha Matendo hakimtaji Tito kabisa wakati wa ziara hii.
- Paulo anazungumza kuhusu kuhubiri kwa watu wasio Wayahudi ([Wagalatia 2:2](#)). Hii inapendekeza kwamba aliandika barua hiyo baada ya safari yake ya kwanza kama mmishonari. Njia pekee ambayo hii inaweza kuwa mapema ni ikiwa alikuwa akizungumzia kazi yake huko Antiokia, ambako waumini wa Kiyahudi na wasio Wayahudi waliabudu pamoja.

Ni vigumu kujua ni mtazamo gani ni sahihi. Wakati Paulo anapotaja kusubiri miaka 14 ([Wagalatia 2:1](#)), hii inapendekeza aliandika barua hiyo baadaye. Hata hivyo, tunapochunguza kile Paulo anaandika katika barua hii ikilinganishwa na maamuzi ya Baraza la Yerusalemu mnamo mwaka wa 50, inaonekana anaweza kuwa aliandika mapema.

Kwanini Barua kwa Wagalatia Iliandikwa? Inafundisha Nini Kuhusu Mungu?

Makanisa ya Galatia yalikuwa na changamoto kubwa. Kulikuwa na kikundi cha watu kilichosababisha matatizo kwa kudai kwamba waumini wasio Wayahudi lazima watahiriwe (kupitia sherehe ya kidini ya Kiyahudi) ili waokolewe. Wale waliosababisha matatizo walikuwa Wakristo wa Kiyahudi (walioitwa Wajuda) ambao waliamini kwamba watu wasio Wayahudi wangeweza kuokolewa tu ikiwa wangufuata desturi za Kiyahudi.

Watu hawa walikuwa wakishambulia mamlaka ya Paulo kama mtume wa Yesu. Walidai kwamba mitume huko Yerusalemu walikuwa muhimu zaidi kuliko Paulo na waliunga mkono maoni yao. Hii ndiyo sababu Paulo alichukulia hali hiyo kwa uzito mkubwa. Walikuwa wakipinga ujumbe wa msingi kuhusu Yesu (injili) ambao alikuwa amefundisha. Barua yake inaonyesha jinsi alivyokuwa na wasiwasi kuhusu tatizo hili.

Jinsi tunavyotafsiri barua hii inategemea wakati Paulo aliandika. Ikiwa Paulo aliandika barua kabla ya Baraza la Yerusalemu, kanisa halikuwa limeamua bado nini cha kufanya kuhusu tohara ([Matendo 15](#)). Hii ingemaanisha tatizo huko Galatia lilikuwa hoja kuu ya kwanza kuhusu suala hili.

Hata hivyo, kama Paulo angekuwa ameandika barua baada ya Baraza la Yerusalemu, makanisa ya Kusini mwa Galatia yangekuwa tayari yamepokea maamuzi ya baraza ([Matendo 16:4](#)). Lakini bado walisikiliza Wakristo wa Kiyahudi ambao walikuwa na sheria kali zaidi kuliko yale ambayo mitume huko Yerusalemu walikuwa wameamua. Ikiwa alikuwa anaandika kwa makanisa ya kaskazini mwa Galatia, hatujui kama walikuwa wamesikia kuhusu uamuzi wa kanisa.

Paulo aliandika barua hii kwa madhumuni mawili makuu:

1. Kuthibitisha kwamba alikuwa mtume wa kweli wa Yesu mwenye mamlaka ya kweli
2. Kutetea ujumbe wake kuhusu Yesu kama ujumbe wa kweli (Injili)

Kwenye barua yake, Paulo anafundisha mawazo muhimu kuhusu Mungu. Ujumbe wake mkuu unatoa onyo dhidi ya kufikiri kwamba watu lazima wafuate sheria kali za kidini ili kuokolewa (inayoitwa uhalali wa sheria). Hili halikuwa tatizo tu kwa makanisa ya Galatia. Ni muhimu popote

ambapo watu wanafikiri lazima wafuate sheria fulani ili kukubaliwa na Mungu.

Paulo alieleza kwa nini mawazo haya yalikuwa makosa. Ikiwa watu wasio Wayahudi walihitaji kutahiriwa ili kuwa Wakristo, ingesababisha matatizo mawili:

1. Ingeifanya sherehe ya kimwili kuwa muhimu kwa wokovu.
2. Ingewalazimisha watu kufuata sheria zote za Kiyahudi.

Paulo alifundisha kwamba watu wanahesabiwa haki na Mungu kupitia imani, si kwa kufuata sheria za kidini. Katika barua yake yote, anasisitiza kwamba wokovu unakuja kupitia neema ya Mungu, si kupitia juhudi za kibinadamu.

Ingawa Paulo alipinga wazo la kufuata sheria za kidini ili kuokolewa, hakusema kwamba watu wanaweza kufanya chochote wanachotaka. Alifundisha kwamba kuna njia ya kati kati ya kufuata sheria kali na kutokuwa na miongozo yoyote.

Yesu anawapa waumini uhuru, lakini Paulo anaonya kwamba uhuru huu haupaswi kutumiwa kama kisingizio cha kufanya mambo mabaya ([Wagalatia 5:13](#)). Kwa kweli, Paulo anaweka viwango vya juu sana kwa jinsi Wakristo wanavyopaswa kuishi. Anajitumia kama mfano, akisema kwamba nafsi yake ya zamani imekufa (amekuwa "amesulubiwa pamoja na Kristo") na sasa anaishi kwa ajili ya Kristo ([Wagalatia 2:20](#)).

Kwa hivyo, barua hii inafundisha mambo mawili muhimu:

1. Jinsi Wakristo Wanavyoweza Kuwa Huru Kweli
2. Jinsi Wakristo wanavyopaswa kutumia uhuru wao kuishi maisha bora

Ujumbe wa Barua kwa Wagalatia ni Nini?

Utangulizi ([1:1-5](#))

Paulo anaanza barua hii kwa njia tofauti na barua zake nyingine. Kawaida, huanza barua zake kwa kumshukuru Mungu na kutoa salamu fupi. Hata hivyo, katika barua hii, anapuuza shukrani na anafanya salamu kuwa ndefu zaidi. Tangu mwanzo, anasisitiza kwa nguvu kwamba Mungu alimchagua kuwa mtume wake. (Mtume ni mtu aliyechaguliwa

na kutumwa na Yesu kuwa mjumbe wake maalum na mwakilishi.)

Wapinzani (1:6-10)

Paulo anashangaa jinsi Wagalatia walivyoanza haraka kusikiliza watu wanaobadilisha Injili (Habari Njema kuhusu Yesu). Anatoa onyo kali dhidi ya yeyote anayefundisha ujumbe tofauti.

Utetezi wa Utume Wake (1:11-2:14)

Paulo anatetea msimamo wake kwa hatua kadhaa:

1. Anasema kwamba mafundisho yake yanatoka moja kwa moja kutoka kwa Mungu, si kutoka kwa mtu yeyote. Hii inaonyesha mambo mawili muhimu:
  - Mungu alimchagua kuwa mtume.
  - Mungu alikubali ujumbe wake kuhusu Yesu.
1. Paulo anataka kufafanua kwamba mamlaka yake hayategemei watu wengine. Hata hivyo, anaonyesha pia kwamba anafundisha mambo yale yale kama mitume wengine ([Wagalatia 1:11-12](#)).
2. Kisha Paulo anazungumzia jinsi maisha yake yalivyobadilika. Anaelezea jinsi alivyotoka kuwa Myahudi aliyejitolea sana hadi kuwa mhubiri wa Habari Njema kuhusu Yesu. Hii inaonyesha kwamba Mungu ndiye aliyemwita kwenye kazi hii ([Wagalatia 13-17](#)).

Paulo anaelezea mikutano miwili muhimu aliyofanya na mitume huko Yerusalemu. Katika mikutano hii, walimkaribisha kama mtume mwenzao, jambo lililoonyesha kwamba wote walikubaliana.

Walipanga mpango wakiwa pamoja:

- Paulo angefundisha watu ambao si Wayahudi kuhusu Yesu.
- Petro angefundisha watu wa Kiyahudi.
- Kila mtu alikubaliana kwamba Paulo alikuwa mtume halisi wa Yesu.
- Wote walikubali kusaidia watu masikini kwa kuwa Wakristo wana wajibu wa kufanya hivyo ([1:18-2:10](#)).

Paulo anatoa mfano halisi kuonyesha mamlaka yake kama mtume. Anasimulia wakati ambapo alimrekebisha Petro hadharani. Petro alikuwa amebadilisha tabia yake kwa sababu aliogopa baadhi ya watu waliotoka kwa Yakobo huko Yerusalemu. Watu hawa walikuwa wa kundi lililosisitiza kufuata desturi za Kiyahudi (linaloitwa "tohara" au "kundi la tohara"). Paulo alipomkosoa Petro kuhusu hili, ilipelekea mafundisho makuu ya barua yake ([Wagalatia 2:11-14](#)).

Utetezi wa Injili (2:15-4:31)

Paulo anazungumzia suala la kuhesabiwa haki kwa matendo ya sheria na anaonyesha tofauti yake na kuhesabiwa haki kwa imani. Paulo anasema watu lazima wachague kati ya Yesu (kuhesabiwa haki na Mungu kwa imani) na sheria (kuhesabiwa haki kwa matendo ya sheria; [Wagalatia 2:15-21](#)).

Paulo anataka kuonyesha kwamba IMANI katika Yesu ni bora kuliko kufuata sheria za Kiyahudi ili kuokolewa. Anawakumbusha Wagalatia kwamba walikuwa Wakristo kupitia Roho wa Mungu, si kwa kufuata sheria. Anashangaa kwa nini sasa wanataka kurudi kwenye kufuata sheria kwa ukali, ambayo anasema inatokana na jitihada za kibinadamu ("mwili") badala ya Roho wa Mungu ([Wagalatia 3:1-5](#)).

Paulo anazungumzia Abrahamu kwa sababu wapinzani wake walidai kwamba ni wale tu waliokuwa wazao wa Abrahamu ndio wangeweza kuokolewa, na kwamba tohara ilikuwa ishara muhimu ya kuwa sehemu ya familia ya agano la Mungu.

Lakini Paulo anaeleza jambo muhimu. Hata Abrahamu mwenyewe alihesabiwa haki mbele za Mungu kupitia IMANI, si kwa kufuata sheria ([Wagalatia 3:6-9](#)).

Paulo anaeleza kwamba kufuata sheria kunaweza kuleta laana kwa sababu hakuna mtu anayeweza kuitii kikamilifu. Kisha, anafundisha jinsi Yesu

alivyokuwa laana kwa ajili yetu. Kwa sababu hii, Paulo anasema kwamba kupitia Yesu tunaweza kupokea baraka ambazo Mungu alimuahidi Abrahamu ([Wagalatia 3:10-14](#)).

Paulo anafahamu kwamba baadhi ya watu wanaweza kupinga mafundisho yake kuhusu Abrahamu. Wanaweza kusema kwamba hapaswi kutumia ahadi ya Mungu kwa Abrahamu kama msingi wa kupinga kufuata sheria. Hata hivyo, Paulo anaeleza kwamba Mungu alitoa ahadi hii kwa Abrahamu miaka 400 kabla ya kutoa sheria. Kwa hiyo, sheria iliyokuja baadaye haiwezi kufuta ahadi ya awali ya Mungu ([Wagalatia 3:15-18](#)).

Kisha, Paulo anaeleza kwa nini Mungu alitoa sheria mwanzoni. Anasema sheria ilikuwa na madhumuni mawili muhimu:

1. Kuonyesha watu kwamba wanahitaji msaada wa Mungu
2. Kuonyesha kwamba kufuata sheria pekee hakuwezi kuleta maisha ya kiroho

Paulo analinganisha sheria na mlezi (au mwalimu) anayemlea mtoto. Katika nyakati za kale, familia tajiri zilikuwa na mtu wa kuangalia watoto wao hadi walipofikia umri wa kutosha kuwa huru. Paulo anatumia mfano huu kueleza jinsi sheria ilivyofanya kazi kabla ya Yesu kuja ([Wagalatia 3:19-29](#)).

Paulo analinganisha hali mbili tofauti:

1. Kuwa kama mtoto anayeongozwa na mlezi
2. Kuwa kama mtoto aliyekomaa na mwenye haki kamili katika familia

Anasema kwamba Roho wa Mungu huwasaidia waumini kuwa na uhusiano wa karibu na Mungu, na kuwawezesha kumwita "Aba" (ambalo linamaanisha "Baba" kwa Kiaramu). Uhusiano wa aina hii haukuwezekana kwa kufuata sheria pekee ([Wagalatia 4:1-7](#)).

Baada ya kutoa hoja zake kuu, Paulo anatoa ombi la kibinafsi kwa Wagalatia. Kwanza, anawakumbusha kuhusu yaliyopita:

- Kabla ya kuwa Wakristo, walikuwa kama watumwa wa sheria.
- Sasa wanarudi kwenye aina ile ile ya utumwa kwa kujaribu kufuata sherehe za kidini za Kiyahudi. Paulo anahuzunika sana kuhusu mabadiliko haya.

Kisha, anawakumbusha kuhusu uhusiano wao:

- Walipokuwa Wakristo kwa mara ya kwanza, walimpenda na kumheshimu Paulo sana.
- Sasa mtazamo wao kwake umebadilika, jambo ambalo linamsumbua sana Paulo ([Wagalatia 4:8-20](#)).

Hatimaye, Paulo anatumia hadithi kutoka kwenye Biblia ili kufafanua hoja yake zaidi. Anazungumzia kuhusu wana wawili wa Abrahamu, Isaka na Ishmaeli. Anatumia hadithi yao kama mfano kuonyesha tofauti kati ya:

- Isaka, ambaye mama yake alikuwa Sara, mwanamke huru (Paulo anamtumia kama mfano wa watoto huru wa Mungu)
- Ishmaeli, ambaye mama yake alikuwa Hajiri, mtumwa (Paulo anamtumia kama mfano wa wale walio chini ya sheria)

Mfano huu unaunga mkono kile Paulo amekuwa akisema kuhusu uhuru dhidi ya utumwa wa sheria ([Wagalatia 4:21-31](#)).

Ushauri wa Kivitendo ([5:1-6:10](#))

Baada ya kueleza mafundisho yake makuu, Paulo anawaambia Wagalatia jinsi wanavyopaswa kuishi kama watu walio huru katika Kristo:

- Usikubali kupoteza uhuru wako kwa kukubali kutahiriwa na kufuata sheria za Kiyahudi ([Wagalatia 5:1-6](#)).
- Kuwa mwangalifu na watu wanaofundisha mambo yasiyo sahihi ([Wagalatia 5:7-12](#)).
- Badilisha kwa kufuata sheria kali na upendo. Roho ya Mungu inawasaidia watu kuepuka kufanya mambo mabaya na inasaidia kukuza sifa nzuri katika maisha yao ([Wagalatia 5:13-26](#)).
- Ishi kwa kujali wengine. Saidia watu wanaopitia matatizo. Kuwa msaada hasa kwa Wakristo wengine. Tafuta njia za kutenda mema kwa kila mtu ([Wagalatia 6:1-10](#)).

Hitimisho ([6:11-18](#))

Paulo anaandika sehemu ya mwisho ya barua kwa mkono wake mwenyewe. Anatoa tofauti ya mwisho kati ya:

- Kujivunia kwake kunalenga tu kifo cha Yesu msalabani ("kujivunia msalaba")
- Wapinzani wake wanajivunia kufuata sheria na sherehe za kidini ("kujivunia mwili")

Tofauti na barua zake nyingine, Paulo haimalizi kwa salamu zozote. Badala yake, anaomba tu kwamba hakuna mtu anayepaswa kumsumbua tena kuhusu masuala haya.

Tazama pia Wagalatia; Wayahudi; Sheria, Dhana ya Kibiblia; Mtume Paulo.

Barua kwa Warumi

Kitabu cha sita katika Agano Jipya ni barua ndefu zaidi ya Mtume Paulo katika Biblia.

Hakikisho

- **Ni Nani Aliyeandika Barua kwa Warumi?**
- **Barua kwa Warumi Iliandikwa Lini na Wapi? Iliandikiwa Nani?**
- **Historia ya Barua Hii ni Ipi?**
- **Ni Nani Waliopokea Barua?**
- **Kwa Nini Barua kwa Warumi Iliandikwa?**
- **Barua kwa Warumi Inatufundisha Nini Kuhusu Mungu?**
- **Ujumbe wa Barua kwa Warumi ni upi?**

Nani Aliyeandika Barua?

Mtume Paulo aliandika barua hii, kama tunavyoona kutokana na matumizi yake ya "mimi" katika barua hii ([Warumi 1:5, 10](#), na mistari mingine). Barua inaanza na "Paulo, mtumishi wa Kristo Yesu, aliyetwa kuwa mtume." Ingawa Paulo alitamka maneno hayo, mtu aitwaye Tertio ndiye aliyeyaandika ([16:22](#)). Wasomi wa mitazamo yote wanakubaliana kwamba Paulo ndiye mwandishi wa barua hii. Kwa kweli, Warumi inaonekana kwanza katika karibu kila orodha ya kale ya barua za Paulo.

Barua Hii Iliandikiwa Nani? Barua iliandikiwa Wapi?

Paulo alituma barua hii kwa Wakristo wa Rumi ([Warumi 1:7](#)). Aliandika alipokuwa katika mji wa Korintho. Tunajua hili kwa sababu anamtaja Erasto, ambaye alikuwa mweka hazina wa mji wa Korintho ([16:23](#)). Kuna maandishi (maandishi yaliyochongwa kwenye Sawa la Mawe) karibu na ukumbi mkubwa huko Korintho. Maandishi hayo yanasema kwamba Erasto, mweka hazina wa mji, aliyaweka hapo, kwa shukrani kwa kuchaguliwa kwake. Inaonekana kwamba Erasto alibaki Korintho kwa sababu ilikuwa nyumbani kwake ([2 Timotheo 4:20](#)).

Pia, wakati Paulo aliandika barua hii, alikuwa akikaa na mtu aliyeitwa Gayo ([Warumi 16:23](#)). Huyu labda alikuwa Gayo yule yule aliyeishi Korintho ([1 Wakorintho 1:14](#)). Mwanamke aliyeitwa Fibi pengine alibeba barua hiyo kwenda Rumi. Alikuwa shemasi ambaye alihudumu katika

kanisa la Kenkrea, ambalo lilikuwa bandari ya mashariki ya Korintho ([Warumi 16:1](#)).

Barua Hii Iliandikwa Lini?

Tunaweza kubaini wakati Paulo aliandika barua hii kwa kuchunguza kile anachosema ndani yake, kama vile marejeleo ya watu, matukio, na safari zake. Katika [Warumi 15:23-28](#), Paulo anaonyesha kwamba alikuwa karibu kutembelea Yerusalemu. Alikuwa akipeleka pesa ambazo makanisa ya Makedonia na Akaya yalikuwa yamekusanya kwa ajili ya Wakristo maskini huko. Baada ya hapo, alipanga kutembelea Rumi njiani kuelekea Hispania ([15:23-28](#)). Alibeba pesa hizi kutoka Korintho mwishoni mwa ziara yake ya tatu ya miezi mitatu katika mji huo ([Matendo 20:2, 23; 24:17](#)).

Watu wengine walisafiri na Paulo kutoka Korintho wakati huu. Kitabu cha Matendo kinataja majina yao ([20:4](#)). Wanne kati ya watu hawa walikuwa na Paulo alipokuwa akiandika barua hii: Timotheo, Sosipatro, Gayo, na Erasto ([Warumi 16:21, 23](#)). Paulo alitembelea Yerusalemu karibu mwaka wa 57-58. Hivyo, Paulo aliandika barua hii karibu na wakati huo.

Historia ya Barua Hii ni Ipi?

Wakati wa safari yake ya pili ya umishonari, Paulo alitembelea Korintho na kuanzisha kanisa huko. Alikaa katika mji huo kwa miezi 18 ([Matendo 18:1, 11](#)). Alifika pamoja na Priskila na Akila, ambao walikuwa wamewasili hivi karibuni kutoka Rumi. Baada ya Paulo kuwa Korintho kwa miezi 18, aliletwa mbele ya proconsul (gavana) mpya Galio ([Matendo 18:12](#)). Tunajua hili lilitokea lini kwa sababu wanakiolojia walipata maandiko kuhusu Galio huko Delphi yanayoonyesha alikuwa gavana katika msimu wa kuchipua wa mwaka wa 51 BK. Hii inamaanisha Paulo lazima alifika Korintho katika majira ya baridi ya mwaka wa 49 BK.

Baada ya kuondoka Korintho, Paulo alirudi Antiokia kutoa ripoti ya kazi yake. Kisha akaanza safari yake ya mwisho ya kukusanya pesa kutoka kwa makanisa yasiyo ya Kiyahudi (Mataifa) kwa ajili ya maskini huko Yerusalemu ([Warumi 15:25-29](#)). Alikuwa amepanga mkusanyo huu mapema ([1 Wakorintho 16:1; 2 Wakorintho 9:5](#)). Paulo alilazimika kurudi Korintho kwa sababu ya matatizo yanayoendelea huko ([1 Wakorintho 1:11; 7:1; Matendo 20:3](#)). Hapo ndipo alipoandika barua kwa Warumi. Sura mbili za mwisho zinaonyesha kwamba Paulo alipanga kuchukua pesa hizo

Yerusalemu hivi karibuni, na kisha kusafiri kwenda Rumi ([Warumi 15:23-24](#)).

Aliandika barua hii kuwaambia Warumi kwamba alikuwa anakuja, ili waweze kumsaidia kuendelea na safari yake kwenda Hispania ([Warumi 15:24, 28](#)). Tofauti na makanisa mengine mengi, Paulo hakuanzisha makanisa katika Rumi au Kolosai. Hii ndiyo sababu barua yake haikutaja matatizo maalum miongoni mwa Wakristo wa Kirumi.

Ni Nani Waliopokea Barua?

Kanisa huko Rumi lilikuwa na Wakristo wa Kiyahudi na wasio wa Kiyahudi. Kanisa hilo huenda lilianza wakati baadhi ya waumini wa Kiyahudi waliokuwa Yerusalemu katika Siku ya Pentekoste walipokuwa Wakristo ([Matendo 2:10](#)). Walikuwa miongoni mwa watu 3,000 waliomwamini Yesu siku hiyo. Baadhi ya waumini wapya hawa walirudi Rumi wakiwa na Habari Njema kuhusu Yesu. Baadhi ya Wakristo ambao Paulo anawasalimu katika barua yake huenda walikuwa wakimfuata Yesu kwa miaka mingi na walikuwa miongoni mwa watu wa kwanza kuwa Wakristo. Hadi Paulo alipofika, kanisa la Kirumi lilionekana kukua kupitia wanachama wake kushiriki imani yao, kwa msaada wa mara kwa mara kutoka kwa walimu waliotembelea.

Habari Njema kuhusu Yesu ilikuwa imeenea wazi kwa watu wa mataifa, kwani kulikuwa na waumini wasio Wayahudi katika kanisa la Kirumi. Tunaweza kuona hili kutokana na kile Paulo anasema katika barua yake. Kwa kweli, Paulo anawaandikia kana kwamba wengi wa washiriki wa kanisa walikuwa watu wa mataifa ([Warumi 1:13, 15; 15:15-16](#)). Wengi wa washiriki hawa wasio Wayahudi walikuwa pengine watu wasio Wayahudi wanaomcha "Mungu" ambao walifuata desturi za kidini za Kiyahudi lakini hawakuwa wamegeuka kikamilifu kuwa Uyahudi (kama Kornelio katika [Matendo 10:2](#)).

Kwanini Barua Hii Iliandikwa?

Hii ni barua ya Paulo iliyo na maelezo ya kina na yenye shauku kubwa. Inasomeka kama hati ya mafundisho ya makini na pia barua ya kibinafsi, yenye hisia za dhati. Ujumbe mkuu ni kwamba Wayahudi na watu wa mataifa hawajaishi kulingana na viwango vya Mungu na wanahitaji kuokolewa ([Warumi 3:21-31](#)). Mungu ameonyesha njia yake ya kuwaunganisha watu naye kwa kila mtu—si kwa Wayahudi pekee. Hii ni kwa sababu Mungu ni Mungu wa watu wote, kwa kuwa kuna Mungu mmoja tu ([3:29](#)).

Anawaunganisha Wayahudi naye kupitia kifo cha Yesu msalabani. Anafanya vivyo hivyo kwa watu wasio Wayahudi, akitimiza ahadi yake kwa Abrahamu (aya 30). Vikundi vyote vinaweza kupokea baraka za Mungu kupitia imani yao (5:2). Habari Njema hii ni kwa Wayahudi kwanza, na pia kwa Wagiriki (ambao Paulo anatumia kumaanisha watu wote wasio Wayahudi; 1:16).

Barua Inafundisha Nini Kumhusu Mungu?

Wakati mtu anapomwamini Yesu, mtu huyo anahesabiwa haki mbele ya Mungu (Warumi 1-3). Hii inamaanisha kwamba Mungu anawakubali kuwa sawa naye. Uhusiano huu mpya na Mungu unawapa waumini maisha mapya kupitia Yesu na kuwafanya kuwa sehemu ya watu wa Mungu (sura ya 4-8). Sura hizi ndizo sehemu ngumu zaidi ya barua. Zinaeleza ukweli wa kina kuhusu wema usio na mwisho wa Mungu, upendo wake mkuu, na mipango yake ya ajabu kwa watu.

Baada ya hayo, Paulo anazungumzia jinsi watu wasio Wayahudi wanavyoweza kuwa sehemu ya familia ya Mungu. Anaeleza kwamba ingawa Wayahudi wengi hawakumwamini Yesu, baadhi yao walibaki waaminifu. Anasema kwamba siku moja, watu wote wa kweli wa Mungu (Wayahudi na watu wa mataifa) wataunganishwa kama kanisa moja duniani (Warumi 9-11).

Kwenye sehemu zinazofuata, Paulo anaeleza jinsi mafundisho haya yanavyopaswa kubadilisha jinsi Wakristo wanavyoishi na kushirikiana (sura ya 12-15). Barua inahitimishwa na salamu za kibinafsi za Paulo kwa Wakristo mbalimbali huko Rumi (sura ya 16).

Ujumbe wa Barua ni Nini?

Muhtasari

[Warumi 1:17](#) inasema ujumbe mkuu wa sura nane za kwanza: “Wenye haki wataishi kwa imani.” Paulo ananukuu maneno haya kutoka [Habakuki 2:4](#) kuonyesha kwamba kufanywa haki na Mungu kupitia imani ilikuwa daima sehemu ya mpango wa Mungu. Ilifundishwa na manabii wa Agano la Kale. Jambo jipya katika mafundisho ya Paulo lilikuwa kwamba watu wa mataifa wanaweza kuwa sehemu ya familia ya Mungu pamoja na Wayahudi kwa kumwamini Yesu ([Waefeso 3:5-6](#)). Baadhi ya Wakristo wa Kiyahudi walisema kwamba watu wa mataifa walipaswa kubadili dini na kuwa Wayahudi kwanza ili wakubalike na Mungu ([Matendo 15:1](#)). Lakini Paulo alieleza katika [Waefeso](#) kwamba mpango wa Mungu ulikuwa ni

kukubali makundi yote mawili kupitia imani yao kwa Yesu ([Waefeso 3:6](#)).

Sehemu ya kwanza ya barua inaeleza jinsi watu wanavyofanywa kuwa sawa na Mungu kupitia imani. Sura tatu za kwanza zinaonyesha kwamba Wayahudi na watu wa mataifa wamefanya dhambi, na kwamba kazi ya Yesu ya kuwaokoa watu inawahusu makundi yote mawili ([Warumi 3:21-22](#)). Sura ya 4 inaonyesha kwamba Abrahamu ni baba wa kiroho wa wote wanaoamini Mungu—Wayahudi na wasio Wayahudi.

Kisha katika sura ya 5-8, Paulo anaeleza jinsi watu ambao wamehesabiwa haki na Mungu wanavyopaswa kuishi kwa imani. Yeyote (iwe Myahudi au Mataifa) anayekubali kile Mungu alichofanya kupitia kifo cha Yesu msalabani atakuwa huru kutoka kwa:

- Ghadhabu ya Mungu (sura ya 5)
- Uwezo wa Dhambi (Sura ya 6)
- Uwezo wa utekelezaji wa sheria (sura ya 7)
- Uwezo wa Kifo (Sura ya 8)

Kwenye [Warumi 9-11](#), Paulo anajadili taifa la Israeli “kulingana na mwili” (Wayahudi wa kimwili) kuhusiana na kusudi la Mungu la baadaye. Anahitimisha kwamba Mungu hajawakataa watu wake waliotoka kwenye ukoo wa Abrahamu ([11:1-2](#)). Akitumia picha ya mti, Paulo anaeleza kwamba Mungu anaweza kuwarudisha katika familia yake ikiwa watamkubali Yesu kama mwokozi wao aliyeahidiwa (mstari wa [23](#)).

Kwenye sura za mwisho ([12-16](#)), Paulo anaeleza jinsi mafundisho kutoka sura 11 za kwanza yanavyopaswa kuathiri maisha ya kila siku ya Wakristo. Anamalizia kwa kuwakumbusha wasomaji umuhimu wa watu wa mataifa kuja kwa Mungu kupitia huduma yake (sura ya [15](#)).

Kwa Undani

Kwenye sura ya kwanza, Paulo anasema kwamba wapagani waliasi dhidi ya Mungu. Mungu alifunua ghadhabu yake dhidi ya njia zao mbaya ([Warumi 1:18](#)). Mungu aliwapa ushahidi wa kutosha wa uwepo wake kupitia ulimwengu wa asili. Hata hivyo, walichagua kuabudu miungu mingi na sanamu badala yake, jambo lililosababisha tabia za kimaadili mbovu (mistari [20-23](#)). Mara tatu, Paulo anasema kwamba “Mungu aliwaacha katika tamaa za mioyo yao” (mstari [24](#)). Hii ilijumuisha:

- “tamaa zisizokuwa na heshima” (mstari wa [26](#)),
- “akili iliyopotoshwa” (mstari wa [28](#)), na
- kufanya “kile kisichopaswa kufanywa” (mstari wa [28](#)).

Hii inamaanisha kwamba Mungu aliruhusu dhambi zao ziendelee kama kitendo cha hukumu ya kimungu ([3:25](#)). Hakuwahukumu kwa kukosa kuelewa juu Yake ([Matendo 17:30](#)). Hakuwazuia kuabudu miungu ya uongo ([7:42](#)).

Watu wa Kiyahudi hawakuwa bora sana. Walikuwa wamepokea sheria ya Mungu kupitia Mose, ambayo ilionyesha mapenzi ya Mungu kwa taifa lao, lakini hawakuitii ([Warumi 2:17-29](#)). Hata watu wa mataifa, ambao hawana sheria, wakati mwingine hufanya kwa asili kile ambacho sheria inahitaji. Wanaonyesha kwamba sheria imeandikwa “mioyoni mwao, dhamiri zao pia zikishuhudia, na mawazo yao ama yakiwashtaki au yakiwatetea” (mstari wa [14-15](#)). Kwa Myahudi, kutii sheria hakukuwa kutosha. Walipaswa kutii kwa sababu walitaka kweli, si tu kwa sababu ilihitajika (mstari wa [29](#)).

Baadhi ya watu wa mataifa walimheshimu Mungu na kufuata mafundisho makuu ya sheria zake. Walikuwa mifano iliyoonyesha jinsi ilivyokuwa vibaya wakati watu wa Kiyahudi hawakutii ([Warumi 2:14, 27](#)). Ingawa watu waliochaguliwa na Mungu walishindwa kuwa waaminifu, hii haikumzuia Mungu kutimiza ahadi yake kwa Abrahamu ([3:3](#)). Watu wa Kiyahudi walikuwa na faida nyingi juu ya watu wasio Wayahudi, lakini hii haikuwasaidia kwa sababu makundi yote mawili yalikuwa yamejisalimisha kwa dhambi (mstari [1, 9](#)). Hali sasa ilikuwa kwamba “wote wamefanya dhambi na kupungukiwa na utukufu wa Mungu” (mstari wa [23](#)).

Basi, Mungu alimtuma Yesu ili kuikomboa dunia kutoka kwa dhambi zake ([Warumi 3:21-31](#)). Mungu ameonyesha uadilifu wake mbali na sheria kupitia “imani katika Yesu Kristo” (mstari wa [22](#)). Wasomi na watafsiri wa Biblia wana njia mbili tofauti za kuelewa kifungu hiki:

1. “Imani katika Yesu Kristo” (pia inajulikana kama mtazamo wa genitivi ya lengo): Mtazamo huu unachukulia kifungu hiki kumaanisha imani yetu, ambapo Kristo ndiye lengo la imani hiyo. Inamaanisha tunaokolewa kwa kumwamini Yesu na kile alichotufanyia. Tafsiri nyingi za Biblia za Kiingereza zinatumia uelewa huu.
2. “Imani ya Yesu Kristo” (pia inajulikana kama mtazamo wa genitive ya kidhahania): Mtazamo huu unaelezea kifungu hiki kama kinachomaanisha uaminifu wa Yesu mwenyewe kwa Mungu. Inamaanisha kwamba Yesu alikuwa mwaminifu katika kufuata mpango wa Mungu na kutekeleza misheni yake, hata kufikia kifo msalabani. Chini ya mtazamo huu, tunaokolewa kupitia utii wa Kristo mwaminifu kwa Mungu.

Wasomi wengi leo wanaamini kwamba maana zote mbili zinaweza kukusudiwa, zikionyesha jinsi uaminifu wa Yesu na imani yetu vinavyofanya kazi pamoja katika mpango wa Mungu wa wokovu. Maoni yote mawili yanakubaliana kwamba “imani ya Kristo” au “imani katika Kristo” inapatikana kwa kila mtu, Wayahudi na wasio Wayahudi, kulingana na imani yao kwa Mungu.

Sheria ni “takatifu, yenye haki, na nzuri” ([7:12](#)). Hata hivyo, uadilifu huu haupatikani tu kupitia kutii amri za sheria. Hii ingemfanya Mungu kuwa Mungu wa Wayahudi pekee, kwa kuwa Mungu aliwapa sheria watu wa Kiyahudi mahsusi ([3:29](#)).

Lakini Mungu pia ni Mungu wa watu wa mataifa. Anamfanya kila mtu kuwa sawa naye kupitia Yesu Kristo. Kulingana na maandiko ya Kigiriki ya [Warumi 3:22](#), uadilifu huu huja kwa “wote ambao ni waaminifu” au “wanaoendelea katika imani.” Kwa hivyo, uadilifu wa Mungu huja kupitia imani katika (au uaminifu wa) Yesu Kristo (mstari [3, 22](#)). Inatoa msingi wa wokovu kwa kila mtu anayeamini ([5:9](#)).

Mara kadhaa katika [sura ya 4](#), Paulo anasisitiza kwamba Abrahamu alikuwa baba wa Wayahudi na wa mataifa ([Warumi 4:11-12, 16-18](#)). Mungu aliahidi Abrahamu kwamba kupitia kwa wazao wake, mataifa yote (watu wa mataifa) yangebarikiwa. Abrahamu alihesabiwa haki kwa

IMANI, na ahadi hii inapanuka kwa wote wanaoshiriki IMANI hiyo hiyo (Wayahudi na watu wa mataifa). Uaminifu wa Yesu Kristo ulifanya hili liwezekane, na ni kwa wote wanaoamini na kubaki waaminifu (mistari [11](#)).

Paulo alifafanua ukweli muhimu kuhusu mpango wa Mungu. Alifundisha kwamba watu wanapomwamini Yesu Kristo, wanahesabiwa haki na Mungu. Hii inajulikana kama kuhesabiwa haki. Wakristo wameelewa kuhesabiwa haki kwa njia kuu tatu:

- Wengine wanaelewa kuhesabiwa haki kama Mungu kutangaza waumini kuwa wenye haki kupitia IMANI kwa Kristo. Kulingana na mtazamo huu, kuhesabiwa haki ni tamko la kisheria. Haki ya Kristo inahesabiwa (inapewa) kwa waumini
- Wengine wanaelewa kuhesabiwa haki kama Mungu kuwafanya watu kuwa wenye haki kweli kupitia neema yake, ambayo hubadilisha maisha yao. Kulingana na mtazamo huu, kuhesabiwa haki kunajumuisha tamko la Mungu na mabadiliko ya ndani kupitia neema na matendo mema. Uadilifu huingizwa ndani ya waumini, hasa kupitia ubatizo na sakramenti nyingine (njia za neema), ambazo huwezesha mchakato huu wa mabadiliko.
- Wengine wanaelewa kuhesabiwa haki kama sehemu ya mchakato mpana wa wokovu, ambapo waumini wanaunganishwa na Mungu kwa njia ya kina na inayobadilisha. Katika mtazamo huu, kuhesabiwa haki si tu tamko la kisheria au mabadiliko ya ndani, bali ni ushiriki kamili katika maisha ya kimungu ya Mungu (inayoitwa theosis). Waumini hubadilishwa hatua kwa hatua kuwa mfano wa Mungu, wakipata muungano wa kina na wa kudumu naye.

Wote wanakubaliana kwamba kupitia Yesu, waumini wanaokolewa kutoka kwa hukumu ya Mungu dhidi ya dhambi na wanapata amani na Mungu ([Warumi 5:1.9](#)).

Dhambi iliingia ulimwenguni kupitia dhambi ya kwanza, na kifo kikaja kwa watu wote (mistari [12](#)). Hata hivyo, kuhesabiwa haki kulikuja kupitia Adam wa Pili, Yesu. Anatoa wokovu kwa wale ambao ni waaminifu na wanapokea wingi wa neema yake (mistari [16-18](#)).

Sheria haikukusudiwa kuwaokoa Wayahudi. "Iliyongezwa kwa sababu ya makosa" ([Wagalatia 3:19](#)). Ilitumika kufanya watu wa aina zote wawe na ufahamu zaidi wa dhambi. "Sheria ilikuja ili kosa liongezeke" ([Warumi 5:20](#)). Dhambi ilitumia sheria kudanganya na kuharibu wale waliokuwa wakijaribu kuitii ([7:11](#)).

Paulo alijua maana ya kutamani (kutaka vitu vinavyomilikiwa na wengine) hata kabla ya kufahamu sheria. Alipofikisha umri wa miaka 12 au 13, alibeba jukumu la kufuata sheria na mahitaji yake. Amri iliyosema "usitamani" ilimwonyesha Paulo jinsi sheria ilivyokuwa na mahitaji mengi kwake, na ufahamu huu ulimletea huzuni kubwa ([7:11](#)). Mara tu watu walipojua kile ambacho sheria ilihitaji, walikuwa na jukumu kamili la kuitii. Dhambi ikawa mbaya zaidi kwa sababu sasa ilimaanisha kuvunja sheria ya Mungu ambayo walikuwa wameifahamu.

Hali hii iliwafanya watu wahitaji neema ya Mungu hata zaidi. Kama Biblia inavyosema, "mahali dhambi ilipozidi, neema ilizidi zaidi" ([Warumi 5:20](#)). Wengine walidai kwamba wanapaswa "kuendelea katika dhambi ili neema iongezeke." Lakini wazo hili linaelewa vibaya kabisa maana ya kuwa huru kutoka kwa hasira ya Mungu, huru kutoka kwa sheria, huru kutoka kwa dhambi, na huru kutoka kwa kifo ([6:1](#)).

Paulo anaeleza kwamba watu ambao wamefanywa kuwa sawa na Mungu na kuokolewa kutoka dhambini na Yesu wamekufa kwa nguvu ya dhambi. Dhambi haiwezi tena kuwatawala kama bwana anavyomdhibiti mtumwa (mistari [2.6](#)). Jambo kuu ni kwamba dhambi na Shetani hawawezi kuwatawala watu wanaoamini Yesu (mistari [9.14](#)). Dhambi haiwezi kuwa bwana wao (mistari [12](#)). Dhambi haiwezi kuwafanya kuwa watumwa wake (mistari [17.20](#)).

Watu ambao wako sawa na Mungu wako huru kutokana na mambo matatu:

- Wako huru kutokana na hukumu ya Mungu juu ya dhambi.
- Wako huru kutokana na matakwa ya kisheria.
- Wako huru kutokana na utawala wa dhambi.

Kupitia utiifu wa Mwaminifu Yesu, Mungu aliwaweka huru watu hawa kutoka kwa kifo. Mungu anaahidi kutoa maisha mapya kwa miili yao ya kimwili kupitia Roho Mtakatifu wake ([Warumi 8:2, 11](#)). Ikiwa watu wataishi kulingana na tamaa zao za ubinafsi ("kulingana na mwili"), watakutana na kifo. Lakini ikiwa wataacha Roho Mtakatifu aongoze maisha yao, wataona uhuru wa kweli na maisha (mstari wa [6-13](#)). Hata kifo hakitaweza kuwatenganisha na upendo wa Mungu katika Yesu Kristo (mstari wa [38-39](#)). Roho Mtakatifu anawaongoza na kuwasaidia wanapokuwa dhaifu. Roho Mtakatifu na Yesu wote wanawaombea (mstari wa [14, 26, 34](#)).

Paulo hajadili jinsi ya kutumia kanuni hizi za kiteolojia hadi [Warumi 12](#). Katika sura ya [9-11](#), anaeleza jinsi na kwa nini Wayahudi walimkataa Yesu Masihi (mteule wa Mungu). Je, watu wa Kiyahudi wangeweza kumkataa Yesu wakati Mungu alikuwa amefanya kazi kwa karibu sana nao kwa muda mrefu? Walikuwa na uhusiano maalum na Mungu ambao ulikuwa tofauti na watu wengine wote duniani. Paulo anachunguza swali hili gumu katika sura ya [9-11](#).

Paulo anatoa sababu nne kwa nini Wayahudi walimkataa Yesu kama Masihi:

1. Mungu aliwachagua Waisraeli kwa makusudi, akijua yatakayotokea baadaye. Hawa walikuwa wazao wa kimwili wa Israeli ambao walifurahia mahusiano yote maalum na Mungu ambayo watu waliochaguliwa wangeweza kupata:

- Walikuwa wana wa Mungu.
- Waliona utukufu wa Mungu.
- Walipokea maagano ya Mungu (makubaliano maalum).
- Walipokea sheria za Mungu.
- Walijifunza jinsi ya kumwabudu Mungu vizuri.
- Walipokea ahadi za Mungu.
- Walitoka kwa mababu zao (Abrahamu, Isaka, na Yakobo).
- Walikuwa watu ambao Yesu alitoka kwao ([Warumi 9:1-5](#)).

Mungu aliwachagua kama alivyomchagua Yakobo badala ya Esau kabla ya yeyote kuzaliwa. Hii ni kama jinsi Mungu alivyomfanya Farao kuwa mkaidi ("akaufanya moyo wake kuwa mgumu"), au jinsi mfanyanzi anavyoimba udongo kuwa aina yoyote ya chungu anayotaka kutengeneza ([9:6-26](#)).

Mungu hakuwa amewachagua kwa sababu ya kitu walichofanya au hawakufanya. Aliwachagua kwa sababu alikuwa na kusudi maalum kwao.

Hii haimaanishi kwamba Mungu alikuwa dhalimu. Alitaka kuonyesha nguvu zake kupitia watu wa Kiyahudi ili kila mtu duniani amjue. Mungu alichagua Israeli kutimiza makusudi yake, kama vile alivyomchagua Farao, Yakobo, na Mose. Watu hawa waliokolewa kwa sababu walikuwa na imani kwa Mungu ([Waebrania 11](#)).

1. Waisraeli walimkataa Yesu Masihi na injili yake. Paulo anasema kwamba hii inafuata mtindo unaojirudia katika historia ([Warumi 9:30-10:21](#)). Watu wa Kiyahudi walijaribu kuwa sawa na Mungu kwa kufuata sheria badala ya kuwa na imani kwake. Kwa sababu ya hili, hawakutambua Uadilifu unaotokana na imani. Walitegemea uadilifu wao kupitia sheria na hivyo wakajikwaa juu ya Masihi wao wenyewe ([9:30-33](#)). Walimkataa Yesu kama Masihi na hawakuelewa jinsi watu wanavyofanywa kuwa sawa na Mungu.

2. Anasema kwamba baadhi ya watu wa Kiyahudi (kikundi kidogo kinachoitwa "masalia") tayari wameamini Habari Njema kuhusu Yesu ([Warumi 11:1-16, 26](#)). Hii inaonyesha kwamba siku moja, watu wengi zaidi wa Kiyahudi pia wataamini. Ingawa Paulo anasema Mungu amewakataa Israeli kwa sasa, kukataliwa huku si kwa kudumu au mwisho.

Paulo anatumia picha ya mti wa mzeituni kuelezea hili. Anasema Mungu amevunja Israeli kutoka kwenye mti wa ahadi ya Abrahamu kwa muda. Hata hivyo, Mungu hajawakataa kabisa watu wake. Mabaki waliamini walipata kile walichokuwa wakitafuta, lakini wengine walifanywa kuwa wakaidi kwa muda. Mungu alifanya hivi ili wawe na wivu walipoona watu wasio Wayahudi wakikaribishwa katika ufalme wa Mungu. Hii inamaanisha kwamba kutengwa kwa Israeli na Mungu hakuhitaji kudumu milele.

3. Paulo anasema Mungu alitumia kukataliwa kwa Yesu na Waisraeli kuleta mambo mazuri. Wakati watu wa Kiyahudi walimkataa Yesu, hii ilifungua njia kwa watu wasio Wayahudi (mataifa) kuwa sehemu ya familia ya Mungu. Paulo anasema kwamba ikiwa Wayahudi wengi baadaye watamkubali Yesu, litakuwa jambo la kushangaza kama kuona wafu wakirudi kwenye uhai! Anaelezea wazo hili katika sehemu iliyobaki ya sura ([Warumi 11:17-36](#)). Paulo anawaonya watu wa mataifa wasijivune kuhusu hili. Watu wa Kiyahudi walijikwaa ili watu wa mataifa waweze kujumuishwa katika mpango wa Mungu (mstari wa [17-19](#)). Israeli hawakujikwaa kiasi cha kuanguka bila kupona (mstari wa [11](#)). Kuanguka kwao kulikuwa baraka kwa watu wa mataifa na ilikuwa sehemu ya mpango wa Mungu. Paulo anatumia tena picha ya mti wa mzeituni. Anasema Mungu aliwavunja watu wa Kiyahudi kutoka kwenye mti kwa sababu hawakuamini. Lakini Mungu anaweza kuwarudisha kwenye mti ikiwa wataanza kumwamini Yesu.

Kwenye [Warumi 12-16](#), Paulo anaeleza jinsi Wakristo wanavyopaswa kuishi kulingana na yote aliyofundisha hapo awali. Paulo anaanza kwa kusema, "Kwa hiyo nawasihi..." ([12:1](#)). Kisha anataja sifa na majukumu mengi ya Kikristo. Paulo mara nyingi hutoa aina hii ya ushauri katika barua zake. Anataka kusaidia waumini wapya kuelewa jinsi ya kuishi kama Wakristo, iwe walitoka katika asili ya Kiyahudi au isiyo ya Kiyahudi.

[Warumi 13](#) inazungumzia jinsi Wakristo huko Rumi wanavyopaswa kuhusiana na maafisa wa serikali. Paulo anafundisha kwamba Mungu anaweka serikali ya kiraia, na Wakristo wanapaswa kutambua kwamba serikali ya kiraia ina haki ya kuwepo hata kama wale walio madarakani ni wafisadi. Maafisa hawa wanamtumikia Mungu kwa kuwaadhibu wale wanaofanya makosa ([13:4](#)).

Kwenye sura ya [14](#), Paulo anazungumzia jinsi Wakristo wanavyopaswa kutendeanza wanapokubaliana kutokubaliana kuhusu desturi

fulani, kama vile kula vyakula fulani. Anafundisha kwamba:

- Wakristo wanaojihisi huru kufanya mambo haya (kwa sababu ya uhuru wao katika Kristo) hawapaswi kuwashinikiza wengine kutenda kinyume na dhamiri zao.
- Wakristo wanaoepuka mambo haya hawapaswi kuwahukumu wale wanaoyafanya.
- Kila mtu anapaswa kuonyesha upendo na heshima kwa kila mmoja, jambo ambalo linaonyesha kuwa wao ni wafuasi wa kweli wa Yesu.

Kwenye sura ya [15](#), Paulo anashiriki mipango yake ya safari na anaeleza jukumu lake maalum. Anajiona kama kuhani anayehudumia watu wa mataifa. Anapanga kuchukua pesa zilizokusanywa kutoka kwa makanisa ya Mataifa kwenda Yerusalemu kama sadaka maalum kwa Mungu, akionyesha jinsi watu wa mataifa wamekuwa waumini.

Sura ya [16](#) inahitimishwa kwa salamu za kawaida na mapendekezo kutoka kwa watu mbalimbali. Anataja watu 27 kwa majina, akionyesha uhusiano wake wa karibu na jamii ya kanisa la Kirumi.

Tazama pia Mtume Paulo.

Barua ya Pili ya Petro

Barua ya pili ya jumla iliyotungwa na Petro.

Hakikisho

- Mwandishi wa Habari
- Tarehe, Asili, Mwisho
- Historia
- Kusudi na Mafundisho ya Kieolojia
- Maudhui

Mwandishi

Mwandishi ametambuliwa wazi katika [1:1](#) kama Simoni Petro, mmoja wa mitume 12 waliochaguliwa na Yesu. Hata hivyo, mambo mawili yanapaswa kuzingatiwa. Kwanza, mtindo wake unatofautiana sana na ule wa 1 Petro. Pili, kwa sababu 2 Petro ni kazi ya baadaye (tazama

Tarehe hapa chini) na inajumuisha muhtasari wa Yuda, inawezekana kwamba mfanyakazi mwaminifu (kwa mfano, Yohana Marko) alikusanya mawazo ya mwisho ya Petro, akijumuisha muhtasari wa barua ya Yuda baada ya kifo cha Petro. Hivyo, 2 Petro ni maneno ya mwisho ya Petro, aina ya agano la baada ya kifo linaloelekeza kanisa katika enzi ya baada ya mitume. Pia inawezekana kwamba Petro alikuwa chanzo cha kazi hii, lakini si mwandishi, kama ilivyopendekezwa katika sehemu ya "Mwandishi" kwa Barua ya Kwanza. Kwa hivyo, barua hiyo ingeweza kuandaliwa na mtu mwingine isipokuwa Sila (kama ilivyofanywa kwa barua ya kwanza ya Petro) na hivyo ingeweza kueleza tofauti ya mtindo kati ya barua hizo mbili. Zaidi ya hayo, hati halisi iliyoandikwa inaweza kuwa ilichapishwa baada ya kifo.

Tarehe, Asili, Mwisho

Mapokeo yanatuambia kwamba Petro aliuawa kama shahidi takriban mwaka wa 64 Baada ya Kristo (BK) huko Rumi. Ikiwa hivyo ndivyo, basi kazi hii huenda iliandikwa mjini Rumi kabla ya mwaka 70 BK (kabla mafundisho yake ya mwisho kusahaulika) na baada ya mwaka 60 BK (tarehe ya mapema zaidi ambapo Petro angeweza kuyajua barua za Paulo). Zaidi ya hayo, iliandikwa baada ya Yuda, kwa kuwa 2 Petro sura ya 2 inajumuisha toleo lililofupishwa la barua ya Yuda. Mahali pa asili pa Rumi pia panaeleza ni kwa nini 1 Clement anaonekana kuwa na maarifa ya 2 Petro mnamo mwaka 96 BK, ambao ni matumizi ya kwanza ya barua hiyo yaliyoandikwa.

Ikiwa 2 Petro 3:1 inarejelea makanisa yale yale yaliyotajwa katika 1 Petro, basi barua hii ilikuwa imekusudiwa kwa makanisa ya kaskazini-mashariki mwa Asia Ndogo. Kundi hilo la makanisa linajumuisha baadhi ya yale ambayo Paulo aliandikia barua (3:15). Hata hivyo, inawezekana pia kwamba makanisa hayo yanawakilisha makanisa yote, ambayo Petro alikuwa anapelekea ujumbe wa jumla.

Historia

Kwenye muktadha wa madhehebu mengi ya kuvutia ya uhuru, kanisa lilikuwa katika hatari ya mara kwa mara kutoka kwa walimu waliokuwa wakieneza uasherati. Korintho hakika ilikuwa na matatizo kama hayo, na [Warumi 6](#) inaweza kuonyesha kwamba Paulo alikuwa na ufahamu wa matumizi mabaya ya mafundisho yake ambayo yalikuwa yamefika Rumi. Tamko la Paulo kwamba

Wakristo wako huru kutoka kwa sheria (tazama [Gal 3-5](#)) kila mara lilikuwa na hatari kwamba badala ya kujisalimisha kwa Roho, watu wangejisalimisha kwa tamaa zao zilizopotoka, wakipuuzia onyo la Paulo kwamba wale wanaofanya mambo hayo hawatarithi ufalme wa Mungu. Mwelekeo huu katika kanisa la awali unaonekana kuwa nyuma ya 2 Petro.

Kusudi na Mafundisho ya Kieolojia

Kama [1:12-15](#) inavyoonyesha wazi, barua hii ni ushuhuda na ukumbusho wa mwisho wa ukweli ulioandikwa kabla ya mgawanyiko uliosababishwa na walimu wa uongo. Ni jaribio la mwisho la kuimarisha kanisa.

Mada kuu tatu za kiteolojia zinajitokeza: (1) mwito wa maadili ya Kikristo na uaminifu kwa mapokeo ya kitume ambayo kanisa lilianzishwa juu yake; (2) kuiweka msingi wa mwito huu juu ya hadhi ya juu ya Yesu Kristo na kurudi kwake kwa hukumu, na kufanya malengo mengine yote ya maisha kuwa yasiyo na umuhimu; na (3) lawama ya kiapokaliptiki kwa wale ambao walikuwa wamefanya maelewano na dunia na kwa hivyo walikuwa wanaishi kwa maadili yasiyo ya Kikristo.

Maudhui

Salamu (1:1-2)

Salamu hiyo inasisitiza mamlaka ya Petro pamoja na mafundisho yake kwa kutumia cheo cha “mtume,” na pia inaonyesha mshikamano na wasomaji wake kwa kutumia neno “mtumishi” na kutaja “imani yenye hadhi sawa” kuhusiana na wasomaji.

Mwito wa Utakatifu (1:3-21)

Mungu tayari ametenda ili kuwaita Wakristo kwake. Ametoa kwa neema kuu kila kitu kinachohitajika ili kuishi kwa njia ya kiungu na ameweka ahadi za ajabu mbele yao. Hawapaswi kujiruhusu kunaswa tena katika lindi la maadili ya dunia, kwa kuwa kusudi la Mungu ni kuwaokoa na kuwawezesha kutoroka mtego huu. Badala yake, wanapaswa kuwa kama Kristo (“kushiriki katika asili ya kiungu”) na hivyo lazima wakue katika maadili ya Kikristo. Ikiwa watashindwa katika ukuaji huu, watakosa ahadi za Mungu, lakini bidii ya kusonga mbele itathibitisha uteuzi wao na mustakabali wao mbinguni ([1:3-11](#)).

Petro alipokaribia kufa, kama Yesu alivyotabiri (rej. [Yoh 21:18-19](#)), alitaka kuwapa wasomaji wake

neni la mwisho la kutia moyo. Uhimizo wa Petro ulikuwa muhimu kwa sababu mbili. Kwanza, alikuwa shahidi wa kweli wa utukufu wa Kristo (yaani, Ugeuzi, tukio ambalo lilimvutia sana Petro, lakini linatajwa hapa kwa sababu lilionyesha utukufu, nguvu, na mamlaka ya Yesu na kuunganisha Agano la Kale na Agano Jipya). Tofauti na walimu wa uongo, mapokeo yake yanatokana na kile Mungu alichofanya kweli, si kwa uvumi tu. Pili, uzoefu wake unathibitisha unabii wa Agano la Kale. Kama Petro na wafuasi wake katika mapokeo ya kitume, manabii wa Agano la Kale waliongozwa na Roho Mtakatifu. Hivyo, Roho pekee ndiye anayetoa tafsiri ya kweli, na tafsiri za kipekee za walimu wa uongo kwa hivyo ni makosa ([2 Pet 1:12-21](#)).

Kulaumiwa kwa Walimu wa Uongo (2:1-22)

Wakristo wanahitaji kutiwa moyo kusimama imara katika maadili kwa sababu kumekuwapo na walimu wa uongo kanisani tangu zamani, ambao hupotosha Maandiko ya Agano la Kale ili kuhalalisha mwenendo wao. Ingawa haiwezekani kuwajua walimu hawa kwa hakika, baadhi ya matendo yao yanaeleweka wazi. Kwanza, walikuwa watu wa tamaa za mwili na walikuwa wakivuruga maadili, labda wakipotosha mafundisho ya Paulo kuhusu uhuru kutoka kwa sheria ili kuunga mkono matendo yao. (rej. [3:15](#); [1 Kor 6:12-20](#) inaonyesha tatizo kama hilo huko Korintho). Pili, walikuwa wakitengeneza vikundi vya uaminifu kwao wenyewe, wakitumia watu hawa na kuwaongoza katika dhambi (rej. [1 Kor 1-3](#) kwa mfano mwingine wa kujenga vikundi vya mgawanyiko). Tatu, walikuwa wakifundisha kuhusu nguvu za malaika na za kishetani, baadhi yao wakiwa wanalaani, jambo ambalo lilionyesha kutoheshimu mamlaka kwa ujumla ([2 Pet 2:10](#); rej. [Kol 2:8](#)). Nne, ingawa mwishowe walikuwa wa madhehebu, bado walikuwa wakisherehekea Chakula cha Bwana (ambacho wakati huo kilikuwa bado ni mlo wa kawaida, kama ambavyo kingekuwa kwa karne nyingine) na kanisa na hivyo kuchafua sherehe nzima ([2 Pet 2:13](#)).

Shida kubwa ya Petro ni kwamba watu hawa ni wa madhehebu. (“Uzushi mbaya” unarejelea makundi yaliyotengana na kanisa, si tofauti za mafundisho, ambayo ni maana ambayo “uzushi” ilichukua karne nyingi baadaye.) Walimu hawa waliunda makundi yaliyotambulika kwa tabia zao za kimaadili mbovu. Walikataa mamlaka ya Kristo, ingawa aliwahi kuwanunua kutoka dhambini. Walimkataa Kristo kwa kupinga mafundisho yake wazi dhidi ya tamaa na uasherati, na kuwaongoza wengine katika njia yao, na kufanya imani ya Kikristo kuwa na sifa

mbaya mbele ya dunia. Motisha yao ilikuwa tamaa, na ajali yao iliyotabiriwa ilikuwa hukumu, ingawa inaweza isionekane kwa wale wasiofahamu Maandiko.

Hukumu hii ni ya uhakika, kama mifano ya Agano la Kale ya hukumu ya watu wasio na maadili (pamoja na wokovu wa wenye haki) inavyoonyesha: kwa mfano, ya malaika ([Mwa 6:1-4](#)), ya watu wa siku za Noa ([5 hadi 22](#)), na ya Sodoma (sura ya [18-19](#)). Katika kila tukio, Mungu aliwaokoa wachache wenye haki, ingawa aliwahukumu vikali walio wengi waovu; jambo hili liliwatia moyo wasomaji kuwa wenye haki kama Noa na Loti. Zaidi ya hayo, wasomaji wangeweza kujihusisha na Lutu katika dhiki yao wenyewe kutokana na uasherati na uovu uliokuwa ukiendelea katika kanisa lao. ([2 Pet 2:4-10](#); ling. [Yuda 1:6-7](#)).

Kama wale waliopimwa katika Agano la Kale, walimu hawa wa uongo walikuwa na kiburi na ujinga, wakilaani nguvu za kiroho ambazo hawakuelewa vizuri (labda nguvu za kishetani, kwa kuwa Petro alikuwa akimfuata Yuda, ambaye alitumia jadi kutoka kwa Kitabu cha Mose). Hata malaika, ambao wanajua zaidi kuliko walimu hawa na wana nguvu zaidi, hawana dharau kama hiyo. Hata Shetani anapaswa kuzungumziwa kwa heshima, kulingana na Maandiko. Walimu hawa hawakuwa na kiburi tu bali pia walikuwa na maadili mabaya na walafi, hata kwenye Meza ya Bwana ("wakifurahia raha zao wakati wanakula pamoja nanyi," [2 Pet 2:13](#)). Walidai kufundisha uhuru lakini wao wenyewe walikuwa wamefungwa na tamaa, hivyo maneno yao yalikuwa matupu. Mafundisho yao yalionekana ya kuvutia, lakini yalikuwa ni sauti na upepo tu. Kwa sababu walirudi kwenye uovu baada ya kupata uhuru kutoka kwa dhambi katika Kristo, walikuwa katika hali mbaya zaidi kuliko kama hawakuwahi kusikia injili. Walikuwa kama mbwa (rej. [Meth 26:11](#)) au kama nguruwe ([2:11-22](#); rej. [Yuda 1:8-13](#)).

Onyo la Hukumu Inayokaribia ([3:1-16](#))

Agano la Kale na Yesu mwenyewe wote wawili wanazungumza kuhusu hukumu inayokuja. Ingawa walimu wa uongo wanaweza kudharau wazo hilo, hadithi ya Noa inaonyesha kwamba Mungu kwa hakika huhukumu. Mungu alihukumu ulimwengu katika kitabu cha Mwanzo kwa kutumia maji (yale yale ambayo hapo awali aliyatenganisha na nchi kavu katika [Mwa 1](#));

atahukumu tena, lakini wakati huu kwa moto ([2 Pet 3:1-7](#)).

Hukumu haijashuka bado kwa sababu Mungu ana subira ya ajabu; muda hauna maana ile ile kwake kama ilivyo kwa wanadamu. Dhihaka ya walimu wa uongo inaonyesha tu kutojua kwao kuhusu Mungu. Pia hawafahamu nia ya Mungu juu ya kile kinachoonekana kama kuchelewa — yaani, kwamba Mungu anataka kuwasamehe watu, si kuwahukumu. Hafurahii kuwaangamiza watu motoni, bali hutamani kila mtu aokolewe; hata hivyo, si kila mtu atakubali toleo la Mungu, na hatimaye hukumu yake itakuja, na ulimwengu wote utaangamizwa kwa moto. Vyote vinavyoonekana sasa ni vya kupita tu. ([3:8-10](#)).

Kwa hivyo, Wakristo wanapaswa kuishi maisha matakatifu, wakijiandaa kwa ajili ya dunia mpya na ya kudumu ambayo Mungu ameahidi, badala ya kujihusisha na tamaa za dunia hii ya muda mfupi na inayopotea kama walimu wa uongo wanavyofanya ([3:11-16](#); ling. [Yuda 1:20-21](#)).

Mwisho ([3:17-18](#))

Kwa kumalizia, Petro anawahimiza Wakristo kuwa waangalifu dhidi ya mafundisho ya uongo. Badala ya kuiga maisha ya walimu wa uongo, wanapaswa kuiga maisha ya Yesu. Barua hiyo inaisha kwa sifa kwa Kristo.

Tazama pia Petro, Mtume

Barua ya, YUDA

Barua fupi na yenye nguvu kwa kanisa linalopenyezwa na walimu wanaofanya aina zote za uovu wa maadili. Yuda anafichua hali ya ndani ya jamii ya Kiyahudi-Kikristo na pia inatoa changamoto kubwa kwa mfasiri wa Kikristo.

Mapitio

- Mwandishi
- Tarehe, Asili, na Mahali pa Kuelekea
- Historia
- Kusudi na Mafundisho ya Theolojia
- Yaliyomo

Mwandishi

Barua ya Yuda inasema kwamba iliandikwa na "Yuda ... [ndugu wa Yakobo]" (Yuda [1:1](#)). Wasomi wengi wanaelewa jina hili kumaanisha Yuda

(Kigiriki “Yuda”), ndugu wa Yesu, ambaye ndugu yake Yakobo alikuwa kiongozi wa kanisa la Yerusalemu. Lakini wasomi wengine wanafikiri kwamba labda Yuda mwingine aliandika, au mwandishi fulani wa baadaye aliandika kwa roho ya kiongozi ambaye alimpenda. Nadharia kwamba Yuda mwingine aliandika inaonekana haiwezekani, kwa kuwa mtume Yuda ([Luka 6:16](#); [Matendo 1:13](#)) ni mwana wa Yakobo fulani, si ndugu wa Yakobo; zaidi ya hayo, [Yuda 1:17](#) inaonekana kumtofautisha Yuda na mtume. Na kwa kuwa kulikuwa na Yakobo mmoja tu ambaye alikuwa maarufu katika kanisa la awali, Yakobo ndugu wa Bwana, ingekuwa vigumu kuamini kwamba Yuda mwingine angekuwa na ndugu aitwaye Yakobo na angetumia utambulisho kama huo katika kichwa; ingekuwa ya kuchanganya sana. Kichwa “ndugu wa Yakobo” kina maana kwamba Yuda alikuwa ndugu wa Yakobo wa Yerusalemu na kwa hivyo ndugu wa Yesu; hakuutumia kichwa “ndugu wa Bwana wetu,” labda, kama Klementi wa Alexandria alisema, kwa unyenyekevu.

Wazo kwamba mwandishi wa baadaye aliandika akitumia jina la Yuda linaonyesha tatizo kubwa: Kwa nini achague jina lisilojulikana kama hilo, badala ya Paulo au Petro au Yakobo, na kwa nini asitumie cheo kilichotukuka na chenye mamlaka zaidi? Tunapaswa kuhitimisha kwamba, licha ya ugumu wa tarehe na asili, Yuda ndugu wa Bwana aliandika barua hii.

Tarehe, Asili, na Hatima

Kuhusu tarehe, asili, na marudio, barua haisemi chochote moja kwa moja. Kwa kuwa maudhui ya imani yamewekwa wazi ([Yuda 1:3](#)) na wapokeaji wamewasikia mitume binafsi (ambao huenda wamekufa tayari, [Yuda 1:17](#)), tarehe huenda ni kati ya miaka 60 na 100 baada ya kifo ca kristo.

Inawezekana, Yuda alisafiri (na mke wake na familia) kueneza imani ([1 Wakorintho 9:5](#)). Katika safari zake, huenda alianzisha makanisa kadhaa—au, angalau, pengine alifundisha katika makanisa mbalimbali ya eneo hilo. Inawezekana alisikia kuhusu walimu wa uongo wakivamia makanisa haya na alihamasishwa kuwaandikia waraka huu.

Yuda huenda aliandika kutoka Galilaya katika uzee wake, au labda alikuwa amerudi Yerusalemu. Nadharia bora tunayoweza kutoa kuhusu wapokeaji ni kwamba walikuwa washiriki wa makanisa ya Kiyahudi-kristo huko Siria. Hata hivyo, maeneo haya yanabaki kuwa nadharia tu.

Historia

Mambo matatu kuhusu Barua ya Yuda yanayofanya historia yake kuwa ngumu kufafanua. Kwanza, ni vigumu kuwa na uhakika ni aina gani ya uzushi ilikuwa inapinga. Baadhi ya wasomi wanaamini kwamba huu ulikuwa Ugnostiki wa mapema, na wengine kwamba ilikuwa tu mafundisho yaliyochanganyika na makosa ya kimaadili. Ikiwa wazushi walikuwa Wagnostiki, waliaamini katika mpangilio wa malaika au miungu midogo. Katika hali hii, labda walimwona Yesu kama ngazi ya chini kwenye njia ya wokovu. Pengine pia walimwona Mungu kama muumba wa chini (demiurge) na walizungumza juu ya kutaka kumtumikia Mungu wa kweli ([Yuda 1:4](#)). Hii inaweza kueleza hamu yao katika malaika na mapepo ([Yuda 1:8](#)) na msisitizo juu ya umoja wa Mungu ([Yuda 1: 25](#)). Lakini pengine hawa walikuwa tu watu waliopata njia ya kuhalalisha tabia mbaya na walikuwa wakidhihaki nguvu za uovu bila busara. Hakuna ushahidi wazi kwamba walikuwa Wagnostiki, wakati kuna ushahidi mwingi kwamba watu waligeuza uhuru wa injili kuwa kisingizio cha dhambi (mfano, [Warumi 6](#); [1 Kor 5-6](#)). Walimu hawa labda walimkana Kristo kwa kushindwa kufuata mafundisho yake ya kimaadili, na kufuru yao ya malaika (wakati wao wenyewe walikuwa katika dhambi kubwa) ilikuwa dhambi nyingine ya kimaadili. Upotovu kama huo unatosha kueleza barua hiyo; hata hivyo, tukijua kwamba makosa ya kidini na kimaadili mara nyingi huenda sambamba, hatupaswi kupuuza uwezekano kwamba makosa fulani ya kidini pia yalikusika.

Pili, Yuda anatushangaza kwa kunukuu kutoka vitabu viwili vya apokrifa, Kunyakuliwa kwa Musa ([Yuda 1:4](#)) na 1 Enoki ([Yuda 1:14-15](#) inanukuu 1 Enoki 1:9). Ukweli huu na marejeleo mengine katika kitabu hiki yanaonyesha kwamba Yuda na pengine wasomaji wake walikuwa na ufahamu mzuri wa fasihi ya apokrifa ya Kiyahudi. Zaidi ya hayo, inaonyesha pia kwamba Yuda aliona vitabu nje ya kanuni ya Agano la Kale kama vinavyosambaza mapokeo ya kweli na unabii wenye mamlaka. Kwamba Yuda alikubali vitabu hivi si jambo la kushangaza, kwani vitabu vingi vya apokrifa vilitumiwa na Wayahudi wa kipindi hicho, pamoja na Agano la Kale, kama aina ya fasihi ya ibada. Wakristo wa mapema mara nyingi walijumuisha fasihi ya apokrifa pamoja na vitabu vya kanoni kama sehemu ya Bibilia zao (wakati mwingine pia wangeacha vitabu vya Agano Jipya ambavyo bado havikuzingatiwa kuwa vya kweli). Kanuni ya Maandiko ya Agano Jipya haikuanzishwa

kwa uthabiti hadi karne ya tatu, muda mrefu baada ya barua ya Yuda kuandikwa.

Ni muhimu kutambua kwamba ingawa Yuda labda aliamini katika historia ya marejeleo haya, mafundisho ya barua hayategemei historia hiyo. Yuda hakuandika kuhusu Musa wala Henoko bali kuhusu jinsi mtu anavyopaswa kujiendesha mbele ya mamlaka ([Yuda 1:8](#)) na kile ambacho Mungu atawafanyia watu wasiomcha Mungu ([Yuda 1:13](#)). Marejeleo haya yanaonyesha mafundisho ya Yuda na labda yalikuwa na uzito kwa wasomaji wake wa kwanza, lakini ukweli kwamba ni ya apokrifa haupaswi kutusumbua zaidi ya nukuu za Paulo kutoka kwa waandishi wa kipagani au marejeleo ya mwandishi wa Waebrania kwa Makabayo 2 ([Matendo 17](#); [Tito 1:12](#); [Waebrania 11:35](#)). Mamlaka ya Maandiko inategemea hoja ambayo mwandishi anatoa.

Tatu, Yuda anaonyesha uhusiano wa karibu sana na [Petro 2](#) kwamba ama Yuda ni upanuzi wa Petro 2 au Petro 2 ni muhtasari wa Yuda. Maneno, misemo, na mifano ni sawa kimsingi katika kazi hizo mbili. Ingawa ni vigumu kubaini nani alikopa kutoka kwa nani, pengine mwandishi wa 2 Petro amebadilisha shutuma kali za Yuda kwa sauti ya mafundisho zaidi katika kazi yake. Ingekuwa vigumu kufikiria mtu yeyote akiandika Yuda ikiwa 2 Petro tayari ilikuwepo. Wakristo hawapaswi kuwa na tatizo na ukopaji huu, kwani hakuna mwandishi wa Maandiko aliamini kuwa yeye ni wa asili kiasi kwamba hangeweza kukopa kutoka kwa Maandiko mengine, kutoka kwa nyimbo, au kutoka kwa fasihi zisizo za kikanoni. Si tatizo kwa Mungu kuhamasisha nukuu au marekebisho kutoka kwa maandiko mengine kuliko kwake kuhamasisha utunzi mpya. Kwa kweli, baadhi ya vifungu katika Maandiko ni marudio kamili ya vingine (kwa mfano, [Zaburi 18](#) na [2 Samweli 22](#)).

Kusudi na Mafundisho ya Theolojia

Yuda anaelezea kazi yake kwa maneno ya kuhimiza au kutia moyo ([Yuda 1:3](#)). Ni wazi alitaka kuimarisha makanisa dhidi ya walimu wa uongo ambao walikuwa wikipotosha injili. Kwa hivyo, aliwahimiza waumini mara kwa mara kushikilia imani yao au kulinda usafi wao na injili [1:3, 20-21, 24](#)). Hata hivyo, hakutaka walimu hao wafukuzwe tu, kwani alikuwa na matumaini kwamba waumini wangeweza kuwaokoa baadhi yao kutoka kwenye hatari hii, ingawa uokoaji wenyewe ungekuwa kazi hatari ([Yuda 1:23](#)).

Katika kuunda himizo lake mwandishi hakuleta mafundisho mapya; badala yake, alisisitiza baadhi

ya yale ya zamani: (1) Alisisitiza asili ya kimaadili ya injili na haja ya kudumisha usafi katika maisha na maneno. (2) Alionyesha heshima kubwa kwa wokovu kupitia Kristo na imani thabiti katika Mungu mmoja. (3) Alidai heshima kwa mamlaka, ya muda na ya kiroho ([Yuda 8-11](#)). (4) Alikuwa na imani wazi ya kiapokaliptiki, akisisitiza hukumu ya mwisho inayokuja ([Yuda 1:14-15](#)) na kuthibitisha kwamba siku za mwisho tayari zimefika ([Yuda 1:18](#)). (5) Alionya juu ya umuhimu wa kuendelea katika imani kwa mafundisho na maadili ([Yuda 1:19-21](#)). (6) Alionyesha bidii ya kuwarejesha wale waliokosea, kwani walikuwa nje ya neema ya Mungu ([Yuda 1:23](#)).

Yaliyomo

Salamu ([1:1-2](#))

Mwandishi anajitambulisha kwa unyenyekevu kama mtumishi wa Yesu Kristo na anaelekeza barua yake kwa waaminifu kanisani—wale wanaopendwa, kulindwa, na kuitwa na Mungu na Kristo.

Wito wa Kushikilia Imani ([1:3-4](#))

Yuda alikuwa amepanga kuandika kwa Wakristo hawa kuhusu "wokovu tunaoshiriki sote" ([Yuda 1:3](#)). Hatutajua kamwe mafundisho aliyopanga kutoa, kwani katikati ya maandalizi yake alisikia habari zilizomlazimisha kubadilisha mipango yake. Badala yake, aliandika waraka kwa ajili ya kutetea "imani"—yaani, mafundisho ya kweli ya mitume kuhusu Yesu Kristo ambayo waumini wote wa kweli wanakubali. Watu fulani walijiunga na kanisa, labda kwa nia mbaya, ambao walikuwa hatari kwa kanisa. Wakristo lazima wapigane kwa bidii ili kuweka safi mwili wa mafundisho (ikimaanisha maadili pamoja na theolojia) waliopokea kutoka kwa Yuda na mitume. Yuda anatoa mashtaka mawili dhidi ya waumini hawa wa uongo: (1) walipotosha neema ya Mungu kuwa ufisadi, labda wakionyesha wazi dhambi za kingono kama ishara ya uhuru waliokuwa nao katika Kristo (cf. [Warumi 6](#); [1 Wakorintho 5-6](#)); na (2) walimkana Bwana Yesu (kwa kushindwa kufuata mafundisho yake).

Kumbusho la Hukumu ya Mungu ([1:5-7](#))

Kama walengwa walikuwa Wakristo wa Kiyahudi, walikuwa wamejifunza vizuri Agano la Kale na mapokeo ya Kiyahudi. Mwandishi alichagua mifano mitatu ya matokeo ya kuasi: (1) Hukumu inaweza kuja kwa wale waliowahi kuzingatiwa kama watu

wa Mungu (kama ilivyotokea kwa wale "waliokolewa" kutoka Misri, [Kutoka 32:28; Hesabu 11:33-34; 14:29-35](#)). (2) Matokeo ya kuasi ni laana ya milele (kama ilivyokuwa kwa malaika waliokosa wa 1 Enoko 6-16—mawazo haya pia yanaonekana katika mapokeo mengine ya Kiyahudi). (3) Ufisadi wa kimaadili kwa kweli ni aina ya kuasi na hivyo unastahili laana (kama ilivyokuwa kwa Sodoma—[Mwanzo 19; 2 Petro 2:4-6](#)). Mwandishi alisisitiza ushoga wa Sodoma badala ya dhuluma yake, ambayo [Ezekieli 16:49](#) inalaani, hivyo pengine tabia mbaya za kingono zilikuwa tatizo na walimu wa uongo. Mifano hii mitatu inaonyesha uzito wa matatizo ambayo kanisa lilikuwa linakabiliwa nayo.

Kulaumu Walimu wa Uongo ([1:8-16](#); taz. [2 Petro 2:10-17](#))

Walimu wa uongo walidai kupokea ufunuo katika ndoto kama msingi wa tabia yao mbaya. Dhambi zao zilikuwa (1) uchafu wa kingono (ikiwa ni pamoja na, lakini sio tu, ushoga); (2) kukataa mamlaka ya Kristo (kama ilivyo katika mafundisho yake ya maadili); na (3) maneno mabaya kuhusu malaika (iwe ni wazuri, ambayo huenda ikawa ndivyo, au wabaya). Tabia hii ya mwisho inaonyeshwa kuwa dhambi kwa mfano kutoka kwa Kitabu cha Musa: hata malaika mkuu akimkemea shetani mwenyewe hangeweza kutumia lugha ambayo walimu hawa walitumia kuhusu malaika. Lakini kwa kuwa watu hawa hawakuwa wa kiroho, walikuwa hawajui kabisa walichokuwa wakikashifu (tazama [1 Wakorintho 2:7-16](#)), lakini walikuwa wataalamu wa dhambi za mwili—kama wanyama wakali. Dhambi yao ilikuwa inawaangamiza.

Kwa hiyo, walimu walikuwa kama Kaini (mfano wa vurugu, tamaa, ulafi, na uasi dhidi ya Mungu katika mila ya Kiyahudi), Balaamu (aliyajaribu kupata pesa kwa kuwaongoza watu kwenye dhambi—[Hesabu 31:16; Kumbukumbu 23:4](#)), na Kora (aliyemwasi mamlaka ya Mungu katika Musa—[Hesabu 16](#)). Walikuwa pia hatari kwa waumini, kwani walikuwa wakigeuza mlo, ambao ulikuwa sehemu ya karamu ya upendo na Meza ya Bwana (Ekaristi), kuwa ufuska (rej. [1 Wakorintho 11:20-22](#)), na hivyo kuharibu desturi ya kanisa lote. Walijali tu maslahi yao na hawakuwa na vipawa halisi vya kiroho kutoka kwa Mungu (kama mawingu yasiyo na maji au miti iliyokufa ya majira ya baridi, rej. [Luka 13:6-9](#)), wakiwa tayari kwa kifo cha pili (hatima yao ilikuwa hakika kiasi kwamba inaonekana kama tayari imetokea). Walizalisha tu matendo maovu; katika hili wao ni kama malaika

walioanguka (nyota zinachukuliwa kuwa malaika katika mila ya Kiyahudi—1 Enoki 18:13-16; 21:1-10).

Unabii wa Enoki katika 1 Enoki 1:9 unaonyesha uhakika wa maangamizi yao. Hapo awali, unabii huo ulizungumzia Mungu kuja katika hukumu, lakini Yuda alifanya uhusishe na Kristo, ambaye kwa Wakristo ndiye hakimu anayekuja ([Mathayo 25:31](#)). Kristo atakuja na majeshi ya malaika na kutekeleza haki juu ya wenye dhambi kwa dhambi zao (matendo maovu na maneno maovu). Unabii huo unawahusu watu wanaonung'unika au kumshutumu Mungu, kama Israeli walivyofanya ([Kutoka 16:7-12; 17:3](#)); pia unawahusu watu wanaofanya chochote wanachotaka, wanaopiga kelele, lakini wanapendeza wakati ni kwa faida yao.

Maagizo kwa Waaminifu ([1:17-23](#))

Wakristo waaminifu lazima wakumbuke kwamba mitume (hapa ikimaanisha wale Kumi na Wawili, siyo mduara mpana wa mitume uliowajumuisha Paulo, Barnaba, na wengine) walikuwa wametabiri hali kama hiyo walipokuwa hai: katika siku za mwisho kutakuwa na wenye dhahaka, ambao watafanya tendo lolote lisilo la kiungu walilotaka ([2 Petro 3:3](#)). Walimu hawa wa uongo ni watu kama hao. Wanagawanya kanisa, na ingawa wanadai kuwa wa kiroho na kupokea ndoto, wao ni wa kidunia kabisa, kwani hawana Roho Mtakatifu. Waaminifu lazima waangalie kwamba wanabaki katika upendo wa Mungu na wasitumbukie katika uasi kama hawa wazushi walivyofanya. Hii inafanywa kwa (1) kujijenga wenyewe (badala ya kusababisha mgawanyiko) kwa msingi wa imani, mafundisho ya mitume, na mfano; (2) kuomba katika Roho Mtakatifu ([Efe 6:18](#)), ambayo inawatofautisha na wale wasio na Roho; na (3) kungoja kwa matumaini rehema ambayo Yesu angewapa katika Hukumu ya Mwisho inayokuja hivi karibuni (1 Enoki 27:3-4).

Hata hivyo, Wakristo lazima bado wakabiliane na wale walioathiriwa na mafundisho ya uongo. Ingawa maandiko ya Kigiriki hapa hayana uhakika (haijulikani kama Yuda alikuwa na makundi mawili au matatu akilini), Yuda labda alikusudia kwamba kanisa lifanye kwa huruma kwa wale waliokuwa wakisitasa kuhusu kufuata mafundisho ya uongo, lirejeshe wale linaoweza kutoka kwa wafuasi wa mafundisho ya uongo kana kwamba linawanyakua kutoka kuzimu, na huku likidumisha mtazamo wa huruma (utayari wa kuwakubali haraka ikiwa watatubu), kuepuka kabisa mawasiliano yoyote ya

kijamii na wasiotubu kwa hofu ya hukumu ya Mungu.

Baraka (1:24-25)

Yuda anahitimisha na doksologia inayofanana sana na ile inayopatikana katika [Warumi 16:25-27](#). Katikati ya wengi ambao wameanguka kutoka kwa imani, Mungu anasifiwa kama yule anayeweza kuwaweka waumini wasianguke na kuwapeleka salama katika uwepo wake. Ni kwa huyu ambaye ni Mungu wetu Mwokozi pekee kupitia Yesu Kristo (ikimaanisha Mungu anatumboza kwa njia ya Yesu) kwamba sifa nne—utukufu, ukuu, mamlaka, na nguvu—zinamuhusu, sasa na milele.

Tazama pia Uasi; Ndugu wa Yesu.

Bedola

BEDOLA

Bedola ni utomvu wa gundi yenye harufu nzuri inayofanana na manemane. Inatoka kwa miti mbalimbali ya jenasi ya *mti wa manemane* unaokua Afrika na Asia ya Magharibi. Wataalamu wengi wanaamini bedola iliyotajwa katika [Mwanzo 2:12](#) na [Hesabu 11:7](#) inatoka kwa *mti wa manemane africana*, kichaka kinachoota kiasili katika maeneo ya kusini mwa Arabia na kaskazini-mashariki mwa Afrika. Utomvu huu wa rangi ya njano, wa uwazi, wenye harufu nzuri unafanana na lulu.

Biblia inaelezea mana iliyokusanywa na Waisraeli kuwa na rangi sawa na bedola ([Hesabu 11:7](#)). Bedola pia inatajwa pamoja na dhahabu na jiwe la shohamu lililopatikana karibu na Bustani ya Edeni ([Mwanzo 2:12](#)). Kwa sababu ilionekana katika orodha hii ya vitu vya thamani, watu walifikiri bedola inaweza kuwa lulu au jiwe la thamani.

Jenasi ya *mti wa manemane* inajumuisha mimea inayozalisha manemane na labda kile ambacho Biblia inaita "marhamu." Nje ya Biblia, mtaalamu wa mimea wa Kiingereza alielezea bedola kama gundi yenye harufu nzuri kutoka kwa mti unaojulikana Uajemi na maeneo mengine. Mwandishi wa Kirumi Pliny, aliyeishi katika karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK), pia alielezea bedola kama dutu yenye nta inayofanana na lulu.

Tazama pia Zeri; Manemane.

Bethsaida

1. Mji ulioko kaskazini mashariki mwa Bahari ya Galilaya. Bethsaida ilikuwa nyumbani kwa wanafunzi watatu wa Yesu: Andrea, Petro, na Filipo ([Yohana 1:44](#); [12:21](#)). Licha ya miujiza ambayo Yesu alifanya huko, watu wa Bethsaida hawakumwamini. Kwa sababu hii, Yesu alionya kwamba maafu yangeikumba mji huo ([Mathayo 11:21-22](#); [Luka 10:13](#)). Mtu kipofu aliponywa Bethsaida ([Marko 8:22-26](#)), na zaidi ya watu 5,000 walilishwa kwa muujiza wa mikate na samaki ([Marko 6:34-45](#); [Luka 9:10-17](#)). Bethsaida inatajwa katika vyanzo kadhaa vya kale, hasa katika maandiko ya Josephus, mwanahistoria Myahudi wa karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK). Kulikuwa na nadharia kwamba kulikuwa na Bethsaida mbili, moja kila upande wa Bahari ya Galilaya. Nadharia hii ilitokana na simulizi katika Marko, ambalo linapendekeza kwamba kulishwa kwa watu 5,000 kulifanyika upande wa pili wa ziwa kutoka Bethsaida, wakati Luka anaweka tukio hilo karibu na Bethsaida. Ufafanuzi mmoja ni kwamba muujiza ulitokea katika eneo karibu na Bethsaida, na njia ya haraka zaidi kufikia mji wenyewe ilikuwa kwa kuvuka sehemu ya ziwa. Tafsiri hii inauliza tovuti ya jadi ya muujiza (et-Tabgha kwenye pwani ya magharibi, karibu na Kapernaumu). Hata hivyo, ni suluhisho bora kuliko wazo la Bethsaida mbili karibu sana na kila mmoja. Bethsaida hapo awali ilikuwa kijiji cha uvuvi, lakini ilipanuliwa na kuboreshwa na Filipo, mwana wa Herode Mkuu, baada ya kifo cha Kaisari Augusto. Kulingana na Josephus, Filipo alizikwa baadaye Bethsaida. Mji huo ulipewa jina Julias kwa heshima ya Yulia, binti wa Augusto. Josephus pia alitetea Bethsaida alipokuwa kamanda wa kijeshi wakati wa uasi wa kwanza wa

Kiyahudi dhidi ya Warumi kutoka mwaka wa 66 hadi 70 BK. Josephus alielezea Bethsaida kuwa "kando ya ziwa la Gennesareth" (jina lingine la Bahari ya Galilaya) lakini "karibu na Mto Yordani." Alitaja pia kwamba ilikuwa katika Gaulanitis ya chini, wilaya iliyopakana na sehemu ya kaskazini-mashariki ya Bahari ya Galilaya. Hata hivyo, hakuna magofu ya kale yanayolingana na ukubwa au maelezo ya Bethsaida yaliyopatikana karibu na ziwa au mto. Bandari ndogo ya el-'Araj imependekezwa kuwa eneo la Bethsaida, lakini kuna ushahidi mdogo wa akiolojia kuunga mkono hili. Eneo la et-Tell, lililoko takriban kilomita 3.2 (maili mbili) kutoka ziwani, linaonyesha dalili za makazi makubwa ya Warumi na shughuli za ujenzi. Hivi sasa, et-Tell inachukuliwa kuwa eneo linalowezezekana zaidi kwa Bethsaida ya kale.

2. Jina lingine la bwawa huko Yerusalemu, ambalo pia linajulikana kama Bethesda au Beth-zatha. *Tazama* Bethesda; Beth-zatha.

Bibilia, Hati na Maandishi ya (Agano Jipya)

Nakala za vitabu vya Agano Jipya (AJ) zilizotengenezwa na maandishi na matoleo yaliyotokana na nakala hizi. Katika karne zilizopita kabla ya uzalishaji wa nakala nyingi kwa wakati mmoja kupitia usomaji (ambapo maandishi wengi katika chumba cha kuandika waliandika maandishi yaliyosomwa kwao na msomaji mmoja), nakala zote za maandishi zilifanywa moja moja—kila mwandishi akitengeneza nakala kutoka kwa mfano.

Kabla ya karne ya 15, wakati Johannes Gutenberg aligundua aina zinazohamishika kwa mashine ya uchapishaji, nakala zote za kazi yoyote ya fasihi zilitengenezwa kwa mkono (hivyo, jina "Hati"). Kulingana na orodha ya sasa, kuna hati 99 za papyrus, hati 257 za andiko kubwa, na hati 2,795 za andiko ndogo. Tunaweza kuongeza leksionari 2,209 za Kigiriki kwenye orodha hii. Kwa hiyo, tuna zaidi ya nakala 5,350 za maandiko ya Kigiriki ya

Agano Jipya au sehemu zake. Hakuna kazi nyingine ya fasihi ya Kigiriki inayoweza kujivunia idadi kama hiyo.

Mapitio

- Hati Muhimu za Papyrus
- Hati Muhimu za Andiko kubwa
- Maandishi ya Agano Jipya

Hati Muhimu za Papyrus

Papyrus ni nyasi ndefu zinazokua majini, ambao moyo wake hukatwa vipande, kuwekwa kwa muundo wa msalaba na kuunganishwa pamoja kutengeneza ukurasa wa kuandikia. Magombo ya papyrus ya Misri yametumika kama uso wa kuandikia tangu milenia ya tatu mapema Kabla ya Kristo(Kk) Wagiriki walikubali papyrus karibu 900 Kabla ya Kristo(KK), na baadaye Warumi walikubali matumizi yake. Hata hivyo, magombo ya zamani zaidi ya Kigiriki yaliyopo ya papyrus yanatoka karne ya nne Kabla ya Kristo. Kwa bahati mbaya, papyrus huharibika, ikihitaji hali ya hewa kavu kwa uhifadhi wake. Ndiyo sababu papyri nyingi zimegunduliwa katika mchanga wa jangwa la Misri.

Hati za maandishi za Agano Jipya za papyrus (zilizofupishwa kama "P") kwa ujumla ni hati za awali zaidi za Agano Jipya Kwa ujumla, zile muhimu zaidi zinaweza kuwekwa katika makundi matatu: Oxyrhynchus Papyri (kutoka Oxyrhynchus, Misri), (2) Beatty Papyri (zilizopewa jina la mmiliki); na (3) Bodmer Papyri (zilizopewa jina la mmiliki).

Hati za Oxyrhynchus

Kuanzia mwaka wa 1898 B.P Grenfell na A. S. Hunt waligundua maelfu ya vipande vya papyrus katika marundo ya taka ya kale ya Oxyrhynchus, Misri. Tovuti hii ilitoa idadi kubwa ya vipande vya papyrus vyenye aina zote za nyenzo zilizozalishwa (fasihi, mikataba ya biashara na kisheria, barua, n.k.) pamoja na zaidi ya maandiko 40 yenye sehemu za Agano Jipya. Baadhi ya maandiko ya papyrus yenye umuhimu zaidi kutoka Oxyrhynchus ni kama ifuatavyo:

P1 (P. Oxy. 2)

Hii hati ya karne ya pili mwishoni inayo [Mathayo 1:1-9, 12, 14-20](#). Grenfell na Hunt katika majira ya baridi ya 1896-97 walikwenda Oxyrhynchus (sasa inaitwa El Bahnasa) kutafuta hati za Kikristo za kale. P1 iligunduliwa siku ya pili ya uchimbaji. Wakati wa ugunduzi huu, hii ilikuwa nakala ya

zamani zaidi ya sehemu yoyote ya Eneo la Kaskazini—angalau miaka 100 kabla ya Codex Vaticanus. Mwandikaji wa P1 inaonekana kufuata kwa uaminifu mfano wa kuaminika sana. Ambapo kuna tofauti kubwa, P1 inakubaliana na mashahidi bora wa Alexandria, hasa B (Codex Vaticanus), ambayo inatofautiana nadra.

P5 (P. Oxy. 208 na 1781)

Sehemu mbili tofauti za maandishi haya ya karne ya tatu zilifukuliwa kutoka Oxyrhynchus na Grenfell na Hunt, zote kutoka kwenye maandishi ya papyrus. Sehemu ya kwanza ina [Yohana 1:23-31, 33-40](#) kwenye kipande kimoja na [Yohana 20:11-17](#) kwenye kipande kingine—labda kwenye mafungu ya kwanza na ya mwisho ya maandishi yaliyokuwa na Injili ya Yohana pekee. Sehemu hii ilichapishwa katika juzuu ya II ya *Oxyrhynchus Papyri* mwaka 1899; sehemu ya pili—iliyokuwa na [Yohana 16:14-30](#)—haikuchapishwa hadi mwaka 1922 katika juzuu ya XV ya *Oxyrhynchus Papyri*.

Baada ya kuchunguza sehemu ya kwanza, Grenfell na Hunt walisema, "Maandishi haya ni mazuri, na inaonekana kuwa na uhusiano na ile ya Codex Sinaiticus, ambayo papyrus inakubaliana nayo katika usomaji kadhaa ambao haupatikani mahali pengine." Papyrus, iliyoandikwa kwa mkono wa hati, inajulikana kwa ufupi wake.

P13 (P. Oxy. 657 na PSI 1292)

Hati hii, iliyoandikwa kati ya 175 na 225, ina safu 12 kutoka kwenye gombo linalohifadhi maandiko ya [Waebrania 2:14-5:5; 10:8-22; 10:29-11:13; 11:28-12:7](#). Maandishi ya Waebrania yaliandikwa kwa mkono wa kisheria ulioimarishwa kwenye upande wa nyuma wa papyrus yenye muhtasari mpya wa Livy. Kwa sababu hii, baadhi ya wasomi wanafikiri hati hii huenda ililetwa Misri na afisa wa Kirumi na kuachwa alipoondoka kwenye wadhifa wake. P13 mara nyingi inakubaliana na B, na inakamilisha B pale inapokosekana—yaani, kutoka [Waebrania 9:14](#) hadi mwisho wa Waebrania. P13 na P46 zinaonyesha karibu maandiko sawa. Kati ya jumla ya vitengo 88 vya tofauti, kuna makubaliano 71 na tofauti 17 tu.

P77 (P. Oxy. 2683 + 4405)

Imeandikwa kati ya mwaka wa 150–75, hii ni maandiko ya kale zaidi ya Mathayo ([23:30-39](#)). Hati hii ni uzalishaji wa fasihi wazi. Iliandikwa kwa mwandiko maridadi na ina mfumo wa kawaida wa mgawanyiko wa sura, pamoja na alama za uakifishaji na pumzi. P77 ina uhusiano wa karibu wa maandishi na Codex Sinaiticus.

P90 (P. Oxy. 3523)

Hati hii ya karne ya pili (takriban 150–75) ina [Yohana 18:36-19:7](#). Mwandiko (andiko la wima, la mviringo, lenye ustadi) ni sawa na lile linalopatikana katika P66. Aidha, P90 ina uhusiano zaidi na P66 kuliko hati nyingine yoyote, ingawa haikubaliani na P66 kwa ukamilifu wake.

P. Oxy. 4404

Kuhusu [Mathayo 21:34-37, 43, 45](#), hati hii inaweza kuwa hati ya Agano Jipya (AJ) ya zamani zaidi iliyopo kwa kuwa maandishi ni ya Kirumi ya awali na hivyo inaweza kuwa ya karne ya pili mapema.

Hati za Chester Beatty

Hati hizi zilinunuliwa kutoka kwa muuzaji nchini Misri katika miaka ya 1930 na Chester Beatty na Chuo Kikuu cha Michigan. Hati tatu katika mkusanyiko huu ni za mapema sana na zina sehemu kubwa ya maandiko ya Agano Jipya(AJ). P45 (karibu 200) ina sehemu za Injili zote nne na Matendo; P46 (karibu 125) ina karibu nyaraka zote za Paulo na Waebrania; na P47 (karne ya tatu) ina [Ufunuo 9-17](#).

P45 (Hati ya Chester Beatty I)

Codex hii ina Injili nne na Matendo ([Mt 20:24-32; 21:13-19; 25:41-26:39; Mk 4:36-9:31; 11:27-12:28; Lk 6:31-7:7; 9:26-14:33; Yn 4:51-5:2, 21-25; 10:7-25; 10:30-11:10, 18-36, 42-57; Matendo 4:27-17:17](#)). Mpangilio wa vitabu katika maandishi ya awali yaliyokamilika ulikuwa pengine kama ifuatavyo: Mathayo, Yohana, Luka, Marko, Matendo (mpangilio unaoitwa wa Magharibi). Maandishi haya yaliwekwa tarehe na Kenyon kuwa ya karne ya tatu mapema, tarehe ambayo ilithibitishwa na wataalamu wa papyrologia W. Schubart na H. I. Bell. Hii inaendelea kuwa tarehe iliyotolewa kwa maandishi haya katika vitabu vya kisasa vya ukosoaji wa maandiko na matoleo muhimu ya Agano Jipya la Kigiriki, lakini uundaji thabiti wa herufi fulani unapendekeza tarehe ya awali—labda wakati fulani mwishoni mwa karne ya pili.

Mwandishi wa P45 alifanya kazi bila nia ya kuzalisha chanzo chake kwa usahihi. Aliandika kwa uhuru mwingi—aakifanya ulinganifu, akirahisisha, na kubadilisha kwa hiari. Kwa kifupi, mwandishi hakuiga maneno halisi. Aliona kupitia lugha hadi kwenye maudhui ya mawazo, na kunakili hayo kwa maneno aliyochagua mwenyewe, au kwa mpangilio uliobadilishwa. Hivyo, katika mwandishi wa P45 tunaona mtafsiri na mfasiri wa maelezo.

P46 (Hati ya Chester Beatty II)

Codex hii ina nyaraka nyingi za Paulo (ukiondoa zile za Wachungaji) katika mpangilio huu: [Warumi 5:17-6:14](#); [8:15-15:9](#); [15:11-16:27](#); [Waebrania 1:1-13:25](#); [1 Wakorintho 1:1-16:22](#); [2 Wakorintho 1:1-13:13](#); [Waefeso 1:1-6:24](#); [Wagalatia 1:1-6:18](#); [Wafilipi 1:1-4:23](#); [Wakolosai 1:1-4:18](#); [1 Wathesalonike 1:1](#); [1:9-2:3](#); [5:5-9](#), [23-28](#) (na mapengo madogo katika kila moja ya vitabu).

Hati hiyo ilihesabiwa awali kuwa ya karne ya tatu mapema. Lakini wengine, tangu wakati huo, wameihesabu hati hiyo kuwa ya mapema zaidi katika karne ya pili. Mwandishi aliyeandika hati hii alitumia mfano wa mapema na bora. Alikuwa mwandishi mtaalamu kwa sababu kuna maelezo ya stichoi mwishoni mwa vitabu kadhaa (angalia hitimisho la Warumi, 2 Wakorintho, Waefeso, Wafilipi). Stichoi zilitumiwa na wataalamu kuonyesha ni mistari mingapi ilikuwa imeandikwa kwa malipo yanayolingana. Inawezekana zaidi, afisa wa scriptorium (labda aliyeunganishwa na maktaba ya kanisa) alihesabu kurasa za mswada na kuonyesha stichoi. Mwandishi mwenyewe alifanya marekebisho machache alipokuwa akiendelea, na kisha wasomaji wengine kadhaa walifanya marekebisho hapana pale.

Maandishi ya P46 yanaonyesha uhusiano mkubwa na B (hasa katika Waefeso, Wakolosai, na Waebrania) na kisha na κ (Kitabu cha Sinaiticus). P46 inakubaliana kidogo sana na wawakilishi wa baadaye wa maandiko ya Alexandria. Kwa kifupi, P46 ni proto-Alexandrian. Katika Waebrania, P46 na P13 zinaonyesha karibu maandiko sawa. Kati ya jumla ya vitengo 88 vya tofauti, kuna makubaliano 71 na tofauti 17 tu.

P47 (Hati ya Chester Beatty III)

Hii codex ya karne ya tatu ina [Ufunuo 9:10-17:2](#). Maandishi ya P47 yanakubaliana mara nyingi zaidi na yale ya Codex ya Sinaiticus kuliko maandiko mengine yoyote (ikiwa ni pamoja na Codex Alexandrinus na Codex Efraimu Rescriptus), ingawa mara nyingi yanaonyesha uhuru.

Hati za Bodmer

Hati hizi zilinunuliwa na M. Martin Bodmer kutoka kwa muuzaji nchini Misri katika miaka ya 1950 na 1960. Papyrusi tatu muhimu katika mkusanyiko huu ni P66 (k. 175, ikiwa na karibu yote ya Yohana), P72 (karne ya tatu, ikiwa na yote ya 1 na 2 Petro na Yuda), na P75 (k. 200, ikiwa na sehemu kubwa za Luka 3—Yohana 15).

P66 (Hati ya Bodmer II)

Hati hii inajumuisha sehemu kubwa ya Injili ya Yohana ([1:1-6:11](#); [6:35-14:26](#), [29-30](#); [15:2-26](#); [16:2-4](#), [6-7](#); [16:10-20:20](#), [22-23](#); [20:25-21:9](#)). Hati hii haijumuishi hadithi ya mzinzi ([7:53-8:11](#)), na kuifanya kuwa shahidi wa kwanza wa kutokujumuisha kifungu hiki cha bandia. Hati hii kwa kawaida ina tarehe ya karibu mwaka wa 200, lakini mtaalamu maarufu wa paleografia Herbert Hunger amedai kwamba P66 inapaswa kuwekwa tarehe ya nusu ya kwanza, ikiwa si robo ya kwanza, ya karne ya pili.

Kulingana na tafiti za hivi karibuni, inaonekana wazi kwamba P66 imehifadhi kazi ya watu watatu: mwandishi wa awali, mrekebishaji wa kina, na mrekebishaji mdogo. Kwa mkono wa uandishi wa kaligrafia uliozoezwa, mwandishi wa awali wa P66 aliandika kwa maandishi makubwa zaidi alipokuwa akiendelea ili kujaza codex. Maandishi makubwa kote yanaonyesha kwamba iliandikwa kusomwa kwa sauti kwa mkusanyiko wa Wakristo. Maandishi yanaonyesha ujuzi wa mwandishi kuhusu sehemu nyingine za Maandiko (kwa kadiri alivyounganisha [Yohana 6:69](#) na [Mathayo 16:16](#) na [Yohana 21:6](#) na [Luka 5:5](#)), matumizi yake ya *nomina sacra* ya kawaida (njia ya kuandika majina ya kimungu), na matumizi yake maalum ya *nomina sacra* kwa maneno "msalaba" na "kusulubisha."

Mwandishi wa awali alikuwa huru sana katika mwingiliano wake na maandishi; alitoa usomaji kadhaa wa kipekee unaonyesha tafsiri yake huru ya maandishi. Ingawa makosa mengi ya mwandishi yanaweza kuonyesha kwamba mwandishi hakuwa makini, usomaji mwingi wa kipekee—kabla ya marekebisho—unaonyesha kwamba hakuwa mbali na simulizi la maandishi. Badala yake, alijikita sana katika usomaji wake kiasi kwamba mara nyingi alisahau maneno halisi aliyokuwa akiiga. Kazi yake kama mwandishi ilikuwa ni kunakili mfano neno kwa neno, lakini hili lilikatizwa na ukweli kwamba alikuwa akisoma maandishi katika vipande vya kimantiki na mara nyingi akawa mtayarishaji mwenza wa maandishi mapya. Matokeo yake, alilazimika kusitisha usomaji wake mara kwa mara na kufanya marekebisho mengi wakati wa mchakato. Lakini aliacha sehemu kadhaa bila kurekebisha, ambazo baadaye zilitengenezwa na *diorthotes* (mrekebishaji rasmi). Bidhaa iliyokamilika ni nzuri sana, ikionyesha maandishi ambayo yako karibu sana na mashahidi wa Alexandria.

P72 (Hati ya Bodmer VII-VIII)

Hati hii ya maandishi, iliyochapishwa mwishoni mwa karne ya tatu, ina mkusanyiko wa kuvutia wa maandiko katika kitabu kimoja: [1 Petro 1:1-5:14](#); [2 Petro 1:1-3:18](#); [Yuda 1:1-25](#); Kuzaliwa kwa Maria, barua za apokrifa za Paulo kwa Wakorintho, wimbo wa kumi na moja wa Solomoni, Mahubiri ya Melito juu ya Pasaka, kipande cha wimbo, Utetezi wa Filiasi, na [Zaburi 33](#) na [34](#).

Wasomi wanafikiri kwamba maandishi wanne walishiriki katika kutengeneza hati nzima. Petro wa Kwanza ana uhusiano wazi na wa Alexandria—hasa na B. Petro wa Pili na (hasa) Yuda wanaonyesha zaidi aina ya maandiko yasiyodhibitiwa (kawaida yanayohusishwa na maandiko ya “Magharibi”), na kusoma kwa uhuru kadhaa.

P75 (Hati ya Bodmer XIV-XV)

Hii codex inajumuisha sehemu kubwa ya Luka na Yohana ([Lk 3:18-4:2](#); [4:34-5:10](#); [5:37-18:18](#); [22:4-24:53](#); [Yn 1:1-11:45](#), [48-57](#); [12:3-13:1](#), [8-9](#); [14:8-30](#); [15:7-8](#).) Hati hii haijumuishi kipande cha mwanamke mzinzi ([7:53-8:11](#)). Hati hii inaweza kupangwa katika mwishoni mwa karne ya pili au mwanzoni mwa karne ya tatu.

Mpiga nakala wa P75 alikuwa na ujuzi wa kupiga chapa aliyepewa mafunzo ya kutengeneza vitabu. Ujuzi wake unaonekana katika maandiko yake yaliyo yaangalifu na nakala iliyodhibitiwa. Mwonekano wa maandishi katika hati hii kawaida huitwa na wataalamu wa maandiko aina ya kawaida ya pembe za mwishoni mwa karne ya pili hadi mwanzoni mwa karne ya tatu. Ukristo wa mwandishi unaonekana katika vifupisho vyake vya *nomina sacra*, pamoja na kifupisho cha neno “msalaba.” Hizi ni dalili za wazi za mwandishi aliyekuwa sehemu ya jamii ya Kikristo. Zaidi ya hayo, mwandiko mkubwa unaonyesha kwamba hati hiyo iliandikwa kusomwa kwa sauti kwa mkusanyiko wa Wakristo. Mwandishi hata aliongeza mfumo wa mgawanyo wa sehemu ili kumsaidia msomaji yeyote. Hivyo basi, tunayo hati iliyoandikwa na Mkristo kwa ajili ya Wakristo wengine.

Kuna viashiria vingi vya mwelekeo wa mwandishi kuelekea Alexandria. Kwanza kabisa ni umahiri wake wa kuandika. Yeye ni bora kati ya maandishi wote wa Kikristo wa mapema, na hati yake ni nakala sahihi sana. P75 ni kazi ya mwandishi mwenye nidhamu kali ambaye alinakili kwa nia ya kuwa makini na sahihi. Wasomi kwa ujumla wanakubaliana kwamba P75 inaonyesha aina ya maandiko yaliyotumika katika kutengeneza Codex

Vaticanus (kuna asilimia 87 ya makubaliano kati ya P75 na B). Kwa hivyo, wasomi wa maandiko wana heshima kubwa kwa uaminifu wa maandiko ya P75.

Hati nyingine za Papyrus

P4 + P64 + P67

Hatii hizi tatu za papyrus ni sehemu ya codex moja iliyochapishwa AD 150–175. Manuskripti hiyo ilikuwa kazi ya mwandishi mtaalamu, na maandishi ni sahihi sana.

P32 (Hati ya Rylands 5)

Hitii hii, ikihifadhi [Tito 1:11-15](#); [2:3-8](#), imeandikwa takriban mwaka 175, na kuifanya kuwa nakala ya zamani zaidi ya Nyaraka za Kichungaji. P32 inaonyesha makubaliano na ϵ na na F na G. Kwa kuwa F na G (hati zinazofanana karibu kabisa) zinarejea kwenye archetype sawa, inawezekana kwamba P32 inaweza kuhusishwa na chanzo sawa.

P52 (Hatii ya Rylands 457)

Kipande hiki, kinachojumuisha [Yohana 18:31-34](#), [37-38](#), ni cha maana kwa sababu ya tarehe yake: takriban 110–125. Wasomi wengi (F. Kenyon, H. I. Bell, A. Deissmann, na W. H. P. Hatch) wamethibitisha tarehe hii. Hati hii ilitoka kwenye eneo la Fayum au Oxyrhynchus. Ilinunuliwa mwaka 1920 na Grenfell, lakini ilibaki bila kutambulika kati ya mamia ya papyri hadi mwaka 1934, wakati C. H. Roberts alipotambua kwamba kipande hiki kinahifadhi mistari michache kutoka Injili ya Yohana.

Hati Muhimu za Uncial

Manuskripti za maandishi ambazo kawaida huainishwa kama “uncial” zimepewa jina hilo ili kuzitofautisha na hati za papyrus. Kwa namna fulani, hii ni jina lisilo sahihi kwa sababu tofauti halisi inahusiana na nyanzo ambazo zimeandikwa juu yake—vellum (ngozi ya mnyama iliyotibiwa) ikilinganishwa na papyrus—sio aina ya herufi zinazotumika. Kwa kweli, papyri pia zimeandikwa kwa uncials (herufi kubwa), lakini neno “uncial” kwa kawaida linaelezea herufi kubwa ambazo zilikuwa maarufu katika maandiko ya Biblia ya karne ya nne, kama vile ϵ , A, B, C.

Codex Sinaiticus (au ϵ)

Codex hii inajumuisha Agano la Kale na Agano Jipya katika mpangilio huu: Injili nne, Barua za Paulo (pamoja na Waebrania), Matendo, Barua za

Kijalala, Ufunuo. Pia inajumuisha barua ya Barnaba na Mchungaji wa Hermas. Codex hii haiwezi kuwa wa mapema kuliko 340 (mwaka ambao Eusebius alikufa) kwa sababu sehemu za Eusebius za maandiko zinaonyeshwa pembezoni mwa Injili na mkono wa kisasa. Wataalamu wengi wanauweka kati ya 350–375.

Hii codex iligunduliwa na Constantin von Tischendorf katika Monasteri ya Mtakatifu Katherine (iliyoko chini ya Mlima Sinai). Alipotembelea monasteri hiyo mwaka 1844 aliona kwenye kikapu cha taka baadhi ya kurasa za ngozi ambazo zilikuwa zinatumiwa kuwasha taa. Aliruhusiwa kuchukua karatasi hizi za taka, ambazo zilithibitika kuwa kurasa 43 kutoka sehemu mbalimbali za tafsiri ya Kigiriki ya Agano la Kale(KK).

Mnamo mwaka wa 1853 alifanya safari ya pili kwenye monasteri na hakuona chochote. Hata hivyo, mwaka wa 1859, kwenye safari yake ya tatu, alipata si sehemu nyingine tu za Agano la Kale(AK) bali pia Agano Jipya(AJ) kamili. Hatimaye aliweza kuwashawishi viongozi wa monasteri kuwasilisha hati hiyo kwa czar, mlezi mkuu wa Kanisa la Kikatoliki la Kigiriki, ambaye aliweka katika Maktaba ya Kifalme huko St Petersburg. Czar alitoa heshima kubwa kwa monasteri na viongozi wake, na kila mtu alionekana kuridhika. Baadaye Tischendorf alishtakiwa kwa kuiba hati hiyo kutoka kwa wamiliki wake halali, lakini wasomi bora wa maandiko hawakubaliani na hadithi hiyo.

Hati hiyo ilibaki katika Maktaba ya Kifalme hadi 1933, iliponunuliwa na Jumba la Makumbusho la Uingereza kwa kiasi kikubwa cha £100,000 (takriban \$500,000). Ukosoaji wa maandiko ulivuma kwa sababu hati moja ilinunuliwa kwa pesa nyingi hivi, zilizokusanywa kwa kiasi kikubwa na michango ya umma wakati wa Unyogovu Mkuu. Hati hiyo sasa inaonyeshwa katika chumba cha hati cha jumba la makumbusho, ambako inachukuliwa kuwa mojawapo ya mali zake za thamani kubwa.

Maandishi ya Sinaiticus yanahusiana sana na yale ya Codex Vaticanus. Yanakubaliana katika kuwasilisha aina safi zaidi ya maandishi, ambayo kawaida huitwa aina ya maandishi ya Alexandria. Tischendorf alitumia sana ushahidi wa maandishi wa Codex Sinaiticus katika kuandaa matoleo yake muhimu ya A J la Kigiriki. Tischendorf alifikiri waandishi wanne walikuwa wameunda codex hapo awali, ambao aliwapa majina waandishi A, B, C, D. Baada ya uchunguzi upya, H. J. Milne na T. C. Skeat walitambua waandishi watatu tu: A (aliyeandika vitabu vya kihistoria na vya kishairi

vya Agano la Kale, pamoja na sehemu kubwa ya Agano Jipya), B (aliyeandika Manabii na Mchungaji wa Hermas), na D (aliyeandika baadhi ya Zaburi, Tobiti, Yuditithi, na 4 Maccabees, na alifanya upya sehemu ndogo za Agano Jipya. Milne na Skeat walionyesha kuwa mwandishi A wa Codex Vaticanus alikuwa pengine mwandishi sawa na mwandishi D wa Codex Sinaiticus. Ikiwa hii ni kweli, basi x ni wa wakati mmoja na B—engine ilitengenezwa katika skritorium moja huko Alexandria. Codex Sinaiticus inatoa ushahidi wa kuaminika kiasi kwa Agano Jipya; hata hivyo, mwandishi hakuwa makini kama mwandishi wa B.

Codex Alexandrinus (A)

Hii ni moja ya miswada mitatu muhimu zaidi inayojumuisha nakala za awali za Biblia nzima kwa Kigiriki (miwili mingine ikiwa ni codex za Vaticanus na Sinaiticus). Jina Alexandrinus linatokana na rekodi za kale zinazopendekeza kuwa ilinakiliwa Misri mwanzoni mwa karne ya tano Baada ya Kristo(BK). Historia ya awali ya hati hii na asili yake ya Kimisri inafichuliwa kwa sehemu na kurasa zake za mwanzo. Kumbukumbu ya Cyril wa Lucar (Mkundi wa Alexandria na kisha wa Konstantinopoli katika miaka ya 1620) inasema kwamba, kulingana na mapokeo, iliandikwa na Thecla, mwanamke mashuhuri wa Misri muda mfupi baada ya Baraza la Nicaea (325) na kwamba jina lake lilikuwa limeandikwa mwishoni mwa kitabu lakini ukurasa wa mwisho ulipotea kutokana na uharibifu. Kumbukumbu ya Kiarabu ya karne ya 13 au 14 pia inasema kwamba hati hiyo iliandikwa na “Thecla shahidi.” Kumbukumbu nyingine ya Kiarabu inasema kwamba iliwasilishwa kwa seli ya upatriarki ya Alexandria (c. 1098). Cyril wa Lucar alichukua hati hiyo kutoka Alexandria hadi Constantinople mwaka 1621 na kisha akampa Charles I wa Uingereza mwaka 1627, ambapo ikawa sehemu ya Maktaba ya Kifalme, kisha baadaye Makumbusho ya Uingereza.

Ni kurasa 773 pekee kati ya zile asili 820 au zaidi ndizo bado zipo. Zilizobaki zilipotea kitabu kilipokuwa kikipitishwa kupitia karne. Sehemu zilizobaki za Alexandrinus zina tafsiri ya Kigiriki ya Agano la Kale(AK) lote, Apokrifa (ikiwa ni pamoja na vitabu vinne vya Maccabees na Zaburi 151), sehemu kubwa ya Agano Jipya(AJ), na baadhi ya maandiko ya awali ya Kikristo (ambayo Barua ya Kwanza na ya Pili ya Klementi kwa Wakorintho ni muhimu zaidi).

Frederick Kenyon alifikiri kwamba codex ilikuwa kazi ya waandishi watano, kwa kila mmoja wao

alitoa namba ya Kirumi. Kulingana na Kenyon, waandishi I na II walinakili Agano la Kale(AK); mwandishi III alifanya Mathayo, Marko, [1 Wakorintho 10:8—Filemoni 1:25](#); mwandishi IV alifanya Luka—Matendo, Barua za Kawaida, [Warumi 1:1—1 Wakorintho 10:8](#); na mwandishi V alifanya Ufunuo. Hata hivyo, Milne na Skeat walibishana kwamba codex yote ilikuwa kazi ya waandishi wawili (I na II). W. H. P. Hatch alibainisha kwamba marekebisho mengi yamefanywa katika hati hiyo, mengi yao katika tarehe ya awali. Baadhi ya marekebisho haya yaliletwa na mwandishi mwenyewe, na mengine yalitoka kwa mikono ya baadaye.

Ni dhahiri kwamba waandishi wa codex hii walitumia vielelezo vya ubora tofauti kwa sehemu mbalimbali za Agano Jipya. Kielelezo kilichotumiwa kwa ajili ya Injili kilikuwa cha ubora duni, kikionyesha aina ya maandiko ya Byzantine. Ushuhuda wake katika Nyaraka ni bora zaidi, na katika Ufunuo kinatoa ushahidi bora zaidi wa maandiko ya asili.

Codex Vaticanus (B)

Codex Vaticanus ni Hati ya Vatikani, inayoitwa hivyo kwa sababu ni manuskripti maarufu zaidi katika Maktaba ya Vatikani huko Roma. Manuskripti hii imekuwa katika maktaba ya Vatikani tangu angalau mwaka 1475, lakini haikupatikana kwa wasomi, kama vile Constantin von Tischendorf na Samweli Tregelles, hadi katikati ya karne ya 19.

Hapo awali, codex ilikuwa na Biblia yote ya Kigiriki, ikiwa ni pamoja na vitabu vingi vya Apokrifa, lakini imepoteza majani yake mengi. Hapo awali ilipaswa kuwa na karatasi takriban 820 (kurasa 1,640), lakini sasa ina 759—617 katika Agano la Kale(AK) na 142 katika Agano Jipya(AJ). Mapengo makubwa ya hati hiyo ni [Mwanzo 1:1-46:28](#); [2 Samweli 2:5-7, 10-13](#); [Zaburi 106:27-138:6](#); [Waebrania 9:14-13:25](#); Barua za Kichungaji; na Ufunuo. Kila jani lina kipimo cha inchi kumi na nusu kwa kumi (sentimita 26.7 kwa 25.4). Kila ukurasa una safu tatu (mbili kwa vitabu vya kishairi) na mistari 40 hadi 44 kwa safu. Hati hiyo iliandikwa na waandishi wawili tofauti. Inakadiriwa kuwa ya mapema hadi katikati ya karne ya nne. Haijulikani hati hiyo ilitoka wapi, lakini imekuwa katika Maktaba ya Vatikani tangu wakati wa orodha yake ya kwanza kabisa mwaka 1475.

Wakati Napoleon aliposhinda Roma, alileta hazina zake Paris, ikiwa ni pamoja na hati hii. Msomi Hug aliitambua na kuvutia umakini wa wasomi wengine

kwake. Baada ya kuanguka kwa Napoleon, hati hiyo ilirudishwa kwenye Maktaba ya Vatikani. Wasomi wenye uwezo wa maandishi hawakuruhusiwa kufanya kazi ya kina juu yake hadi toleo la picha lilipochapishwa mwaka wa 1890. Sasa iko kwenye maonyesho katika Maktaba ya Vatikani.

Maandishi ya manuskripti ya Vatikani yanafanana sana na yale ya Codex Sinaiticus. Hizi zinatambulika kwa ujumla kama mifano miwili bora zaidi ya aina ya maandiko ya Kigiriki ya Alexandrian ya Agano Jipya. Maandishi ya Kigiriki ya Agano la Kale (AK) pia ni bora sana, lakini si muhimu sana, kwani lugha ya asili ya Agano la Kale ilikuwa Kiebrania. Karibu wataalamu wote wa maandiko tangu enzi za Brooke Westcott na Fenton Hort (ambao walitoa Agano lao la Kigiriki, pamoja na nadharia yao ya uhakiki wa maandiko, mnamo 1881), wanatambua aina hii ya maandiko kama maandiko ya awali sana na maandiko safi sana, nakala sahihi sana ya kile maandiko ya asili yalivyopaswa kuwa. Westcott na Hort waliita maandiko haya ya karne ya pili sahihi katika maneno 999 kati ya 1,000 kwa kadiri tofauti yoyote inayoweza kutafsiriwa ilivyohusika. x na B ni mifano bora zaidi ya aina hii ya maandiko, lakini pia inapatikana katika hati chache za uncial za Kigiriki, tafsiri chache za awali, na katika maandiko ya baadhi ya baba wa kanisa wa awali. Tangu siku za Westcott na Hort, nadharia yao imethibitishwa na ugunduzi wa baadhi ya hati za papyrus, hasa Bodmer Papyri, zilizogunduliwa katika miaka ya 1950.

Codex Ephraemi Rescriptus (C)

Hii codex ni palimpsest (maandishi ya awali yalifutwa na maneno tofauti yaliandikwa kwenye nyenzo hiyo hiyo). Hapo awali ilikuwa na Biblia nzima lakini sasa ina sehemu tu za vitabu sita vya Agano la Kale(AK) na sehemu za vitabu vyote vya Agano Jipya(AJ) isipokuwa 2 Wathesalonike na 2 Yohana. Maandishi ya Biblia ya safu moja, yaliyoandikwa katika karne ya 5 Baada ya Kristo(BK), yalifutwa katika karne ya 12 na kubadilishwa na maandishi ya safu mbili ya tafsiri ya Kigiriki ya mahubiri au maandiko ya mtu fulani Efraimu, kiongozi wa kanisa la Syria wa karne ya 4. Utaratibu kama huo ulikuwa wa kawaida katika vipindi vya mdororo wa kiuchumi au wakati ngozi ya maandishi ilikuwa adimu. Maandishi ya awali yalifutwa kutoka kwenye uso wa maandishi na uso ukasafishwa. Kisha maandiko mapya yanguweza kuandikwa kwenye uso uliotayarishwa. Kwa kutumia kemikali, Tischendorf aliweza kusoma sehemu kubwa ya hati iliyofutwa.

Huenda hati hiyo ililetwa kutoka mashariki hadi Florence na Mgriki mwenye elimu aliyeitwa Andrew John Lascar wakati wa Lorenzo de' Medici. Kwa kuwa Lascar alijulikana kama Rhyndacenus (kutoka mto Rhyndacus), huenda alitoka katika eneo la Frigia (mahali pa Laodikia ya kale). Mahali ambapo hati hiyo ilikuwa kabla ya hapo haijulikani. Hati ya Efraimu ililetwa Italia mwanzoni mwa karne ya sita, ambapo ikawa mali ya familia ya Medici. Catherine de' Medici aliichukua kwenda Ufaransa, ambako inabaki hadi leo.

Maandishi ya hati hii yamechanganyika—yameundwa kutoka aina zote kuu za maandishi, yakikubaliana mara nyingi na koine ya baadaye ya aina ya Byzantine, ambayo wasomi wengi wanaiona kama aina isiyo na thamani zaidi ya maandishi ya Agano Jipya(AJ).

Codex Bezae (D)

Hii ni diglot ya Kigiriki-Kilatini inayoonyesha Mathayo—Matendo, 3 Yohana, ikiwa na mapengo. Wataalamu wengi wanaikadiria mwishoni mwa karne ya nne au mwanzoni mwa karne ya tano (takriban 400). Baadhi ya wataalamu wanafikiri kwamba mswada huu ulitengenezwa ama Misri au Afrika Kaskazini na mwandishi ambaye lugha yake ya mama ilikuwa Kilatini. Mtaalamu mwingine (D. C. Parker) amedai kwamba ilinakiliwa Beirut, kituo cha masomo ya sheria ya Kilatini wakati wa karne ya tano, ambapo Kilatini na Kigiriki vilitumika. Kwa dhahiri, ilitengenezwa na mwandishi aliyefahamu Kilatini vizuri zaidi kuliko Kigiriki, na kisha ikarekebisha na waandishi kadhaa. Kwa vyovyote vile, mswada huo ulifika mikononi mwa Theodore Beza, msomi wa Kifaransa na mrithi wa Calvin. Beza aliutoa kwa Maktaba ya Chuo Kikuu cha Cambridge mwaka 1581.

Huu msimbo labda ndio wenye utata zaidi kati ya uncials za Agano Jipya kwa sababu ya uhuru wake ulio wazi. Ongezeko lake nyingi, upungufu, na mabadiliko (hasa katika Luka na Matendo) ni kazi ya mwanafalsafa mashuhuri. Nyaraka chache za awali (P29, P38, P48, na 0171) zinaonekana kuwa watangulizi wa aina ya maandiko yanayopatikana katika D, ambayo inachukuliwa kuwa shahidi mkuu wa aina ya maandiko ya Magharibi. Kwa hivyo, Codex Bezae inaweza kuwa nakala ya toleo lililorekebisha la awali. Mrekebisha huyu lazima alikuwa msomi ambaye alikuwa na tabia ya kuongeza maelezo ya kihistoria, kibiografia, na kijiografia. Zaidi ya yote, alikuwa na nia ya kujaza mapengo katika simulizi kwa kuongeza maelezo ya hali.

Codex Washingtonianus, au Injili za Freer (W)

Hiki kitabu, kilichochapishwa karibu mwaka 400, kina Injili nne na Matendo. Mara nyingi hujulikana kama Injili za Freer—zilizopewa jina la mmiliki wake, Charles Freer. Kitabu hiki huenda kilitoka kwenye magofu ya monasteri karibu na Giza. Mwandiko wake unafanana sana na ule uliopatikana kwenye kipande cha karne ya tano cha kitabu cha Henoko kilichopatikana Akhmim mwaka 1886.

Codex W ilinakiliwa kutoka kwa hati ya mzazi (exemplar) ambayo ilikuwa imekusanywa kutoka kwa hati kadhaa tofauti. Hii ni dhahiri kwa sababu uwasilishaji wa maandishi ya W ni wa rangi tofauti na hata tabaka za maandishi zinaendana na tofauti sawa katika upangaji wa aya. Mwandishi aliyekusanya hati ya mzazi alitumia vyanzo mbalimbali kuweka pamoja injili yake ya codex. Inawezekana kwamba mwandishi wa hati ya mzazi alitumia maandishi yaliyotoka Afrika Kaskazini (maandishi ya "Magharibi") kwa sehemu ya kwanza ya Marko, na mwandishi wa W alitumia hati kutoka Antiokia kwa Mathayo na sehemu ya pili ya Luka kujaza mapengo katika hati ya kale zaidi aliyokuwa akinakili. Uchambuzi wa kina wa maandishi unaonyesha tabaka za maandishi ya W, kama ifuatavyo: katika Mathayo maandishi ni ya Byzantine; katika Marko maandishi ni ya kwanza ya Magharibi ([1:1-5:30](#)), kisha Caesarean katika [Marko 5:31-16:20](#) (sawa na P45); katika Luka maandishi ni ya kwanza ya Alexandrian ([1:1-8:12](#)), kisha Byzantine. Yohana ni ngumu zaidi kwa sababu sehemu ya kwanza ya Yohana ([1:1-5:11](#)), ambayo inajaza quire, ilikuwa kazi ya mwandishi wa karne ya saba ambaye lazima alibadilisha quire iliyoharibika. (Ws inaashiria kazi ya mwandishi huyu.) Sehemu hii ya kwanza ina mchanganyiko wa usomaji wa Aleksandria na Magharibi, kama ilivyo kwa sehemu nyingine ya Yohana.

Codex 1739

Hii codex ya karne ya kumi ina Matendo na Nyaraka. Codex hio iligunduliwa huko Mlima Athos mwaka 1879 na E. von der Goltz. Mswada huo una uhusiano wa maandishi wenye nguvu na P46, B, 1739, Coptic Sahidic, Coptic Boharic, Clement, na Origen. Uhusiano kati ya P46, B, na 1739 ni wa kushangaza kwa sababu 1739 ni mswada wa karne ya kumi ambao ulinakiliwa kutoka kwa mswada wa karne ya nne wa ubora wa hali ya juu. Kulingana na maandishi ya mwisho, mwandishi wa 1739 kwa Nyaraka za Pauline alifuata mswada uliotoka Kaisarea katika maktaba ya Pamphilus na ambao

ulikuwa na maandishi ya Origen. Miswada mitatu, P46, B, na 1739, inaunda mstari wazi wa maandishi: kutoka P46 (karne ya pili mapema) hadi B (karne ya nne mapema) hadi 1739 (karne ya kumi kulingana na karne ya nne).

Maandishi ya Agano Jipya

Maandishi asilia ya AJ ni maandishi "yaliyochapishwa"—yaani, maandishi kama yalivyokuwa katika umbo lake la mwisho lililohaririwa na kutolewa kwa usambazaji katika jamii ya Kikristo. Kwa baadhi ya vitabu vya Agano Jipya, kuna tofauti kidogo kati ya utunzi asilia na maandishi yaliyochapishwa. Baada ya mwandishi kuandika au kudikta kazi yake, yeye (au mshirika) alifanya marekebisho ya mwisho ya uhariri na kisha kuiachia kwa usambazaji. Kama ilivyo kwa vitabu vilivyochapishwa katika nyakati za kisasa, hivyo pia katika nyakati za kale, maandishi asilia ya mwandishi si mara zote sawa na yale yaliyochapishwa—kutokana na mchakato wa uhariri. Hata hivyo, mwandishi anapewa sifa kwa maandishi ya mwisho yaliyohaririwa, na kitabu kilichochapishwa kinahusishwa na mwandishi na kuzingatiwa kuwa ni hati ya mwandishi. Hii hati ni maandishi asilia yaliyochapishwa. Bila shaka, katika kesi hii hati asilia hazipo, hivyo wasomi wanategemea nakala ili kurejesha au kujenga upya maneno asilia.

Baadhi ya wasomi wanafikiri haiwezekani kurejesha maandiko asilia ya Agano Jipya la Kigiriki kwa sababu hawajaweza kujenga upya historia ya awali ya usambazaji wa maandiko. Wasomi wengine wa kisasa si wenye kukata tamaa sana lakini bado wanakuwa waangalifu katika kuthibitisha uwezekano huo. Na bado wengine wana matumaini kwa sababu tunamiliki maandiko mengi ya awali yenye ubora mzuri na kwa sababu mtazamo wetu wa kipindi cha awali cha usambazaji wa maandiko umekuwa ukionekana wazi zaidi na zaidi.

Tunapozungumzia kuhusu kurejesha maandishi ya Agano Jipya, tunarejelea vitabu vya mtu binafsi vya Agano Jipya, si kwa juzuu nzima per se, kwa sababu kila kitabu (au kundi la vitabu—kama vile Nyaraka za Paulo) lilikuwa na historia yake ya kipekee ya usambazaji wa maandishi. Nakala ya kwanza kabisa iliyopo ya maandishi yote ya Agano Jipya ni ile iliyohifadhiwa katika Codex Sinaiticus (iliyoandikwa karibu AD 375). (Codex Vaticanus haina Nyaraka za Kichungaji na Ufunuo.) Kabla ya karne ya nne, Agano Jipya ilisambazwa katika sehemu zake mbalimbali: kama kitabu kimoja au

kundi la vitabu (kama vile Injili nne au Nyaraka za Paulo). Hati kutoka mwishoni mwa karne ya kwanza hadi karne ya tatu zimepatikana zikiwa na vitabu vya mtu binafsi kama Mathayo (P1, P77), Marko (P88), Luka (P69), Yohana (P5, 22, 52, 66), Matendo (P91), Ufunuo (P18, 47), au zikiwa na vikundi vya vitabu, kama vile Injili nne na Matendo (P45), Nyaraka za Paulo (P30, P46, P92), Nyaraka za Petro na Yuda (P72). Kila moja ya vitabu vya Agano Jipya imekuwa na historia yake ya maandishi na imehifadhiwa kwa viwango tofauti vya usahihi. Hata hivyo, vitabu vyote vilibadilishwa kutoka hali ya awali kutokana na mchakato wa kunakili kwa mkono muongo baada ya muongo na karne baada ya karne. Na maandishi ya kila moja ya vitabu yanahitaji kurejeshwa.

Maandishi ya Agano Jipya yaliathiriwa na tofauti nyingi katika historia yake ya awali. Mwishoni mwa karne ya kwanza na mwanzoni mwa karne ya pili, mila za mdomo na maandishi yaliishi sambamba na hadhi sawa—hasa kuhusu nyenzo za Injili. Mara nyingi, maandishi yalibadilishwa na maandishi wakijaribu kulinganisha ujumbe ulioandikwa na mila za mdomo au kulinganisha akaunti moja ya Injili na nyingine. Mwisho wa karne ya pili na kuingia karne ya tatu, nyingi ya tofauti muhimu za usomaji ziliingia kwenye mkondo wa maandishi.

Hata hivyo, kipindi cha awali cha usambazaji wa maandiko hakikuharibiwa kabisa na ukosefu wa uaminifu wa maandiko na uhuru wa maandishi. Kulikuwa na maandishi ambao walinakili maandiko kwa uaminifu na kwa heshima—yaani, walitambua kwamba walikuwa wakinakili maandiko matakatifu yaliyoandikwa na mtume. Urasimishaji wa kanoni haukuhusisha utakatifu huu kwa maandiko. Ukanoni ulitokea kama matokeo ya utambuzi wa kihistoria wa kawaida wa utakatifu wa vitabu mbalimbali vya Agano Jipya. Vitabu fulani vya Agano Jipya, kama vile Injili nne, Matendo, na nyaraka za Paulo vilichukuliwa kama fasihi iliyoongozwa tangu mwanzo. Kwa hivyo, maandishi fulani walivinakili kwa uaminifu wa heshima.

Hata hivyo, maandishi wengine walijisikia huru kufanya "maboresho" katika maandishi—ama kwa maslahi ya mafundisho na ulinganifu au kutokana na ushawishi wa utamaduni wa mdomo wa ushindani. Hati zilizotengenezwa kwa njia hiyo ziliunda aina ya "maandishi maarufu"—yaani, maandishi yasiyodhibitiwa. (Aina hii ya maandishi iliwahi kuitwa "maandishi ya Magharibi," lakini wasomi sasa wanatambua hii kama jina lisilofaa.)

Katika karne ya pili, kulikuwa na wanaume wachache ambao walitengeneza marekebisho ya maandiko ya Agano Jipya. Kulingana na Eusebius, Theodotus (na wafuasi wake) walibadilisha maandiko kwa madhumuni yao wenyewe. Katikati ya karne ya pili, Marcion aliondoa nakala zake za Injili kulingana na Luka za marejeleo yote ya asili ya Kiyahudi ya Yesu, na maelewano ya Injili ya Tatian yana mabadiliko kadhaa ya maandiko ambayo yalitoa msaada kwa maoni ya kujinyima. Na mhariri mwingine alitengeneza maandiko ya aina ya D kwa Injili na Matendo. Mhariri huyu mwenye mawazo ya kidini, aliyeishi mwishoni mwa karne ya pili au ya tatu, alitengeneza maandiko ambayo yalikuwa na umaarufu wa muda mfupi. Papyri tatu za karne ya tatu, P29, P38, P48, kila moja ikiwa na sehemu kutoka kitabu cha Matendo, zinaweza kuwa watangulizi wa maandiko ya aina ya D katika Matendo. Lakini kuna papyri nyingine zinazoshikilia sehemu za Matendo ambazo zinatoa ushuhuda wa mapema zaidi kwa aina safi ya Matendo—yaani, P45 (c. 150) na P91 (c. 200), hivyo kuonyesha kwamba maandiko ya aina ya D ya Matendo hayakutangulia lazima aina safi.

Kando na juhudi hizi—ambazo zote zinajulikana kwa kuunda uchafu wa maandishi—hakukuwa na marekebisho ya maandishi ya Agano Jipya katika karne ya pili. Badala yake, ilikuwa ni kipindi ambacho kulikuwa na maandishi waliokuwa na uhuru katika kunakili na wale waliodhihirisha umahiri. Hati zilizotengenezwa na hawa wa mwisho ndizo zinazokaribia zaidi kuhifadhi maandishi ya asili. Mfano bora wa hati sahihi ya mwishoni mwa karne ya pili ni P75.

Ni ukweli unaojulikana kwamba maandishi yaliyotolewa na mwandishi wa P75 ni hati sahihi sana. Pia inajulikana kwamba P75 ilikuwa aina ya hati iliyotumika katika kuunda Codex Vaticanus—usomaji wa P75 na B unafanana sana. Kabla ya ugunduzi wa P75, wasomi fulani walidhani Codex Vaticanus ilikuwa kazi ya marekebisho ya karne ya nne; wengine (hasa Hort) walidhani lazima ilitokana na nakala ya zamani na sahihi sana. Hort alisema kwamba Codex Vaticanus inahifadhi “siyo tu maandishi ya kale sana, bali pia mstari safi wa maandishi ya kale sana” (Westcott na Hort, *Utangulizi wa Agano Jipya katika Kigiriki Asilia*, uk 250–51). P75 inaonekana kuonyesha kwamba Hort alikuwa sahihi.

Kabla ya kugunduliwa kwa P75, wasomi wengi wa maandiko walikuwa na uhakika kwamba papyri za karne ya pili na ya tatu zilionyesha maandiko

yaliyokuwa katika hali ya kubadilika, maandiko yaliyokuwa na uhuru wa kibinafsi pekee. Papyri ya Chester Beatty, P45, na Papyri ya Bodmer, P66 na P72 (katika 2 Petro na Yuda), zinaonyesha aina hii ya uhuru. Wasomi walidhani kwamba maandishi huko Alexandria lazima walitumia maandiko kadhaa kama hayo kuzalisha toleo zuri—kama inavyoonyeshwa katika Codex Vaticanus. Lakini sasa tunajua kwamba Codex Vaticanus haikuwa matokeo ya toleo la kitaaluma, lililotokana na uteuzi wa wahariri katika historia mbalimbali za maandiko. Badala yake, sasa ni wazi kabisa kwamba Codex Vaticanus ilikuwa tu nakala (ikiwa na marekebisho kadhaa) ya hati inayofanana sana na P75, si toleo la karne ya nne.

Baadhi ya wasomi wanaweza kusema kwamba hii haimaanishi moja kwa moja kwamba P75 na B zinawakilisha maandiko ya asili. Wanachosema ni kwamba tuna hati ya karne ya pili inayoonyesha uhusiano mkubwa na hati ya karne ya nne ambayo ubora wake umethaminiwa sana. Lakini wasomi mbalimbali wameonyesha kwamba hakukuwa na marekebisho ya Alexandria kabla ya wakati wa P75 (mwisho wa karne ya pili) na B (mwanzoni mwa karne ya nne) na kwamba hati hizi mbili zinawakilisha aina safi ya uhifadhi wa mfululizo safi kutoka kwa maandiko ya asili.

Mtazamo wa sasa kuhusu maandiko ya awali ni kwamba maandishi fulani huko Alexandria na/au maandishi waliokuwa na ujuzi wa mazoea ya uandishi ya Alexandria (labda wale wa Oxyrhynchus) walikuwa na jukumu la kudumisha maandiko safi katika karne ya pili, ya tatu, na ya nne. Maandishi wa Alexandria, waliounganishwa na au walioajiriwa na chumba cha maandiko cha maktaba kuu ya Alexandria na/au wanachama wa chumba cha maandiko kilichohusishwa na shule ya katekesi huko Alexandria (inayoitwa *Didaskelion*), walikuwa wataalamu wa lugha, wataalamu wa sarufi, na wakosoaji wa maandiko. Kazi yao kwenye Agano Jipya haikuwa ya kurekebisha—yaani, haikuwa marekebisho yaliyopangwa ya maandiko. Badala yake, kazi ya utakaso na uhifadhi ilifanywa hapa na pale na watu mbalimbali waliopata mafunzo katika ukosoaji wa maandiko. Hii inaonekana katika uzalishaji wa P66, ambayo ina Injili ya Yohana. Hati hii labda ilitengenezwa katika chumba cha maandiko cha Misri na mwandishi mchanga ambaye alifanya makosa mengi, ambayo yalirekebishwa baadaye na mwandishi mwingine aliyefanya kazi katika chumba hicho hicho cha maandiko. Maandishi ya kwanza yaliyotolewa na mwandishi mchanga yanaweza kuainishwa kama “huru” sana, lakini

maandiko yaliyorekebisha ni sahihi zaidi. (Tazama majadiliano kuhusu hati hii hapo juu.)

Kile kinachoonekana kuwa kilitokea na kunakiliwa kwa maandiko ya Agano Jipya katika kipindi cha awali huko Misri kimeelezwa kwa hisia kali na Zuntz. Alisema kwamba wakati kitabu kilipokuwa maarufu sana (kama vile *Iliad* na *Odyssey* za Homer, au maandiko ya Plato), kilinakiliwa kwa shauku kubwa na wanafunzi na wasomi sawa. Lakini wakati wanaisimu na waandishi walipokipata, walijaribu kukiondoa katika ufisadi wa maandiko. Katika mchakato huo, hata hivyo, wanaweza kuwa walifuta baadhi ya usomaji halisi, lakini si wengi. Hivyo, maandiko maarufu (pia yanajulikana kama "maandishi ya Magharibi") yanaweza kuwa yamehifadhi maneno ya asili katika baadhi ya matukio. Aina maarufu au huru ya maandiko inaonyeshwa katika hati kadhaa za karne ya tatu: P9, P37, P40, P45, P72, na P78.

Kwa ufupi, maandishi haya maarufu kwa kawaida huonyeshwa katika aina yoyote ya hati ambayo haikutolewa na ushawishi wa Alexandria. Maandishi haya, yaliyotolewa kwa uhuru, si ya kuaminika kama aina ya maandishi ya Alexandria. Lakini kwa sababu maandishi ya Alexandria yanajulikana kama maandishi yaliyosafishwa, maandishi maarufu wakati mwingine yalihifadhi maneno ya asili. Wakati usomaji mbadala unaungwa mkono na maandishi ya "Magharibi" na ya Alexandria, kuna uwezekano mkubwa kuwa ni ya asili; lakini wakati hizo mbili zinapogawanyika, mashahidi wa Alexandria mara nyingi huhifadhi maneno ya asili.

Tatizo moja bado linasalia kwa baadhi ya wakosoaji wa maandishi. Hawawezi kueleza jinsi maandishi ya aina ya P75/B yaliweza kuishi sambamba na maandishi ya aina ya Magharibi katika karne ya pili. Yote yanayoweza kusemwa ni kwamba maandishi ya Magharibi kwa ujumla yanaonekana kuwa duni ikilinganishwa na maandishi ya aina ya P75/B. Bila shaka, aina hii ya hukumu inawatia wasiwasi baadhi ya wasomi, ambao wanaonyesha kwamba heshima inayotolewa kwa B na P75 inatokana na kuthamini kwao kwa aina ya maandishi wanayoyashikilia (ikilinganishwa na maandishi ya Magharibi) badala ya aina yoyote ya ujenzi wa kinadharia wa usambazaji wa mapema wa maandishi hayo. Makadirio haya ya kibinafsi yalikuwa kazini wakati Westcott na Hort walipoamua kwamba B ilikuwa bora kiasili kuliko D (tazama *Utangulizi* wao, uk. 32–42). Hata hivyo, utendaji wa ukosoaji wa maandishi mara kwa mara unaonyesha kwamba

maandishi ya aina ya P75/B ni bora kiasili kuliko maandishi ya Magharibi.

Katika uchambuzi wa mwisho, maandiko ambayo yanawakilisha uhifadhi safi wa maandiko asilia kawaida huitwa "Aleksandrini." Baadhi ya wasomi, kama Bruce Metzger, wameita maandiko ya awali "Proto-Aleksandrini," kwa kuwa yanafikiriwa kutumika kuunda maandiko ya aina ya Alexandrian. Hata hivyo, hii ni kuangalia mambo kutoka mtazamo wa karne ya nne. Tunapaswa kuangalia mambo kutoka karne ya pili na kuendelea kisha kulinganisha maandiko ya karne ya nne na yale ya karne ya pili. Maandiko ya karne ya pili bado yanaweza kuitwa "Aleksandrini" kwa maana kwamba yalitengenezwa chini ya ushawishi wa Alexandria. Labda istilahi inayoweza kutofautisha inaweza kuwa "Aleksandrini ya awali" (kabla ya Constantine) na "Alexandrian ya baadaye" (baada ya Constantine). Maandiko yaliyoainishwa kama "Aleksandrini ya awali" kwa ujumla yangekuwa safi zaidi, yasiyo na uhariri mwingi. Maandiko yaliyoainishwa kama "Aleksandrini ya baadaye" yangekuwa na uhariri, pamoja na ushawishi wa mila nyingine za maandiko.

"Maandishi ya 'Aleksandrini ya awali' yanaonyeshwa katika maandiko mengi ya karne ya pili na ya tatu. Juu ya orodha ni P75 (k. 175), kazi ya katibu mwenye ujuzi na makini. Sio mbali nyuma katika ubora ni P4+P64+P67 (k. 150), kazi ya nakala mzuri. Nakala nyingine bora sana ni P1 (k. 200), P20 (karne ya tatu mapema), P23 (k. 200), P27 (karne ya tatu), P28 (karne ya tatu), P32 (k. 150), P39 (karne ya tatu), P46 (k. 125), P65 (karne ya tatu), P66 (katika sura yake iliyorekebisha—P66c; k. 150), P70 (karne ya tatu), P77 (k. 150), P87 (k. 125), P90 (k. 175), na P91 (k. 200). Baadhi ya maandiko haya yamewekwa katika kundi la "makali" na wakosoaji wa maandiko Kurt na Barbara Aland—yaani, yanaonyesha "udhibiti mkali" wa maandishi na kwa hivyo ni nakala sahihi za mfano, hata kama sio asili. Maandiko haya ni P1, P23, P35, P37, P39, P64/67, P65, P70, na P75.

"Nakala ya baadaye ya Alexandria," ambayo inaonyesha uhariri wa kisanii, inaonyeshwa katika hati chache, kama vile π (karne ya nne), T (karne ya tano), ν (karne ya saba), L (karne ya nane), 33 (karne ya tisa), 1739 (hati ya karne ya kumi iliyokopiwa kutoka hati ya karne ya nne ya Alexandria inayofanana na P46), na 579 (karne ya 13). Kuanzia karne ya tano, hati za aina ya Byzantine zilianza kuwa na ushawishi wao huko Misri. Baadhi ya hati zilizoarodheshwa karibu na

mwaka 400 zilizotoka Misri zinaonyesha wazi ushawishi huu; Codex Alexandrinus (A) labda ni mfano bora zaidi. Hati nyingine za Misri za enzi hii, kama vile Codex Sinaiticus (S) na Codex Washingtonianus (W) zinaonyesha ulinganifu wa kiwango kikubwa, ambao hauwezi kuhusishwa moja kwa moja na aina yoyote ya marekebisho.

Mwisho wa karne ya tatu, aina nyingine ya maandishi ya Kigiriki ilianza na kisha ikakua kwa umaarufu hadi ikawa aina kuu ya maandishi katika Ukristo wote. Hii ni aina ya maandishi iliyoanzishwa na Lucian wa Antiokhia, kulingana na Jerome (katika utangulizi wake wa tafsiri yake ya Kilatini ya Injili). Maandishi ya Lucian yalikuwa toleo maalum (yaani, toleo lililoundwa kwa makusudi)—kama kinyume na aina ya maandishi ya Alexandria ambayo yalitokea kama matokeo ya mchakato ambapo maandishi wa Alexandria, walipolinganishwa na maandishi mengi, walijaribu kuhifadhi maandishi bora—hivyo wakihudumu zaidi kama wakosoaji wa maandishi kuliko wahariri. Bila shaka, Waalexandria walifanya uhariri fulani—kama vile tungeita uhariri wa nakala. Maandishi ya Lucianic ni matokeo na kilele cha maandishi maarufu; inajulikana kwa ulaini wa lugha, ambao unapatikana kwa kuondoa mambo yasiyoeleweka na miundo ya kisarufi isiyo na ustadi na kwa kuchanganya usomaji tofauti. Lucian (na/au washirika wake) lazima walitumia aina nyingi tofauti za maandishi ya ubora tofauti ili kuzalisha maandishi ya Agano Jipya yaliyohaririwa na kuunganishwa. Aina ya kazi ya uhariri iliyofanyika kwenye maandishi ya Lucianic ni kile tungeita uhariri wa kimsingi.

Maandishi ya Lucian yalitengenezwa kabla ya mateso ya Diocletian (takriban 303), wakati ambapo nakala nyingi za Agano Jipya zilitaifishwa na kuharibiwa. Si muda mrefu baada ya kipindi hiki cha uharibifu, Constantine alikuja madarakani na kisha akatambua Ukristo kama dini ya serikali. Kulikuwa, bila shaka, na hitaji kubwa la nakala za Agano Jipya kufanywa na kusambazwa kwa makanisa kote ulimwengu wa Mediterania. Ilikuwa wakati huu ambapo maandishi ya Lucian yalianza kuenezwa na maaskofu waliotoka shule ya Antiokia kwenda makanisa kote Mashariki, wakichukua maandishi hayo pamoja nao. Maandishi ya Lucian hivi karibuni yakawa maandishi ya kawaida ya kanisa la Mashariki na yakawa msingi wa maandishi ya Byzantine—na hivyo ni mamlaka kuu kwa Textus Receptus.

Wakati Lucian alikuwa akiunda marekebisho yake ya maandiko ya Agano Jipya, maandiko ya

Kialeksandria yalikuwa yakichukua umbo lake la mwisho. Kama ilivyotajwa awali, uundaji wa aina ya maandiko ya Kialeksandria ulikuwa matokeo ya mchakato (tofauti na marekebisho ya uhariri mmoja). Uundaji wa maandiko ya Kialeksandria ulijumuisha uhakiki mdogo wa maandiko (yaani, kuchagua usomaji tofauti kati ya hati mbalimbali) na uhariri (yaani, kuzalisha maandiko yanayosomeka). Kulikuwa na uingiliaji mdogo zaidi wa maandiko katika aina ya maandiko ya Kialeksandria kuliko katika ya Lucian, na hati za msingi za aina ya maandiko ya Kialeksandria zilikuwa bora kuliko zile zilizotumiwa na Lucian. Pengine Hesychius alikuwa na jukumu la kutoa umbo la mwisho kwa maandiko ya Kialeksandria, na Athanasius wa Alexandria anaweza kuwa ndiye aliyefanya maandiko haya kuwa maandiko ya kielelezo kwa Misri.

Miaka ilivyopita, kulikuwa na hati chache na chache za Alexandria zilizozalishwa, na hati nyingi zaidi za Byzantine zilizotengenezwa. Wamisri wachache sana waliendelea kusoma Kigiriki (isipokuwa wale wa Monasteri ya Mtakatifu Catherine, mahali pa kugunduliwa kwa Codex Sinaiticus), na ulimwengu wote wa Mediterania uligeukia Kilatini. Ni wale tu katika makanisa yanayozungumza Kigiriki huko Ugiriki na Byzantium waliendelea kufanya nakala za maandiko ya Kigiriki. Karne baada ya karne—kuanzia karne ya 6 hadi ya 14—idadi kubwa ya hati za Agano Jipya zilikuwa zinatengenezwa Byzantium, zote zikiwa na aina moja ya maandiko. Wakati Agano Jipya la Kigiriki la kwanza lilipochapishwa (takriban 1525), lilitegemea maandiko ya Kigiriki ambayo Erasmus alikuwa ameikusanya, akitumia hati chache za Byzantine za marehemu. Maandiko haya yaliyochapishwa, na marekebisho madogo, yakawa Textus Receptus.

Kuanzia karne ya 17, maandiko ya awali yalianza kugunduliwa—maandiko yenye maandishi yaliyotofautiana na yale yaliyopatikana katika Textus Receptus. Karibu mwaka wa 1630, Codex Alexandrinus ililetwa Uingereza. Hii ni maandiko ya karne ya tano mapema, yenye Agano Jipya lote, ambayo ilitoa ushahidi mzuri wa mapema wa maandiko ya Agano Jipya (ni ushahidi mzuri hasa wa maandiko asilia ya Ufunuo). Miaka mia mbili baadaye, msomi wa Kijerumani aitwaye Constantin von Tischendorf aligundua Codex Sinaiticus katika Monasteri ya Mtakatifu Catherine (iliyoko karibu na Mlima Sinai). Maandishi haya, yaliyopatikana karibu 360 Baada ya Kristo(BK), ni mojawapo ya maandiko mawili ya zamani zaidi ya ngozi (ngozi ya mnyama iliyotibiwa) ya Agano Jipya la Kigiriki.

Maandishi ya ngozi ya zamani zaidi, Codex Vaticanus, yalikuwa katika maktaba ya Vatikani tangu angalau 1481, lakini hayakuwa yamepatikana kwa wasomi hadi katikati ya karne ya 19. Maandishi haya, yaliyopatikana mapema kidogo (350 Baada ya Kristo) kuliko Codex Sinaiticus, yalikuwa na Agano la Kale na Jipya kwa Kigiriki, isipokuwa sehemu ya mwisho ya Agano Jipya(AJ) ([Waebrania 9:15](#) hadi [Ufunuo 22:21](#) na Nyaraka za Kichungaji). Miaka mia moja ya uhakiki wa maandiko imeamua kuwa maandiko haya ni mojawapo ya mashahidi sahihi na wa kuaminika zaidi wa maandiko asilia.

Nakala nyingine za awali na muhimu zilipatikana katika karne ya 19. Kupitia juhudi zisizochoka za watu kama Constantin von Tischendorf, Samuel Tregelles, na F. H. A. Scrivener, maandiko kama Codex Ephraemi Rescriptus, Codex Zacynthius, na Codex Augiensis yalitafsiriwa, kulinganishwa, na kuchapishwa.

Wakati maandiko mbalimbali yalipogunduliwa na kuwekwa wazi, wasomi fulani walifanya kazi ya kuandaa maandiko ya Kigiriki ambayo yangewakilisha maandiko ya awali kwa karibu zaidi kuliko Textus Receptus. Karibu mwaka wa 1700 John Mill alitoa Textus Receptus iliyoboreshwa, na katika miaka ya 1730 Johannes Albert Bengel (anajulikana kama baba wa masomo ya kisasa ya maandiko na filolojia katika Agano Jipya alichapisha maandiko ambayo yalitofautiana na Textus Receptus kulingana na ushahidi wa maandiko ya awali.

Katika miaka ya 1800 wasomi fulani walianza kuachana na Textus Receptus. Karl Lachman, mtaalamu wa lugha za kale, alitoa maandiko mapya (mnamo 1831) yaliyowakilisha maandiko ya karne ya nne. Samuel Tregelles (aliyejifunza mwenyewe Kilatini, Kiebrania, na Kigiriki), akifanya kazi kwa maisha yake yote, alijikita katika kuchapisha maandiko moja ya Kigiriki (ambayo yalitoka katika sehemu sita, kutoka 1857 hadi 1872). Kama ilivyoielezwa katika utangulizi wa kazi hii, lengo la Tregelles lilikuwa "kuonyesha maandiko ya Agano Jipya katika maneno yenyewe ambayo yamepitishwa kwa ushahidi wa mamlaka ya kale." Henry Alford pia alikusanya maandiko ya Kigiriki kulingana na maandiko bora na ya awali. Katika utangulizi wake wa *Agano Jipya la Kigiriki* (maoni ya multivolume juu ya Agano Jipya ya Kigiriki, iliyochapishwa mnamo 1849), Alford alisema alifanya kazi kwa ajili ya "kubomoa heshima isiyostahili na ya kiburi kwa maandiko

yaliyopokelewa, ambayo yalikuwa kikwazo cha nafasi yoyote ya kugundua neno halisi la Mungu."

Katika kipindi hicho hicho, Tischendorf alikuwa akitumia maisha yake kugundua maandiko na kutoa matoleo sahihi ya Agano Jipya la Kigiriki. Katika barua kwa mchumba wake aliandika, "Ninakabiliwa na kazi takatifu, mapambano ya kurejesha fomu ya asili ya Agano Jipya." Katika kutimiza tamaa yake, aligundua Codex Sinaiticus, akafafanua palimpsest Codex Ephraimi Rescriptus, akakusanya maandiko mengi, na kutoa matoleo kadhaa ya Agano Jipya la Kigiriki (toleo la nane linachukuliwa kuwa bora zaidi).

Wakisaidiwa na kazi ya wasomi wa awali, wanaume wawili wa Uingereza, Brooke Westcott na Fenton Hort, walifanya kazi pamoja kwa miaka 28 kuzalisha kitabu kiitwacho *Agano Jipya katika Kigiriki cha Asili* (1881). Pamoja na chapisho hili, walitangaza nadharia yao (ambayo ilikuwa hasa ya Hort) kwamba Codex Vaticanus na Codex Sinaiticus (pamoja na hati nyingine za awali) zilionyesha maandiko ambayo yalifanana zaidi na maandiko ya asili. Waliliita maandiko haya Maandishi ya Neutral. (Kulingana na masomo yao, Maandishi ya Neutral yalielezea hati fulani ambazo zilikuwa na upotovu mdogo wa maandiko.) Haya ndiyo maandiko ambayo Westcott na Hort walitegemea kwa kukusanya kitabu chao.

Karne ya 19 ilikuwa kipindi chenye mafanikio kwa urejeshaji wa Agano Jipya(AJ) la Kigiriki; karne ya 20, si chini ya hivyo. Wale wanaoishi katika karne ya 20 walishuhudia ugunduzi wa Hati za Oxyrhynchus, Hati za Chester Beatty, na Hati za Bodmer. Hadi sasa, kuna karibu papyri 100 zenye sehemu za Agano Jipya—kadhaa kati ya hizo zinatoka mwishoni mwa karne ya kwanza hadi mwanzoni mwa karne ya nne. Ugunduzi huu muhimu, ukiwapa wasomi maandiko mengi ya kale, umeimarisha sana juhudi za kurejesha maneno ya asili ya Agano Jipya.

Mwanzoni mwa karne ya 20, Eberhard Nestle alitumia matoleo bora zaidi ya Agano Jipya la Kiyunani yaliyotolewa katika karne ya 19 kuandaa maandiko yaliyowakilisha makubaliano ya wengi. Kazi ya kutengeneza matoleo mapya iliendelezwa na mwanawe kwa miaka kadhaa, na kisha ikawa chini ya uangalizi wa Kurt Aland. Toleo la hivi karibuni (la 27) la *Novum Testamentum Graece* la Nestle-Aland lilionekana mwaka 1993. Maandiko hayo hayo ya Kiyunani yanaonekana katika kitabu kingine maarufu kilichochapishwa na Jumuiya za Biblia za Umoja, kinachoitwa *Agano Jipya la Kiyunani* (toleo la nne). Aland amedai kwamba

maandiko ya Nestle-Aland, toleo la 27 (NA27), yanakaribia zaidi maandiko asilia ya Agano Jipya kuliko yale ya Tischendorf au Westcott na Hort. Na katika maandiko kadhaa anadokeza kwamba NA27 huenda kabisa ni maandiko asilia. Ingawa wachache, kama wapo, wasomi wangekubaliana na hili, toleo la 27 la maandiko ya Nestle-Aland linachukuliwa na wengi kama linalowakilisha utafiti wa maandiko wa kisasa na bora zaidi.

Ukosoaji wa Maandishi ya Agano Jipya

Wakosoaji wa maandiko wanaofanya kazi na fasihi ya kale wanakubali kwa ujumla ubora wa maandiko ya awali kuliko yale ya baadaye. Wakosoaji wa maandiko wasiofanya kazi na Agano Jipya wangependa kuwa na aina hiyo ya mashahidi wa mapema ambayo wasomi wa Biblia wanayo. Kwa kweli, wengi wao hufanya kazi na maandiko yaliyoandikwa miaka 1,000 baada ya maandishi asilia kuandikwa! Sote tunashangaa kwamba Nyaraka za Bahari ya Chumvi zimekupa maandiko ambayo ni karibu miaka 800 karibu na asilia kuliko maandiko ya Masoretiki, na bado maandiko mengi ya Bahari ya Chumvi bado yako zaidi ya miaka 600 hadi 800 mbali na wakati wa maandishi wa asilia. Wakosoaji wa maandiko ya Agano Jipya wana faida kubwa!

Wasomi wa maandiko ya Agano Jipya wa karne ya 19—kama Lachmann, Tregelles, Tischendorf, Westcott na Hort—walifanya kazi kwa msingi kwamba mashahidi wa mwanzo ni mashahidi bora. Baadhi ya wasomi wa maandiko wameendelea na mstari huu wa urejeshaji kwa kutumia ushuhuda wa mashahidi wa awali. Lakini wasomi wengi wa maandiko tangu wakati wa Westcott na Hort wamekuwa na mwelekeo mdogo wa kutoa matoleo kulingana na nadharia kwamba usomaji wa mwanzo ni bora zaidi. Wakosoaji wengi wa maandiko wa siku hizi wana mwelekeo zaidi wa kuunga mkono msemu: usomaji ambao una uwezekano mkubwa wa kuwa wa asili ni ule unaoelezea vyema tofauti.

Kanuni hii (au "kanuni" kama inavyoitwa wakati mwingine), ingawa ni nzuri, inazalisha matokeo yanayokinzana. Kwa mfano, wasomi wawili, wakitumia kanuni hii hiyo kuchunguza kitengo sawa cha tofauti, hawatakubaliana. Mmoja atadai kwamba tofauti moja ilitengenezwa na mwandishi akijaribu kuiga mtindo wa mwandishi; mwingine atadai tofauti hiyo hiyo lazima iwe ya asili kwa sababu inakubaliana na mtindo wa mwandishi. Mmoja atadai kwamba tofauti moja ilitengenezwa na mwandishi wa kawaida akijaribu kuondoa

maandiko ya usomaji ambao unaweza kutumiwa kukuza upotovu au uzushi; mwingine atadai kwamba tofauti hiyo hiyo lazima iwe ya asili kwa sababu ni ya kawaida na inakubaliana na mafundisho ya Kikristo (kwa hivyo mwandishi wa upotovu au uzushi lazima alibadilisha). Zaidi ya hayo, kanuni hii inaruhusu uwezekano kwamba usomaji uliochaguliwa kwa maandiko unaweza kuchukuliwa kutoka kwa hati yoyote ya tarehe yoyote. Hii inaweza kusababisha eclecticism ya kibinafsi.

Wasomi wa maandishi wa kisasa wamejaribu kupunguza ubinafsi kwa kutumia mbinu inayoitwa "uchanganuzi wenye busara." Aina hii ya uchanganuzi hutumia mchanganyiko wa mambo ya ndani na nje, ambapo tabia ya tofauti hutathminiwa kwa kuzingatia ushahidi wa maandiko na kinyume chake. Hii inapaswa kutoa mtazamo wa usawa na kutumika kama kizuizi dhidi ya mielekeo ya kibinafsi pekee.

Alands wanapendelea aina hiyo ya mbinu, wakiita mbinu ya ukoo wa ndani, ambayo inafafanuliwa kama ifuatavyo:

Haiwezekani kuendelea kutoka kwa dhana ya stemma ya maandiko, na kwa msingi wa mapitio kamili na uchambuzi wa mahusiano yanayopatikana kati ya aina mbalimbali za matawi yanayohusiana katika utamaduni wa maandiko, kufanya uhakiki wa data kama vile mtu angefanya na maandiko mengine ya Kigiriki. Maamuzi lazima yafanywe moja baada ya nyingine, tukio kwa tukio. Njia hii imeelezewa kama eclecticism, lakini kimakosa. Baada ya kuanzisha kwa makini aina mbalimbali za usomaji zinazotolewa katika kifungu na uwezekano wa tafsiri zao, lazima kila mara iamuliwe upya kwa msingi wa vigezo vya nje na vya ndani ni ipi kati ya usomaji huu (na mara nyingi ni nyingi sana) ndiyo ya asili, ambayo nyingine zinaweza kuchukuliwa kama za kutegemea. Kutoka kwa mtazamo wa maarifa yetu ya sasa, njia hii ya "kieneo-kijeni" (ikiwa lazima ipewe jina) ndiyo pekee inayokidhi mahitaji ya utamaduni wa maandiko ya Agano Jipya(AJ). (Utangulizi wa *Novum Testamentum Graece*, toleo la 26)

Mbinu ya 'kikabila-kijiografia' inadhani kwamba kwa kila kitengo cha tofauti, manuskripti yoyote (au hati) yanaweza kuwa yamehifadhi maandiko ya asili. Kutumia njia hii kunatoa uwasilishaji wa maandiko usio sawa sana. Mtu yeyote anayesoma kifaa muhimu cha NA27 atagundua kwamba hakuna uwasilishaji wa maandiko ulio sawa. Uchanganyiko umeenea katika maandiko yote.

“Ekletisimu wa busara” na/au mbinu ya “kieneo-kijeni” huwa na mwelekeo wa kutoa kipaumbele kwa ushahidi wa ndani juu ya ushahidi wa nje. Lakini inapaswa kuwa kinyume chake ikiwa tunataka kurejesha maandiko ya awali. Hii ilikuwa maoni ya Westcott na Hort. Kuhusiana na mkusanyiko wao wa *Agano Jipya katika Kigiriki cha Asili*, Hort aliandika, “Ushahidi wa maandishi umekuwa ukiruhusiwa katika hali nyingi kutoa nafasi ya heshima dhidi ya ushahidi wa ndani” (*Utangulizi wa Agano Jipya katika Kigiriki cha Asili*, uk 17).

Kuhusiana na hili, Westcott na Hort wanahitaji kufufuliwa. Earnest Colwell alikuwa na mawazo sawa alipokuwa akiandika “Hort Redivivus: A Plea and a Program.” Colwell alilaani mwelekeo unaokua wa kutegemea kabisa ushahidi wa ndani wa usomaji, bila kuzingatia kwa makini ushahidi wa maandishi. Aliwataka wasomi kufanya jaribio la kuunda upya historia ya mapokeo ya maandiko. Wingi wa maandiko—ambayo kadhaa ni ya mapema sana—utawasaidia wasomi katika kazi hii inayoendelea.

Biblia, Nukuu za Agano la Kale katika Agano Jipya

Vifungu vya Agano la Kale vilivyotajwa au kuashiriwa katika maandiko ya Agano Jipya.

Mojawapo ya changamoto kubwa katika kutafsiri Biblia ni kuelewa jinsi waandishi wa Agano Jipya walivyorejelea Agano la Kale. Ni dhahiri kwamba hakuna kitu kilichokuwa na ushawishi na mamlaka zaidi kwa waandishi wa Agano Jipya kama Maandiko. Hata hivyo, jinsi walivyotumia vifungu vya Agano la Kale mara nyingi inaonekana kuwa ya kushangaza kwa wasomaji wa kisasa.

Agano la Kale limeathiri kwa kiasi kikubwa maneno na mawazo ya Agano Jipya. Isipokuwa mtu ana Biblia inayochapisha nukuu za Agano la Kale kwa maandiko ya kipekee, hili linaweza kuwa gumu kuona, kwani waandishi wa Agano Jipya mara nyingi hujumuisha maneno ya Agano la Kale katika maandiko yao bila kuonyesha wazi kuwa wanakopa kutoka Agano la Kale. Kuna zaidi ya vifungu 400 vya Agano la Kale ambavyo vinatajwa wazi katika Agano Jipya. Karibu nusu ya hivi vinaanzishwa na kauli kama “Maandiko yanasema” ili kuvutia umakini kwa ukweli kwamba mamlaka na mawazo ya Agano la Kale yanatekelezwa. Kwa mengine, hata hivyo, maneno ya Agano la Kale

yameunganishwa katika maandiko ya mwandishi mwenyewe.

Kando na zaidi ya vifungu 400 vilivyotajwa waziwazi, kuna zaidi ya sehemu 1,000 ambapo kuna marejeleo ya maandiko, tukio, au mtu wa Agano la Kale. Tofauti kati ya nukuu na marejeleo wakati mwingine inajadiliwa kwa maandiko fulani, lakini kwa kawaida tofauti ni kwamba katika nukuu mwandishi anatumia kwa makusudi maneno ya kifungu cha Agano la Kale, ilhali katika marejeleo ana maandiko akilini lakini hajitahidi kwa makusudi kutumia maneno hayo.

Manukuu ni rahisi kutambua ikiwa kuna maneno ya utangulizi kama vile “Maandiko yanasema” (kama ilivyo katika [Rum 10:11](#); taz. [Is 28:16](#)). Ambapo hakuna maneno ya utangulizi, ni rahisi kupuza manukuu ya wazi ([Rum 10:13](#); rej. [Yoeli 2:32](#)). Marejeleo, bila shaka, ni magumu zaidi kutambua, lakini mara nyingi hutoa ufunguo wa tafsiri. Kwa mfano, [Yohana 1:14–18](#)—pamoja na kutajwa kwa utukufu, neema na ukweli, Mose, na ukweli kwamba hakuna mtu aliyemwona Mungu—inaeleweka kwa urahisi zaidi na kwa kina inaposomewa kwa kuhusishwa na [Kutoka 33:17–34:8](#). Katika kifungu cha Kutoka, utukufu wa Mungu, neema yake, na ukweli wake vinafunuliwa kwa Mose. Mwandishi alikuwa akionyesha kwamba ufunuo kamili zaidi wa Mungu ulitolewa katika Yesu kuliko ulivyotolewa kwa Mose katika simulizi lililorekodiwa katika Kutoka.

Zaidi ya hayo, mwanga mkubwa unamulika kwenye vifungu vingi vya Agano Jipya kutoka kwenye vifungu vya Agano la Kale vyenye mawazo na maneno yanayofanana, hata pale ambapo mwandishi wa Agano Jipya huenda hakuwa akirejelea maandiko hayo kwa makusudi (mfano [Mt 16:19](#); [Is 22:22](#)). Kilichokuwa nyuma ya mawazo ya mwandishi hakijulikani kwa uhakika, lakini katika hali kama hizo, Agano Jipya linaakisi mawazo, utamaduni, na lugha ya kipindi cha Agano la Kale.

Usambazaji wa Nukuu za Agano la Kale

Vitabu vya Agano Jipya vinavyoonyesha utegemezi mkubwa kwa Agano la Kale ni Mathayo, Yohana, Warumi, Waebrania, 1 Petro, na Ufunuo. Hata hivyo, kauli kama hiyo inaweza kupotosha kwa sababu waandishi hutumia mbinu tofauti.

Mathayo ananukuu au kwa makusudi anatafakari maneno ya vifungu vya Agano la Kale takriban mara 62, na karibu nusu ya hizo zina maneno ya utangulizi. Kitabu cha Ufunuo, kwa upande

mwingine, hakikinukuu Agano la Kale moja kwa moja na hakina maneno ya utangulizi, lakini labda kinategemea zaidi Agano la Kale kuliko kitabu kingine chochote cha Agano Jipya. Kitabu cha Waebrania kinanukuu au kwa makusudi kinatafakari Agano la Kale takriban mara 59, tena nusu ya hizo zina maneno ya utangulizi, lakini Injili ya Yohana inafanya hivyo mara 18 tu, karibu kila mara na maneno ya utangulizi. Hata hivyo, marejeleo ya Agano la Kale yapo karibu kwenye kila ukurasa wa Injili ya Yohana, kiasi kwamba baadhi ya wasomi wamependekeza kuwa ameunda akaunti yake kwa kuiga simulizi la Kutoka, sikukuu za Kiyahudi, au watu na picha za Agano la Kale. Barua ya Paulo kwa Warumi inatumia Agano la Kale mara 54 (takriban robo tatu ya hizo zina maneno ya utangulizi), lakini hakuna mahali pengine popote mara nyingi (kwa mfano, 1 Wakorintho mara 16, Wagalatia mara 11, Wafilipi mara moja, 1 Wathesalonike mara moja).

Ingawa kuna dalili kwamba Wafilipi na 1 Wathesalonike wanatumia Agano la Kale mara moja tu kila mmoja, vitabu vingine vichache hutumia Agano la Kale mara chache au kamwe. Wakolosai, Tito, Filemoni, na barua za Yohana hazitumii Agano la Kale kabisa; 2 Timotheo na Yuda wanatumia Agano la Kale mara moja tu; wakati 2 Petro na 1 Timotheo wanaitumia mara mbili.

Jambo muhimu ni kutambua kwamba Agano la Kale (AK) linatumika mara nyingi zaidi katika hali ambapo hadhira inafahamu Agano la Kale au ambapo Agano la Kale ni muhimu kwa kuelezea matukio yanayohusiana na Kristo na kanisa. Vitabu vinavyotumia Agano la Kale mara nyingi zaidi (Math, Yoh, War, Wae, 1 Pet, Ufu) ama vinatoka au vimeelekezwa kwa muktadha wa Kiyahudi au, kama ilivyo kwa Warumi na Yohana, vinashughulikia mahususi uhusiano wa Wayahudi na Wakristo. Injili zinatumia Agano la Kale kwa kiasi kikubwa kwa sababu lugha ya Agano la Kale ni muhimu ili kufikisha utambulisho na umuhimu wa Yesu katika makusudi ya Mungu. Vivyo hivyo, 1 Petro inatumia Agano la Kale mara kwa mara kwa sababu mwandishi anajaribu kufikisha kwa hadhira yake inayoteswa kwamba wao ni watu wa Mungu na warithi wa ahadi za Mungu.

Changamoto katika Tafsiri

Mara nyingi watu wanapofikiria nukuu za Agano la Kale katika Agano Jipya, wanafikiria tu kwa mtazamo wa unabii. Wengine wamekuwa na hatia ya kuhesabu kauli za Agano la Kale ambazo Agano

Jipya linatumia kwa Kristo na kanisa na kisha kudai maandiko haya ya Agano la Kale kama utabiri unaothibitisha Yesu ni Masihi. Utaratibu kama huo una matatizo kwa sababu ni rahisi mno na huitendei haki Agano la Kale au jinsi Agano Jipya linavyolitumia. Bila shaka, kanisa la awali lilitumia Agano la Kale kuonyesha kwamba Yesu alitimiza ahadi za Mungu na alifanya kazi ya Mungu, lakini matumizi ambayo kanisa lilifanya ya Agano la Kale yalikuwa tofauti sana na mengi yake hayawezi kuainishwa kama unabii wa utabiri. Unabii wenyewe ni mgumu sana kuweza kuwekewa mipaka ya fikra za utabiri.

Baadhi ya mifano dhahiri zaidi ya ugumu huo huonekana katika injili ya Mathayo, ingawa haijazuiliwa hapo pekee. [Mathayo 2:15](#)—“Kutoka Misri nilimwita mwanangu”—ni nukuu ya [Hosea 11:1](#), lakini katika Hosea maneno haya hayahusu Masihi. Yanahusu taifa la Israeli. Vivyo hivyo, [Mathayo 2:18](#) inamnukuu [Yeremia 31:15](#) (“Sauti inasikika Rama, kilio na maombolezo makuu, Raheli analia watoto wake na anakataa kufarijiwa, kwa sababu hawapo tena,” niv) kama imetimia katika mauaji ya watoto wasio na hatia huko Bethlehem, lakini katika Yeremia kilio ni juu ya uharibifu wa Yerusalemu. [Yohana 12:40](#) inaona [Isaiah 6:10](#) kama imetimia katika huduma ya Yesu, lakini aya hii inahusu wito wa Isaiah na si utabiri kuhusu huduma ya Masihi. Mifano inaweza kuongezwa lakini hii inapaswa kutosha kuonyesha tatizo. Kwa sababu hii, waandishi wa Agano Jipya mara nyingi wameshutumiwa kwa kupotosha Maandiko, lakini shtaka hili ni rahisi kama wazo kwamba unabii wote ni wa kutabiri na kwa kweli hutokana na kosa lile lile. Kwa hiyo, jaribio lolote la kuelewa matumizi ya Agano la Kale katika Agano Jipya lithitaji kushughulikia aina mbalimbali za matumizi ya Agano la Kale na mbinu zinazotumiwa na waandishi wa Agano Jipya.

Kuna matatizo mengine yanayojitokeza pia. Wakati mwingine mwandishi wa Agano Jipya anaweza kuonyesha kwamba ukweli fulani unaohusiana na Kristo ni utimilifu wa Agano la Kale, lakini maandiko ya wazi aliyokuwa akifikiria hayawezi kutambulika. Kwa mfano, [Yohana 7:38](#) inataja maneno “Kutoka moyoni mwake yatatiririka mito ya maji ya uzima” pamoja na kauli “kama Maandiko yamesema.” Hakuna maandiko ya Agano la Kale yanayosema hivyo. Inawezekana marejeo ni kwa mwamba uliotoa maji nyikani ([Kutoka 17:1](#)), au kwa maji yaliyotiririka kutoka kwenye hekalu jipya ([Zekaria 14:8](#)) au, kwa ujumla, inaweza kuwa ni marejeo kwa [Isaya 58:11](#). Vivyo hivyo, ugumu wa kubaini maandiko ya Agano la Kale nyuma ya

unabii kwamba Kristo ataitwa Mnazareti ([Mathayo 2:23](#)) ni maarufu. Pengine marejeo ni kwa [Isaya 11:1](#) na neno la Kiebrania linalotafsiriwa kama "tawi," lakini uhusiano huo si rahisi kufanywa na si hakika. Mfano wa tatu wa aina hii ya ugumu ni katika [1 Wakorintho 14:34](#), ambapo Paulo anaonyesha kwamba wanawake wanapaswa kuwa chini ya utii kama vile Sheria inavyosema, lakini hakuna maandiko ya Agano la Kale yanayosema wazo hili. Kauli yake inapaswa kueleweka kama muhtasari badala ya nukuu au marejeo. Vivyo hivyo katika matukio machache maandiko ya Agano la Kale yanaonekana kuhusishwa na kitabu kibaya cha Agano la Kale. Katika [Marko 1:2-3](#) nukuu ya Agano la Kale inahusishwa na Isaya lakini nukuu hiyo ni mchanganyiko wa [Kutoka 23:20](#), [Malaki 3:1](#), na [Isaya 40:3](#). [Mathayo 27:9-10](#) inanakili kifungu kinachosemekana kuwa kutoka Yeremia, wakati kweli kinategemea [Zekaria 11:13](#) na kinaweza kuelezewa vyema kama muhtasari wa [Zekaria 11:12-13](#), na maneno fulani yamejumuishwa kutoka [Yeremia 32:6-9](#). Mifano hii miwili haileti tatizo kubwa, hata hivyo, kwa kuwa uamuzi wa asili ya maneno unaweza kutokana na matumizi yao katika mikusanyiko ya nukuu kutoka kwa manabii mbalimbali, ambapo manabii maarufu zaidi wangetumika kuashiria asili.

Maneno ya nukuu za maandiko ya Agano la Kale (AK) hayafanani kila mara na fomu ya kisasa ya Agano la Kale. Kama ilivyo leo, kuna tafsiri nyingi za Biblia. Wakati Agano Jipya (AJ) lilikuwa likiandikwa, kulikuwa na aina mbalimbali za maandiko ya Agano la Kale. Kuhusu maandiko ya Kiebrania (kwa kuwa AK iliandikwa zaidi kwa Kiebrania), kulikuwa na mapokeo tofauti. Tofauti hizo katika mapokeo ya Kiebrania zilikuwa ndogo. Kutokana na umuhimu uliokuwa ukiongezeka wa Kiaramu baada ya utumwa wa Babeli na Kigiriki baada ya ushindi wa Alexander Mkuu, Agano la Kale pia ilijulikana na kutumiwa katika lugha hizi mbili wakati AJ ilikuwa ikiandikwa. Kwa kweli, Wayahudi waliona ni muhimu katika huduma zao za sinagogi baada ya kusoma AK ya Kiebrania kufafanua usomaji huo kwa Kiaramu ili wote waweze kuelewa. Fafanuzi hizi zilikuja kuandikwa na zinajulikana kama Targums. Tafsiri ya Kigiriki ya AK inayotokana na karne ya tatu Kabla ya Kristo (KK) inajulikana kama Septuagint, lakini pia kulikuwa na tafsiri nyingine za Kigiriki zilizotumika. Hivyo, maneno ya nukuu ya Agano Jipya (AJ) si sawa katika kila undani na maandiko ya Kiebrania ya Agano la Kale.

Kuongezwa kwa ukweli kwamba kulikuwa na aina mbalimbali za maandiko yanayojulikana katika Palestina ya karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK) ni jambo linalochanganya kwa kuwa maandishi wa Agano Jipya mara nyingi hawakukusudia kunukuu Agano la Kale kwa usahihi. Matumizi ya alama rasmi za nukuu ni kifaa cha kisasa, na maandishi wa kale hawakuzingatia sana usahihi wa kiufundi. Walikuwa na wasiwasi zaidi na nia ya maandiko, na kwa hivyo wangeweza kunakili au kunukuu moja kwa moja, kunukuu kutoka kwa kumbukumbu, kutumia au kubadilisha sehemu ya mstari, au hata kubadilisha maneno fulani walipokopa mstari huo kuelezea hoja zao. (Maandishi wa Agano Jipya mara nyingi hutumia maneno ya Agano la Kale yanayoelezea matendo ya Mungu katika siku za nyuma kuelezea kile alichofanya katika wakati wao.) Umuhimu wa tofauti zozote kati ya nukuu ya Agano Jipya na Agano la Kale inategemea matumizi ambayo nukuu imewekwa na kiwango ambacho matumizi yanategemea tofauti za maandiko.

Baadhi ya mifano inapaswa kuonyesha asili ya matatizo haya. [Waefeso 4:8](#) inamnuukuu [Zaburi 68:18](#). Wakati Kiebrania na Septuagint vinasema, "Ulipaa juu, ukaongoza mateka, ulipokea zawadi miongoni mwa wanadamu," Waefeso inarekodi aya hiyo kama "Baada ya kupaa juu, *aliteka* mateka; *alitoa* zawadi kwa watu." Paulo anasisitiza kwamba Kristo ametoa neema kwa watu kwa ajili ya huduma. Ama amebadilisha maneno ya Agano la Kale ili kufanya hoja yake au alinukuu usomaji tofauti, "*alitoa* zawadi." Baadhi ya tafsiri zina usomaji huu. Kwa kweli, Targum inaelewa aya hii kama Mose akitoa maneno ya sheria kwa watoto wa wanadamu, na Paulo anaweza kuwa anabadilisha uelewa huu kwa Ufunuo mpya uliokuja katika Kristo.

[Mathayo 1:23](#) inanukuu [Isaya 7:14](#), lakini kuna tofauti dhahiri kati ya maandiko ya Kiebrania na maneno katika Mathayo. Kiebrania kinasema, "Tazama mwanamke kijana atapata mimba na atazaa mwana na utamwita jina lake Imanueli," ilhali maandiko ya Mathayo yanasema "Tazama, *bikira* atapata mimba na atazaa mwana, na *watamwita* jina lake Imanueli." Septuagint ina neno maalum "*bikira*," kama Mathayo, lakini si chanzo cha nukuu ya Mathayo kwa kuwa kuna tofauti nyingine. Wengine wamependekeza kwamba mabadiliko kutoka "utamwita" hadi "watamwita" yalifanywa na Mathayo alipoyatumia maneno hayo kwa Yesu. Hata hivyo, kuna mila kadhaa zinazojulikana kwa sehemu hii ya nukuu na msaada wa sehemu kwa usomaji katika Mathayo unapatikana katika maandiko ya Isaya

yaliyopatikana kati ya Nyaraka za Bahari ya Chumvi.

[Warumi 11:26-27](#) ni muunganiko wa [Isaya 59:20-21](#) na sehemu ya [Isaya 27:9](#), lakini kuna tofauti muhimu. Moja ya tofauti hizi ni kwamba katika Agano la Kale kuna "mkombozi atakuja Sayuni," ilhali Warumi ina "mkombozi atakuja kutoka Sayuni." Mabadiliko ya "kutoka Sayuni" yanaweza kuashiria kwamba Paulo alikuwa na mapokeo tofauti ya maandiko, inaweza kuwa matokeo ya mabadiliko ya kimakusudi na Paulo, au zaidi, inaweza kuakisi maneno ya [Zaburi 14:7](#).

Kuelewa ugumu unaohusiana na nukuu za Agano la Kale na maandishi wa Agano Jipya kutazua mbinu rahisi na kuzuia hitimisho la haraka. Ni muhimu kuuliza si tu ni maandiko gani yaliyotumika bali pia ni aina gani ya maandiko hayo na jinsi yalivyotumika, kwani hii ni muhimu katika utafiti wowote makini. Zaidi ya hayo, ni muhimu kuzingatia uwezekano kwamba maandishi wa Agano Jipya walijua aina za maandiko ambazo sasa zimepotea.

Mbinu za Waandishi wa Agano Jipya

Mbinu zilizotumiwa na maandishi wa Agano Jipya hazikuwa za kipekee kwao. Mbinu nyingi hizi pia zilitumika katika Uyahudi wa karne ya kwanza. Kwa kweli, mbinu zilizotumiwa katika kunukuu na kuelewa maandiko ya Agano la Kale mara nyingi zinafanana na zile za Uyahudi. Kwa mfano, kutoka kwa mtazamo wa mbinu za kunukuu, aina zile zile za maneno ya utangulizi zinatumiwa katika Nyaraka za Bahari ya Chumvi, maandiko ya kirabbi, na maeneo mengine. Mbinu ya kirabbi ya "kuunganisha lulu," yaani, kutumia mistari kutoka sehemu mbalimbali za Agano la Kale (Sheria, Manabii, Maandiko) kwenye mada, inaweza kuonekana hasa katika maandiko ya Paulo (tazama [Rum 9:12-19](#) au [11:8-10](#)). Inayohusiana kidogo ni desturi ya kutumia nukuu ambazo zote zina neno kuu au maneno muhimu (tazama [1 Pt 2:6-8](#), ambayo inakusanya nukuu zinazotumia neno "jiwe," au [Rum 15:9-12](#), ambayo inaunganisha mistari ya Agano la Kale inayorejelea "mataifa").

Mbinu zinazotumiwa katika Agano Jipya kutafsiri maandiko ya Agano la Kale pia zinaonekana katika Uyahudi. Baadhi ya vifungu vinatafsiri Agano la Kale "kihalisi," kama vile majibu ya Yesu wakati wa majaribu (tazama nukuu za [Kumbukumbu la Torati 8:3](#); [6:16](#); [6:13](#); katika [Mathayo 4:3-10](#)), mafundisho yake juu ya ndoa yanayotokana na [Mwanzo 2:24](#) ([Mathayo 19:5](#)), au matumizi ya Paulo ya [Habakuki 2:4](#) ([Warumi 1:17](#)) au [Mwanzo](#)

[15:6](#) ([Warumi 4:3-9](#)). Mifano mingi kama hiyo inaweza kutolewa. Kuhusu unabii, baadhi ya kauli hizi zinatimizwa kwa njia "halisi" au "moja kwa moja" kulingana na nia ya Agano la Kale (kwa mfano, [Mika 5:2](#), Bethlehemu kama mahali pa kuzaliwa kwa Masihi; [Mathayo 2:4-6](#)). [Yeremia 31:31-34](#), ahadi ya agano jipya, inaonekana kutimizwa moja kwa moja katika Kristo ([Waebrania 8:7-13](#)). Unabii wa [Yoeli 2:28-32](#) kuhusu kumiminwa kwa Roho wa Bwana unatimizwa moja kwa moja katika tukio la Pentekoste ([Matendo 2:17-21](#)), lakini kubadilika kwa jua kuwa giza na mwezi kuwa damu hakueleweki kihalisi kuhusiana na tukio hili.

Njia tofauti ya tafsiri inategemea dhana ya *umoja wa pamoja wa shirika*. Usemi huu wa kiufundi ni jaribio la kuwasilisha wazo kwamba watu binafsi miongoni mwa watu wa Mungu si watu binafsi tu; wao ni sehemu ya jumla kubwa zaidi. Kwa hiyo, kile kinachosemwa kuhusu mtu binafsi kinaweza kutumika kwa jumla na kinyume chake. Hii ndiyo sababu Mtumishi wa Bwana katika Isaya anaonekana kama taifa ([44:1](#)) na kama mtu binafsi ([52:13-53:12](#)). Pia mfalme wakati mwingine huonekana kama mwakilishi wa taifa. Sehemu rahisi zaidi za kuona dhana ya umoja wa pamoja wa shirika ni katika athari ya dhambi ya Akani kwa watu wote ([Jos 7](#)) au dhambi ya Daudi katika kuhesabu watu ([1 Mambo ya Nyakati 21:3-8](#)).

Mawasiliano katika historia si tu mbinu ya tafsiri bali ni njia ya kutafakari kuhusu Mungu. Inashikilia kwamba matukio yanayowapata watu wa Mungu ni sawa na yale yaliyowapata vizazi vilivyopita, na kwamba Mungu ni Mwaminifu na anaendelea kufanya kazi sasa kama alivyofanya zamani. Kwa hiyo, majaribu na ukombozi wa watu wa Mungu mara nyingi huonyeshwa kwa maneno yaliyokopwa kutoka kwa simulizi za awali za watu wa Mungu. Isaya anaelezea ukombozi unaotarajiwa kwa maneno ya Kutoka ya pili ([11:15-16](#)). Ezeieli anaelezea mfalme aliyewekwa juu ya watu kwa maneno ya Daudi wa pili ([Ez 37:25](#)). Katika Agano Jipya, [Ufunuo 22](#) inaelezea mbingu mpya na dunia mpya kwa maneno ya Bustani ya Edeni ([Mwanzo 2-3](#)). Wakati mwingine mbinu hii inaelezewa kama "typology," lakini neno hili limetumika kwa tafsiri nyingi zenye utata kiasi kwamba linapotosha. Jambo muhimu zaidi kuhusu dhana hii ni kwamba ni mtazamo wa Mungu na kazi yake miongoni mwa watu wake.

Kwa dhana hizi mbili, jinsi Agano la Kale inavyonukuliwa katika Agano Jipya inaweza kueleweka. Imani kwamba Yesu alikuwa

mkombozi aliyeahidiwa na kwamba siku za mwisho zilianza katika huduma yake inaonekana kila mahali. Nukuu ya [Hosea 11:1](#) inaweza kutumika katika [Mathayo 2:15](#) kwa sababu ya mshikamano wa pamoja na ulinganifu katika historia. Kile kilichosemwa kuhusu taifa ni kweli kwa yule ambaye ni mwakilishi wake, na kuna ulinganifu katika historia zao husika. [Yeremia 31:15](#) inaweza kutumika katika [Mathayo 2:18](#) kwa sababu ya ulinganifu katika historia na hasa kwa sababu Yeremia alitarajia nia ya Mungu kwa Israeli na alitabiri agano jipya ([31:17, 31-34](#)). Mathayo hakuona tu ulinganifu katika historia bali aliamini kwamba katika Yesu wokovu huu uliyoahidiwa ulikuwa umetolewa. [Yohana 12:40](#) inaweza kunukuu [Isaiah 6:10](#) ya huduma ya Yesu, si kwa sababu anapotosha maana ya maandiko ya AK, bali kwa sababu aliona kwamba kile kilichotokea na mjumbe wa Mungu hapo awali kilitokea tena na hata *hatimaye* katika huduma ya Yesu. Matukio ya ulinganifu kama huo katika historia ni mengi.

Kuna maandiko mengine ambapo kuna *utekelezaji* wa maandiko ya Agano la Kale. Baadhi ya nukuu zinaonekana "kuishi" katika huduma ya Yesu. Kwa sababu ya imani yao kuhusu Yesu na ufalme wake, waandishi wa Agano Jipya mara nyingi waliona maandiko fulani ya Agano la Kale yamechukuliwa na kufanywa hai na Yesu. [Zaburi 118:22](#) haikukusudiwa kama unabii wa Masihi, lakini Yesu aliiona kama maelezo ya huduma yake ([Mt 21:42](#)), na kanisa la awali liliiona aya hii kama imetekelezwa katika kifo na ufufuo wake ([Matendo 4:11](#)). [Isaya 53](#) ni maandiko mengine ambayo Agano Jipya linaona kama yametekelezwa katika huduma ya Yesu (tazama [Matendo 8:32-35](#) na [1 Pt 2:22-25](#)). Wakristo wengine wangeona [Zaburi 22](#) kama unabii wa kusulubiwa kwa Yesu, lakini inaonekana badala yake kuwa ni maombolezo ya mtu mwadilifu wa Agano la Kale anayeteseka. Kupitia mlingano katika historia, na kwa sababu Wakristo waliona mengi ya shida za mtunga zaburi yametekelezwa katika kusulubiwa kwa Yesu, zaburi ikawa njia rahisi zaidi ya kuelezea kile kilichomtokea tena mteseka mwadilifu wa Mungu. Maneno ya [Isaya 40:3](#) yanaelezea huduma ya Yohana Mbatizaji ([Mt 3:3](#)). Wayahudi walikuwa wameanza kuona aya hii kama unabii wa wokovu wa Mungu wa nyakati za mwisho, na kanisa la awali liliuona Yohana Mbatizaji akitimiza jukumu hili la mtangulizi. Luka alifanya utambulisho huu ([Lk 3:4-6](#)), lakini alitumia jukumu hilo kwa wanafunzi wa Yesu ([9:52; 10:1](#)). Hii inaonekana kuwa mfano zaidi wa utekelezaji na mlingano katika historia. Mahali pengine kanisa limewatumia Wakristo mawazo

ambayo hapo awali yalieleweka kwa Kristo (kwa mfano, jiwe katika [1 Pt 2:4-5](#); huduma ya Mtumishi Anayeteseka katika [Matendo 13:46-47](#)).

Neno linalofaa zaidi kuelezea jinsi AK inavyotimizwa katika Kristo ni kusema kwamba AK inafikia mwisho wake katika Yesu. Hata pale ambapo nukuu halisi hazihusiki, mawazo ya AK kama nabii, kuhani, au mfalme yanapata kilele chake ndani yake kama mfano bora na mwili wa mfano yote ya AK. Aliweza kuwaambia mamlaka za kidini kwamba "mmoja aliye mkuu kuliko Solomoni yuko hapa" ([Mt 12:42](#)) au "mmoja aliye mkuu kuliko hekalu yuko hapa" ([Mt 12:6](#)). Sehemu hizo zinazohusisha ulinganifu katika historia au utekelezaji pia zinaongoza kwenye imani kwamba yeye ndiye mwisho wa Maandiko ya Agano la Kale.

Madhumuni ya Kutumia Agano la Kale

Aina mbalimbali za mbinu za tafsiri na matumizi ya Agano la Kale (AK) zinaendana na ukweli kwamba AK ilitumika kwa madhumuni tofauti. Watu mara nyingi huona matumizi ya AK kama njia ya kuonyesha kwamba Yesu alikuwa Masihi, lakini kuna matumizi mengine kadhaa yenye malengo tofauti. Maandiko mengi ya AK yanatumika kuonyesha Yesu ni Masihi na utimilifu wa ahadi za AK ([Lk 4:16-21](#)). Hata hivyo, bila kupunguza msisitizo wa utimilifu, mistari mingine inatumika kwa Yesu kwa madhumuni mengine: kuhubiri ([Matendo 8:32-35](#)); kuonyesha au kushawishi ([Matendo 13:33-35](#)); kukemea ([Mk 7:6-7](#); [Rom 11:7-10](#)); na kuelezea ([Ufu 1:12-15](#)). Kwa upande mwingine, nukuu nyingi za AK katika AJ hazihusiani moja kwa moja na Masihi. Vifungu vya AK vinabadilishwa ili kutoa neno kutoka kwa Mungu kuhusu kipengele fulani cha maisha au maadili. Kwa mfano, Yesu alitumia [Mwanzo 2:24](#) kuthibitisha mafundisho yake kuhusu talaka alipokuwa akijaribu kushughulikia masuala yaliyotolewa na kanuni za kiraia za talaka ([Kumb 24:1](#); [Mt 19:1-12](#)). Msisitizo juu ya amri za AK unaonyesha umuhimu wao kwa Wakristo ([Mt 19:16-22](#); [Rom 13:8-10](#)). Mara nyingi kauli za AK hushughulikia matatizo maalum. Tatizo la kiburi huko Korintho linatatuliwa na nukuu ya [Yeremia 9:24](#) ("Yeye ajisifuye, na ajisifu katika Bwana," [1 Cor 1:31](#)). [Petro wa Kwanza 3:10-12](#) inajumuisha [Zaburi 34:12-16](#) kama maagizo ya kimaadili, na [3:14-15](#) inakopa kutoka [Isaya 8:12-13](#) kushughulikia hofu ya mateso. Silaha za kiroho katika [Waefeso 6:14-17](#) zinatokana kwa kiasi kikubwa na vifungu vya AK. Mifano kama hiyo ni mingi sana kiasi kwamba hakuna shaka kuwa AK inatumika kuelezea uwepo wa Kikristo. Kwa kweli,

karibu kila mada inayojadiliwa katika AJ inawasilishwa mahali fulani kupitia maneno na nukuu za AK. Mara nyingi vifungu vya AK hutumika kuelezea kanisa kama jamii ya Mungu ya wakati wa mwisho. [Hosea 2:23](#) inatumika kuonyesha kwamba wale ambao hapo awali hawakuwa watu wa Mungu sasa ni ([Rom 9:25-26](#); [1 Pt 2:10](#)). Maandiko kadhaa ya AK yanachangia katika maelezo ya kanisa katika [1 Petro 2:9](#). Maandiko ya AK yanayozungumzia neno la Mungu yanaelezea mahubiri ya mitume ([Rom 10:8](#); [1 Pt 1:24-25](#)). Nukuu za AK zinaelezea hali ya dhambi ya ubinadamu ([Rom 3:10-20](#)). Wokovu unafafanuliwa kupitia dhana na alama za AK na unategemea kauli za AK ([Yn 6:31-33](#); [Gal 3:6-13](#)). Maneno ya Danieli yanaelezea Kuja kwa Pili ([7:13-14](#); rej. [Mt 24:30](#)). Hata ibada ya Wakristo wa mwanzo ilionyeshwa kupitia matumizi ya AK (tazama [Matendo 4:24](#); [Rom 11:34-35](#)).

Biblia, Uvuvio wa

Neno la kiteolojia kwa jinsi Mungu alivyowaathiri waandishi wa Maandiko kufunua ujumbe wake.

Mungu Aliwasiliana Vipi na Waandishi wa Maandiko?

Biblia yenyewe inatuambia kuwa ni maandiko yaliyoongozwa. Inasema, "Maandiko yote yamevuviwa na Mungu" ([2 Timotheo 3:16](#)). Hii inamaanisha kila neno la Biblia linatoka kwa Mungu. Maneno ya Biblia yalitoka kwa Mungu lakini yaliandikwa na wanadamu. Petro alithibitisha hili aliposema kwamba "hakuna unabii wa Maandiko unaotokana na tafsiri ya mtu binafsi. Kwa maana hakuna unabii kama huo uliowahi kutolewa kwa mapenzi ya mwanadamu, bali wanadamu waliongea kutoka kwa Mungu walipokuwa wakiongozwa na Roho Mtakatifu" ([2 Petro 1:20-21](#)).

"Watu waliongea kutoka kwa Mungu." Hii ndiyo ufunguo wa kuelewa jinsi Biblia ilivyoandikwa. Maelfu ya miaka iliyopita, Mungu alichagua watu fulani—kama vile Mose, Daudi, Isaya, Yeremia, Ezekieli, na Danieli—kupokea maneno yake na kuyaandika. Maandiko haya yakawa Agano la Kale. Karibu miaka 2,000 iliyopita, Mungu alichagua wengine—kama vile Mathayo, Marko, Luka, Yohana, na Paulo—kushiriki ujumbe wake wa wokovu kupitia Yesu Kristo. Maandiko haya yakawa Agano Jipya.

Mungu alitoa maneno yake kwa njia nyingi tofauti. Waandishi wengine wa Agano la Kale walipokea ujumbe wa moja kwa moja kutoka kwa Mungu. Mose alipokea Amri Kumi zilizochongwa kwenye jiwe kwenye Mlima Sinai. Wakati Daudi aliandika zaburi zake kwa Mungu, alitabiri matukio ambayo yangetokea katika maisha ya Yesu. Manabii kama Isaya na Yeremia waliambiwa hasa nini cha kusema. Kwa hivyo, walipotabiri, ilikuwa ni neno la Mungu, sio yao wenyewe. Hii ndiyo sababu manabii wengi wa Agano la Kale mara nyingi walisema, "Hivi ndivyo asemavyo Bwana." (Kauli hii inaonekana zaidi ya mara 2,000 katika Agano la Kale). Manabii wengine, kama Ezekieli na Danieli, walipokea maono na ndoto. Waliandika kile walichoonza, hata kama hawakuelewa. Waandishi kama Samweli na Ezra walielekezwa na Mungu kurekodi matukio katika historia ya Israeli.

Yesu Alifundisha Nini Kuhusu Agano la Kale?

Miaka mia nne baada ya kitabu cha mwisho cha Agano la Kale (Malaki) kuandikwa, Mwana wa Mungu, Yesu Kristo, alikuja duniani. Alifundisha kwamba maandiko ya Agano la Kale yaliandikwa na Mungu (tazama [Mathayo 5:17-19](#); [Luka 16:17](#); [Yohana 10:35](#)). Pia alielekeza kwenye vifungu fulani katika Agano la Kale kama utabiri wa matukio fulani katika maisha yake (tazama [Luka 24:27, 44](#)). Waandishi wa Agano Jipya pia walithibitisha kwamba Agano la Kale ilikuwa imeongozwa na Mungu. Ilikuwa ni mtume Paulo aliyesema, "Maandiko yote yamevuviwa na Mungu." Kwa usahihi kabisa, alisema haya kuhusu Agano la Kale. Petro alisema kwamba manabii wa Agano la Kale walichochewa na Roho Mtakatifu kusema kutoka kwa Mungu.

Waandishi wa Agano Jipya Walivutiwaje na Mungu?

Agano Jipya pia limepewa pumzi ya Mungu. Kabla ya Yesu kurudi kwa Mungu, aliwaambia wanafunzi kwamba atamtuma Roho Mtakatifu kuwakumbusha kila kitu alichosema Yesu na kuwaongoza kwenye ukweli (tazama [Yohana 14:26](#); [15:26](#); [16:13-15](#)). Roho Mtakatifu aliwasaidia waandishi wa Injili kukumbuka maneno halisi ya Yesu, na Roho Mtakatifu aliwaongoza waandishi wengine wa Agano Jipya.

Hata hivyo, msukumo wa kuandika Injili haukuanza tu wakati waandishi walipoanza kuandika. Msukumo ulianza na mikutano ya wanafunzi na Yesu Kristo. Uzoefu wao na Yesu

uliwabadilisha na kuwasaidia kukumbuka kila kitu kumhusu.

Yohana alizungumza kuhusu hili mwanzoni mwa injili yake aliposema, “Neno alifanyika mwili, akakaa miongoni mwetu, nasi tukauona utukufu wake” ([Yohana 1:14](#)). Hii inahusu mitume ambao waliishi na Yesu kwa zaidi ya miaka mitatu na waliona utukufu wake. Katika barua yake ya kwanza, Yohana anazungumzia uzoefu huu, akisema, “Tumeuona na tunashuhudia” ([1 Yohana 1:1-2](#)).

Vitenzi katika injili na barua zote mbili viko katika hali timilifu, ambavyo vinarejelea kitendo cha zamani chenye athari inayoendelea. Yohana hakuwahi kusahau mikutano aliyokuwa nayo na Yesu. Waliishi naye, walikaa naye, na alihamasisha maandiko yao. Mathayo, Yohana, na Petro (kupitia Marko) waliandika injili zao kulingana na uzoefu wao wenyewe. Luka hakuwa shahidi wa macho lakini alitegemea injili yake kwenye akaunti za mashahidi (tazama [Luka 1:1-4](#)).

Uhamasishaji wa sehemu nyingine za Agano Jipya pia ulitokana na kukutana na Kristo aliye hai. Paulo anadai kwamba uhamasishaji na wito wake ulitokana na kukutana kwake na Kristo aliyefufuka (tazama, kwa mfano, [1 Wakorintho 15:8-10](#)). Petro anasema jambo lile lile (tazama [1 Petro 5:1](#); [2 Petro 1:16-18](#)), kama vile Yohana ([1 Yohana 1:1-4](#)). Yakobo na Yuda, ndugu za Yesu, walikua waumini baada ya kumuona Kristo aliyefufuka (kwa Yakobo—tazama [1 Wakorintho 15:7](#); kwa Yuda—tazama [Matendo 1:14](#)).

Kwa hivyo, pia walivutiwa na mikutano yao na Kristo aliye hai. Kwa hivyo, waandishi wote wa Agano Jipya (isipokuwa mwandishi wa Waebrania, ambaye hajulikani) walimjua Kristo aliye hai. Hii ndiyo iliyowafanya waweze kuandika Maandiko. Hakuna waandishi wengine, haijalishi maandishi yao yalikuwa mazuri kiasi gani, wangeweza kuandika Maandiko.

Waandishi wa barua za Agano Jipya waliongozwa na Roho Mtakatifu. Paulo alionyesha kwamba mitume wa Agano Jipya hawakuwa wanaandika "kwa maneno yaliyofundishwa na hekima ya kibinadamu" bali "kwa maneno yaliyofundishwa na Roho" (tazama [1 Wakorintho 2:10-13](#)). Kile walichoandika kilifundishwa na Roho. Kwa mfano, wakati Yohana aliandika kuhusu Yesu kutoa uzima wa milele, Roho Mtakatifu alimsaidia kueleza ukweli huu kwa njia nyingi tofauti:

- “ndani Yake kulikuwa na uzima” ([Yohana 1:4](#))
- “chemchemi ya maji inayobubujika uzima wa milele” ([Yohana 4:14](#))
- “mkate wa uzima” ([Yohana 6:48](#))
- “nuru ya uzima” ([Yohana 8:12](#))
- “ufufuo na uzima” ([Yohana 11:25](#))
- na zaidi ([Yohana 14:6](#))

Wakati Paulo aliandika kuhusu asili ya kimungu ya Kristo, aliongozwa na Roho Mtakatifu kutumia maneno kama:

- “ambaye ndani yake [Kristo] zimefichwa hazina zote za hekima na maarifa” ([Wakolosai 2:3](#))
- “kwa maana katika Kristo utimilifu wote wa Uungu unakaa katika umbo la mwili” ([Wakolosai 2:9](#))
- “utajiri usioweza kutafutwa wa Kristo” ([Waefeso 3:8](#))

Mungu na Watu Walishirikiana Vipi Kuandika Maandiko?

Waandishi walitumia maneno yao wenyewe na mitindo yao kueleza maana iliyotolewa na Roho Mtakatifu. Kwa hivyo, Maandiko ni matokeo ya ushirikiano wa kimungu na kibinadamu. hawakupewa msukumo kwa njia isiyo ya kibinadamu—Mungu hakutenga uzoefu wa kibinadamu ili kuwasilisha neno la kimungu kwa ukamilifu. Badala yake, Maandiko yalipewa msukumo na Mungu na kisha kuandikwa na wanadamu. Biblia, kwa hiyo, ni kikamilifu ya kimungu na kikamilifu ya kibinadamu.

Binadamu, Asili yake

"Binadamu wa Asili" ni usemi unaopatikana katika [1 Wakorintho 2:14](#) katika tafsiri fulani za Biblia. Neno lililotafsiriwa kama "asili" pia linapatikana katika [1 Wakorintho 15:44, 46](#); [Yakobo 3:15](#); na [Yuda 1:19](#).

Je, "Asili ya Binadamu" Inamaanisha Nini?

Neno hilo linahusiana na nomino ya Kigiriki ambayo kwa kawaida hutafsiriwa kama "roho." Maana ya neno hilo imedhamiriwa na muktadha.

Katika 1 Wakorintho, matumizi yote manne yanalinganishwa na "kiroho," neno ambalo ni la kawaida katika maandiko ya Paulo. Karibu katika kila tukio, "kiroho" linarejelea kazi ya Roho Mtakatifu.

Inapotumika kwa vitu, "kiroho" inamaanisha kinatoka au kuzalishwa na Roho Mtakatifu. Waandishi wa Agano Jipya wanaelezea mambo kadhaa kama "kiroho":

- Sheria ni "ya kiroho" katika [Warumi 7:14](#).
- Zawadi ni "za kiroho" katika [1 Wakorintho 12:1](#).
- Baraka ni "za kiroho" katika [Waefeso 1:3](#).
- Dhabihu ni "za kiroho" katika [1 Petro 2:5](#).

Wakati neno linapotumika kwa watu, linamaanisha kuongozwa na kuelekezwa na Roho Mtakatifu ([1 Wakorintho 2:15](#); [14:37](#); [Wagalatia 6:1](#)). "Asili" inapingana na "kiroho," kwa hivyo kwa ujumla linaelezea kile ambacho ni tupu au kinachopinga Roho Mtakatifu na kazi yake.

Tofauti Kati ya Asili na Kiroho katika Biblia

Kwenye [1 Wakorintho 2:14-15](#) "binadamu wa asili" amewekwa kinyume na "binadamu wa kiroho." Katika muktadha huu, binadamu wa asili ni yule ambaye hakubali mambo yanayotoka kwa Roho ya Mungu ([1 Wakorintho 2:14](#)). Badala yake, mambo haya ni "upumbavu" kwake. Hawezi kuyaelewa kwa sababu yanatambuliwa "kiroho." Upumbavu huu ni upumbavu wa kutoamini ([1:21](#)), na kinachokosekana ni ufahamu ambao unaweza kuzalishwa tu na Roho Mtakatifu. Kwa uwazi, Paulo ana mtu akilini ambaye hana, au hata anapinga, Roho Mtakatifu na ukweli uliofunuliwa wa Mungu.

Kwenye [1 Wakorintho 15:44-46](#), tofauti kati ya kiroho na asili inaelezwa katika muktadha tofauti. "Mwili" katika kifo unalinganishwa na "mwili" katika ufufuo. Mwili wa muumini uliozikwa kaburini ("kupandwa") ni mwili wa asili (mstari [44a](#)). Mwili wa muumini atakayefufuliwa kutoka kwa wafu utakuwa mwili wa kiroho. Mwili uliyo fufuliwa utahuishwa na kubadilishwa na Roho Mtakatifu ([Warumi 8:11](#)).

Kwenye [1 Wakorintho 15:44b](#) na [45a](#), Paulo anaunganisha "mwili wa asili" na Adamu kabla ya anguko wakati Mungu alipomuumba ([Mwanzo](#)

[2:7](#)). Hii inaonyesha kwamba kile kilicho cha asili kinahusu uumbaji. Kama ilivyombwa awali na Mungu, "asili" ilikuwa "nzuri sana" ([Mwanzo 1:31](#)). Dhambi ya binadamu iliharibu asili hadi hukumu ya kifo. Kwa hiyo, uasi wa binadamu wa asili, ukipimwa na uumbaji wa awali, sasa ni usio wa asili na si wa kawaida. Kazi ya Roho Mtakatifu sasa, katika Kristo, ni kuondoa hali hii isiyo ya kawaida na kutimiza makusudi ya awali ya uumbaji ([Warumi 8:19-22](#); [2 Wakorintho 5:17](#)).

Tazama pia Binadamu; Binadamu, wa Zamani na Mpya.

Binadamu, wa Zamani na Mpya

Maneno ya Kibiblia yanayotumika kuelezea hali ya binadamu kuhusiana na Kristo. Wanadamu wameumbwa kwa mfano wa Mungu na wameumbwa kuwa na ushirika naye ([Mwa 1:26-27](#)). Mungu alimjulisha Adamu na Hawa mapenzi yake katika hali maalum ([2:15-17](#)), lakini walitumia uhuru wa mapenzi yao kutotii amri ya Mungu ([3:1-7](#)). Kwa hiyo, jamii ya wanadamu imekufa katika dhambi ([Rum 5:12-21](#); [Efe 2:1-3](#)). Dhambi ya Adamu na Hawa imepitishwa kwa wanadamu wote (dhambi ya asili). Wakiwa wamezaliwa na mwelekeo wa dhambi ([Zab 51:5](#)), mara tu umri wa uwajibikaji wa kimaadili unapofikiwa, watu binafsi huanza kufanya dhambi zao wenyewe. Paulo anatumia neno "binadamu wa zamani" kurejelea hali hii. Binadamu wa zamani anaweza kutii sehemu fulani za sheria na kufanya mambo mbalimbali mazuri. Lakini hakuna binadamu wa zamani anayeweza kufanya mambo mazuri ya kutosha kupata wokovu wake mwenyewe. Binadamu wa zamani lazima afanywe kuwa binadamu mpya au atapata matokeo ya dhambi zake. Ni Mungu pekee anayeweza kuleta mabadiliko hayo makubwa. Wanadamu wanaweza tu kukubali kwa imani zawadi ya neema ya Mungu.

Daudi, katika [Zaburi 51](#), anamlilia Mungu aondoe hatia ya dhambi zake. Katika mstari wa [10](#) anaomba, "Uumbe ndani yangu moyo safi, Ee Mungu, na Uweke roho mpya na ya haki ndani yangu" (rsv). Mungu anaahidi katika [Ezekieli 11:19](#), [18:31](#), na [36:26](#) kuwapa wenye dhambi wanaotubu moyo mpya na roho mpya. Katika [Warumi 6:5-11](#), Paulo anaonyesha jinsi asili ya zamani imepigiliwa misumari pamoja na Kristo, hivyo anaweza kuhitimisha, "Hivyo nanyi pia lazima mjione kuwa mmekufa kwa dhambi na hai kwa Mungu katika Kristo Yesu" ([6:11](#)). Katika [Waefeso 4:22-24](#) na [Wakolosai 3:9-10](#),

anaonyesha muumini kwamba ameweka mbali binadamu wa zamani na kuvaa binadamu mpya. Yesu anazungumzia mabadiliko haya makubwa kama kuzaliwa upya—sio kuzaliwa kwa pili kimwili, kama Nikodemo alivyodhani, bali kuzaliwa kiroho ([Yn 3:6](#)). Ni neema tu ya Mungu inayoweza kubadilisha binadamu wa zamani kuwa binadamu mpya. Binadamu wa zamani anakubali zawadi ya neema ya Mungu kwa imani, lakini hata hiyo imani ni zawadi ya Mungu ([Efe 2:8](#)). Binadamu mpya anakuwa mtoto wa Mungu. Hakuwa mkamilifu mara moja. Lazima apambane dhidi ya dhambi katika maisha haya yote anapojitahidi kukaribia na kukaribia zaidi lengo la utakatifu kamili. Atapata ukamilifu huo tu katika ufufuo ujao ([1 Kor 15:42-45](#)), wakati mambo yote yatakapofanywa mapya ([Ufu 21:5](#)).

Tazama pia Adamu (Mtu); Binadamu; Asili ya Binadamu; Kuzaliwa Upya.

Boanerges

Jina linalomaanisha "wana wa ngurumo." Yesu aliwapa Yakobo na Yohana, wana wa Zebedayo, jina hili ([Marko 3:17](#)). Sababu ya jina hilo haijulikani wazi. Jina hilo linaweza kuwa lilirejelea

- tabia zisizotabirika za ndugu wawili ([Luka 9:54](#)),
- kwa historia yao ya kimapinduzi kama Wazeloti (kikundi cha wapiganaji huko Yudea kilichopinga utawala wa Dola ya Kirumi), au hata
- kwa mtindo wa kuzungumza uliosikika kama ngurumo.

Tazama pia Yakobo (Mtu); Yohana, Mtume.

Bustani ya Edeni

Eneo katika mashariki ya Edeni ([Gn 2:8](#)) katika eneo la Tigris-Eufrati la Mesopotamia, limetajwa mara 14 katika Agano la Kale (AK). Taarifa katika [Mwanzo 2:8-10](#) zinaonyesha kwamba lilikuwa katika eneo la nchi ya Shinari, na kwamba "vichwa" vinne au matawi yalitengenezwa kutoka kwa mto mmoja unaopita Edeni ili kumwagilia Bustani. Vichwa hivyo vilikuwa Tigris na Eufrati (ambavyo vyote ni mito ya kisasa inayojulikana) na mito miwili ambayo imepotea—Pishoni na Gihoni. Hii ya mwisho labda ilikuwa njia za maji za asili, baadaye

zilitumika kama vijito vya umwagiliaji, kwa kuwa katika maandishi ya msumari hakuna neno tofauti kwa "mto" na "mfereji wa umwagiliaji." Ikiwa Pishoni na Gihoni kwa kweli vilikuwa vijito vya umwagiliaji, basi Mwanzo inaweka Adamu katika mazingira halisi ya kijiografia na hivyo kuondoa dhana kwamba Edeni ilikuwa hadithi. Ikiwa utambulisho ulio juu ni sahihi, Kushi ilirejelea nchi ya Wakassiti wa kale, wakati Havila inaweza kuwa ilimaanisha Waarabu.

Edeni ilikuwa uwanja wa majaribio ya uaminifu wa mtu kwa amri za Mungu, na kupitia kutotii, Bustani ilipotea. Itarejeshwa katika umbo la paradiso mpya ([Ufu 22:14](#)).

Angalia pia Mtu (Mwanadamu); Hawa; Kuanguka kwa Mtu; Mti wa Maarifa ya Mema na Mabaya; Mti wa Uzima.

Bwana

"Bwana" kwa Kiingereza hutumika kutafsiri neno la Kiebrania 'adonai' au la Kigiriki kurios. YHWH ya Kiebrania kwa kawaida hutafsiriwa kama "Bwana"; Tazama Yahweh (YHWH).

Utawala na mamlaka ya Mungu kama Bwana yanategemea uumbaji wake na umiliki wa kila kitu na kila mtu ([Zaburi 24:1-2](#)). Biblia inasisitiza nguvu kamili ya Mungu juu ya asili kwa kumwita Bwana wa:

- matetemeko ya ardhi, upepo, na moto ([1 Wafalme 19:10-14](#));
- nyota ([Isaya 40:26](#));
- wanyama wakali na viumbe wa baharini ([Ayubu 40-41](#)); na
- machafuko ya zamani ([Zaburi 74:12-14](#); [89:8-10](#)).

Manabii wa baadaye walifundisha kwamba Mungu ni Bwana au Mfalme wa historia kwa sababu anaongoza matendo ya watu na mataifa ([1 Wafalme 19:15-18](#); [Isaya 10:5-9](#); [Amosi 9:7](#)). Pia walisema yeye ni Bwana wa maadili ya ulimwengu ([Ezek 25-32](#); [Amosi 1:3-2:16](#)). Hata hivyo, yeye ni hasa Bwana wa Israeli. Mapenzi yake yaliyoonyeshwa ni sheria yao ya kiraia na kidini na yanahitaji utiifu kamili ([Kutoka 20:2](#)).

Kwa Waisraeli, nguvu za Mungu zilikuwa faraja wakati walipokuwa wakikandamizwa. Pia ziliwapa tumaini kwa siku zijazo. Waliadini katika Siku ya

Bwana yenye ushindi ambayo ingerekebisha makosa yao, kuwaadhibu wale waliowakandamiza, na kurejesha utukufu wake ([Isaya 2:2-4, 11-12; 34:8; Ezeieli 30:1-5; Yoeli 2:31-3:1](#)).

Katika Septuajinti (tafsiri ya kale ya Agano la Kale kwa Kigiriki), neno la kawaida kwa "Bwana/bwana/bwana mkubwa" ni *kurios*. Katika Agano Jipya la Kigiriki, *kurios* pia linatumika kwa ajili:

- mabwana, waume, na watawala ([Mathayo 25:11; Luka 14:21; Matendo 25:26; 1 Petro 3:6](#))
- Mungu ([Mathayo 11:25; Waebrania 8:2](#)); na
- miungu ya kipagani ([1 Wakorintho 8:5](#)).

Inapotumika kwa Yesu, *kurios* inaweza kumaanisha:

- Kawaida jina la heshima (kama "bwana," [Mathayo 8:2; 15:25](#));
- Kichwa kinachoelezea imani, heshima, na ibada ([Mathayo 3:3; Luka 7:13; Matendo 5:14; 9:10; 1 Wakorintho 6:13-14; Waebrania 2:3; Yakobo 5:7](#))

Inajitokeza katika misemo kama:

- "Bwana Yesu"
- "Siku ya Bwana"
- "Meza ya Bwana"
- "Roho wa Bwana" (ambaye pia ni "Bwana," [2 Wakorintho 3:17](#)),
- "katika Bwana"
- "kutoka kwa Mungu"
- "Nuru katika Bwana"
- "Jivunie katika Bwana."

Wakati mwingine haijulikani wazi kama Mungu au Kristo anarejelewa ([Matendo 9:31; 2 Kor 8:21](#)). Cheo hicho kinahusishwa na Yesu mwenyewe katika [Yohana 13:13-14](#). Katika [Yohana 20:28](#), Yesu anakubali cheo "Bwana wangu na Mungu wangu!"

Katika mahubiri ya kwanza ya Kikristo, Petro anafanya ubwana wa Yesu kuwa kiini cha wokovu

([Matendo 2:21](#)). Inaonekana kwamba kusema hadharani "Yesu ni Bwana" ilikuwa njia kuu ya kuonyesha imani ya Kikristo. Pia ilikuwa msingi wa uanachama katika kanisa la awali ([Matendo 16:31; Warumi 10:9; 1 Wakorintho 12:3; Wafilipi 2:11](#)). Hata hivyo, hii inaweza kuwa tu kauli rasmi badala ya imani ya dhati. Ndiyo maana kuna maonyo katika [Mathayo 7:21](#) na [Luka 6:46](#).

Tangu mwanzo, kumwita Yesu "Bwana" kulikuwa na maana ya kina:

1. Katika matumizi ya kawaida, "bwana" ilionyesha mfumo wa utumwa na ilimaanisha mamlaka kamili iliyotekelezwa na bwana juu ya mtumwa aliyenunuliwa. Paulo anaeleza kwa ujasiri athari za kimaadili za ukombozi wa Kikristo ([1 Wakorintho 6:19-20; 7:22-23](#)).
2. Kwenye mtazamo wa Kiyahudi, kichwa hicho kilikuwa na maana za kifalme na mamlaka zinazohusiana na Masihi ([Luka 20:41-44](#)). Hii iliwaudhi Wayahudi na Warumi.
3. Kwa upande wa kisiasa, "Bwana" lilikuwa cheo kilichodaiwa na Kaisari. Hivyo basi, ni jambo la maana kwamba Yesu anaitwa "Mfalme wa wafalme na Bwana wa mabwana" wakati wa utawala wa Domitiani, kipindi ambacho ibada kwa Kaisari ilikuwa ya lazima. ([Ufunuo 17:14; 19:16](#)).

Kwa Wayahudi wanaozungumza Kigiriki waliokuwa wakiishi nje ya Israeli na waliokuwa wamezoea Septuajinti, na kwa watu wa mataifa (wapagani) waliotumia cheo cha "Bwana" kwa miungu yao mingi, kumwita Yesu "Bwana" kulionekana kama kufuru. Hili lilikuwa la kukera sana hasa cheo hicho kilipounganishwa na majina kama "Mwana wa Mungu," pamoja na matendo ya sala, sifa, ibada kamili, na tumaini. ([1 Wakorintho 8:5-6; Wafilipi 2:9-11; 1 Wathesalonike 4:14-17](#)). Kwa sababu hizi zote, kuonyesha heshima kubwa kwa Yesu haikuwa tu muhimu kiroho bali pia kulileta hatari kubwa na ya haraka.

Tazama pia Kristolojia; Mungu, Uwepo na Sifa Zake; Mungu, Majina Yake.